

**O'ZBEKSTAN RESPUBLİKASI XALIQ BİLİMLENDİRİW
MİNİSTRLİGİ**

**A'JINIYAZ ATINDAG'I NO'KIS MA'MLEKETLIK
PEDAGOGİKALIQ İNSTİTUTI**

**Qol jazba huqiqında
UDK**

SAG'INDIKOV BAXITJAN ABDIJANOVICH

**«Qaraqalpaqstan Respublikasının` agrar industrial xojalıqlarg`a aylanıw
jag`dayları ha`m onın` materiallıq-texnikalıq bekkemlew ila`jlari,
jetiskenlikler, mashqalalar (1950-1970 jılları)»**

5A110601

Tariyx oqıtw metodikası

M A G İ S T R

akademik da`rejesin alıw ushın jazılğ`an dissertatsiya

**İlimiy basshı:
Tariyx ilimlerinin` doktori,
prof. B. Shamambetov**

No`kis-2015 j.

MAZMUNI

Kirisiw	4
---------------	---

Birinshi bap

Qaraqalpaqstannın 50-70 jıllarda awıl xojalıg`ının agrar industrial xojalıqlarg`a aylanıwı ha`m Oraydın talabına muwapıq paxtashılıqtı rawajlandırıwg`a bolg`an talaptın ku`sheyiwi: tabıslar, mashqalalar	12-32
1.1. Respublikanın agrar xojalıqların qa`liplestiriw ha`m onı rawajlandırıwda ko`rilgen ila`jlar	12
1.2. Qaraqalpaqstanda Oraydın talabına muwapıq 50-70 jıllarda paxtashılıqqa bolg`an talaptın ku`sheyiwi ha`m onın monokul`turag`a aylanıwı	20

Ekinshi bap

Qaraqalpaqstanda agrar industrial xojalıqlardıń materiallıq-texnikalıq bazasınıń rawajlanıwı ha`m olardı texnika jaqtan ta`miyinlewinde Respublikalıq "O`zsel`xoztexnika birlespesi,, ha`m onın rayondag`ı bo`limlerinin ornı	33-56
2.1. Respublikanın agrar xojalıqlarının materiallıq-texnikalıq bazasınıń rawajlanıw jag`dayları	33
2.2. Respublikanın awıl xojalıqların texnika menen ta`miyinlewinde "O`zsel`xoztexnika,, birlespesinin ha`m onın rayonlardag`ı bo`limlerinin ornı.....	46

U`shinshi bap

Qaraqalpaqstan Respublikası agrar industrial xojalıqlarg`a aylandırıw wazıypasın sheshiwde maman qa`niygeli kadrlar tayarlaw ila`jları: jetiskenlikler, kemshilikler	56-80
3.1. Respublika awıl xojalıg`ın ko`plep jan`a texnikalar menen ta`miyinlewi ha`m maman massalıq kadrlar menen ta`miyinlew jag`dayı.....	56
3.2. Respublikanın agrar industrial xojalıqlarg`a aylanıwı ha`m onı joqarı awıl xojalıq kadrları menen ta`miyinlew ila`jları.....	67

Juwmaqlaw.....	81
----------------	----

Paydalang`an a`debiyatlar.....	85
--------------------------------	----

KIRISIW

O'zbekistan Respublikasının g'a'rezsizlikke erisiwi, Qaraqalpaqstannın Suveren Respublikag'a aylanıwı na'tiyjesinde elimizdin derlik barlıq tarawlarında aytarlıqtay tabıslarg'a eriskenligin ko'remiz. Elimizdin xalıq xojalıg'ın reformalaw, bazar ekonomikasına o'tiw, jeke menshikti qa'liplestiriw, awıl xojalıg'ın diyqan-fermer xojalıqlarına aylandırıw ha'm rawajlandırıwg'a hu'kimetimiz u'lken kewil bo'lmekte.

O'tken a'sirdin 50-70 jıllarında hu'kimet ta'repinen o'tkerilgen reformalar Respublikamızdin awıl xojalıg'ının jag'dayların jeterli da'rejede o'zgerge almadı. Bul jıllarda ha'r qıylı jag'daylarga baylanıslı ekonomika nızamlarının iske aspawı, ja'miyetlik xojalıqtı ko'teriwde, jeke menshik ma'plerin u'ylestiriwde, miynetkeshlerdin materiallıq qızıg'ıwshılıg'ının buzılıwına alıp keldi. Awıl xojalıg'ın basqarıwdag'ı sub'ektivizm, sonın esabınan bul tarawdı planlastırıwda, qarjı bo'lip shıg'arıwda, awıl xojalıq o'nimlerin satıp alıw siyasatında u'lken kemshiliklerge alıp kelgenligin ko'remiz.

Respublika Oray ushin shiyki zat jetkeriwshi al onın tiykarı paxtashılıqtı rawajlandırıw ha'm paxtanın basqa eginlerinin basshısı yag'niy monokul'turag'a aylanıwına alıp keldi. Ta'biyat nızamları menen esaplas paw ekologiya jag'dayımızdin buzılıwına alıp keldi.

Usı jag'daylardı esapqa ala otırıp Qaraqalpaqstan hu'kimeti qa'te-kemshiliklerdi mu'mkin bolg'anında tezirek du'zeti w maqsetinde joqarı partiya, hu'kimet organları aldına ma'seleler menen shıqtı. O'zbekstan hu'kimetinin ja'rdemi menen awıl xojalıg'ın basqarıw usılların jetilistiriw, ja'miyetlik menshiklengen awıl miynetkeshlerinin jeke ma'plerine de itibar beriliwi o'z waqtında ko'rilgen a'hmiyetli ilajlar edi.

Ko'rilgen ilajlar na'tiyjesinde Respublikamızdin awıl xojalıg'ında, onın rawajlanıwında aytarlıqtay o'zgerisler, tabıslar bolg'anlıg'ın ko'remiz. Respublika awıl xojalıg'ının materiallıq-texnikalıq bazasın bekkemlew, onı agrar industrial u'lkege aylandırıw, paxtashılıqqa mexanizatsiyanı endiriw, awıl xojalıg'ı ushin

ko'p sanli, ha'r qiyli texnikalar menen ta'miynlew, olardi jeterli da'rejede, maman bilimli kadrlar menen ta'miynlewde de aytarliq jumislar islewge erisken.

Respublikanın` agrar industrial xojalıqlarg'a aylandırıwda tazadan sho'lkemlestirilgen "O'zsel`xoztexnika,, birlespesi ha'm onın` rayonlardag'ı bo'limsheleri u'iken rol oynadı. Olar kolxoz ha'm sovxozlardı kerekli texnikalar (traktorlar, paxta teriw mashinaları) ha'm kerek temir awısıq bo'lekleri menen ta'miynlep turdı ha'm remont bazasına aynaldı. Kolxoz ha'm sovxozlardın` o'zlerinde remontlaytug'ın masterskoylar sho'lkemlestirilip, o'zleri remont islew mu'mkinshiligin aldı. Bul ko'rilgen sharalar awıllarımızda qol miynetin jen`illetti. Texnika menen teriwdi alsaq, ha'r jılı 55-60% ti paxta mashinası menen terildi.

Jumıstın` na'tiyjeligi kadrlarg'a baylanıslı bolg'anlıqtan Respublika basshıları awıl xojalıg'ındag'ı kadrlardıń jetispewshiligin esapqa alıp Tashkent ha'm basqada qalalarındag'ı awıl xojalıq institutlarına jaslardı oqıwg'a jiberdi, o'z Respublikamızda Qaraqalpaq Ma'mleketlik Universitetinde awıl xojalıq fakul'tetinde, awıl xojalıq texnikumlarında ha'm SPTU lar massalıq awıl xojalıq kadrların tayarlawdı jolg'a qoydı.

Bul da'wirde Respublikamızda birqansha tabıslarg'a eriskenligimiz benen, ja'miyetimizde o'mir su'rgen buyırıqpazlıq ha'kimshilik du'zilisi awıl xojalıg'ında jeterli da'rejede kemshiliklerdin` orın alg'anlıg'ı ko'rinedi. Respublika shiyki zat orayına aynalg'anlıg'ı onın` ekonomikasının` bir ta'repleme rawajlang'anında ko'riledi. Kadrlar tayarlawda a'sirese massalıq ka'siplik kadrlar tayarlawda, tayarlang'an kadrlardıń sapasının` to'men bolg'anlıg'ı, olardı jumıs penen ta'miyn etiwde, jumısqa barg'anların bekitiw ma'selesinde biraz kemshiliklerdin` bolg'anlıg'ın ko'remiz.

Respublikamızdın` xalqının` basım ko'pshiliginin` awıllarda jasawın esapqa alg'anımızda xalqımızdın` tariyxının` en` ajıralmas ha'm basım bo'leginin` biri ekenligin elimiz rawajlanıwına salmaqlı u'les qosıp atırg'anlıg'ı esabında olardıń tariyxın ha'r ta'repleme u'yreniw ha'm izertlew tariyxshılarımız aldında turg'an wazıypalıq ma'selelerden biri dep esaplaymız.

Qaraqalpaq xalqı ha'm ma'mleketshiligi tariyxın izertlew ha'zirgi ma'ha'ldegi aktual ma'selelerdin' biri. G'a'rezsizlikke eriskennen xalqımızdın' tili, ruwxıylıg'ı, o'tmishi, keshegi ha'm bu'gingi, keleshek turmısına na'zer salıw za'ru'rli. Jurtbasshımız İslam Karimov aytqanınday: "Tariyx sabaqları insandı sergeklikke u'yreledi, ku'shin bekkemleydi,,¹.

Prezidentimiz "...Qaraqalpaqstan haqqında, onın' ma'mleketimiz, ja'miyetimiz turmısında, aymaqlarımız ortasında basqalar menen salıstırıwg'a bolmaytug'ın ornına ha'm ayırıqsha huqıqına iye. Biz bul haqıyqattı hasla umıtpaymız ha'm bul boyınsha jumislardı ornı-ornına qoyıwımız da'rkar. O'ytkeni, Qaraqalpaqstan Respublikası ko'p milletli O'zbekstan shan'arag'ında, O'zbekstan ma'mleketi ha'm ja'miyetinde o'zine ta'n, o'zine say ayırıqsha itibarg'a ılayıq...,² dep qaraqalpaq xalqın, Respublikamızdı u'lken dıqqatqa sazawar etti.

İ.A.Karimovtın' bul so'zleri, dıqqatı qaraqalpaq xalqının' yadınan hesh waqıtta shıqpaydı³. Qaraqalpaq xalqı ha'm ma'mleketshiligi tariyxında en' itibarlı, ele az izertlengen jıllar Ekinshi jer ju'zilik urıstan keyingi da'wir bolıp tabıladı. Sonın' ishinde elege deyin o'zinin' izertleniwın ku'tip turg'an temalardın' biri, bul Respublikanın' agrar industrial xojalıqlarg'a aynalıwı jag'dayları ha'm onın' materiallıq-texnikalıq bekkemleniw ilajları. XX a'sirdegi tariyxıy, siyasiy, sotsiallıq ha'm ma'deniy turmısqa na'zer salg'anımızda, urıstan keyingi awır, qıyın jıllar tariyxıy u'yreniw, ilimiy bahalaw za'ru'rliги ko'rinedi. Urıstan keyingi jılları, u'stemlik etken totalitarizmnen "demokratiyag'a,, o'tiw, siyasiy ha'm sotsiallıq, huqıqıy salada o'zgerislerdin' bolıwı, bunın' qaraqalpaq xalqı o'mirinde o'z sa'wlesin tabıwın u'yreniw, izertlew za'ru'rli ekeni anıq.

Respublika awıl xojalıg'ı onın' agrar industrial xojalıqlarg'a aylanıw jag'dayları ha'r qıylı bag'darda ta'riplendi. Degen menen bul taraw boyınsha izertlenip, jariq ko'rgen miynetler ju'da' az. Baspadan shıqqan miynetlerde bul da'wir o'zinin' tolıq sa'wleleniwın tapqan emes. Bul miynetlerge Aminova R. X.,

¹ Каримов И. А. "Тарихий хотирасиз келажак йўк,,. Тошкент, 1998 й. 9-бет.

² Каримов И. А. Шығармалары. Ташкент, 2000 й. 102-бет.

³ Камалов С. К. "Қарақалпақлардың халық болып қәлиплесиўи ҳәм оның мәмлекетшилигиниң тарийхынан,,. Нөкис, 2001 ж. 70-бет.

Kamalov K., Kamalov S., Mambetnazarov M., Saribaev K., Palvanov J., Shamambetov B., "Qaraqalpaqstannın` jan`a tariyxı,, ha`m tag`ı basqalar"⁴.

Qaraqalpaqstan Respublikasında awıl xojalıg`ında 50-jılları awır qol miyneti dawam etti, son`ıraq bir qatar kolxozlarg`a jer su`riw traktorlar, ju`k avtomashinaları keldi.

Respublika hu`kimeti aldında awıl xojalıg`ın, sonın` ishinde oraydın` talabına ılayıqlı paxtashılıqtı rawajlandırıw ushın, bul tarawdın` materiallıq-texnikalıq bazasın bekkemlew ha`m jeterli da`rejede kadrlar tayarlaw baslı ma`selelerdin` biri edi. Usı da`wirge baylanıslı alıp barılğ`an izertlewlerge baylanıslı birneshe miynetler baspadan shıqtı. Bul miynetlerde sol da`wirdin` talabına muwapıq, ko`birek jetiskenliklerdi sa`wlelendiriwge ha`reket etken⁵.

Birinshiler qatarında awıl xojalıg`ın o`z ishine alg`an monografiya Ya.M.Dosumovtin` kitabın aytıw orınlı. Fermerler xojalıg`ına tiyisli bolğ`an miynet I. Elmuratov ta`repien, agrar siyasatqa bag`ishlang`an A.Bekimbetov ta`repien jaratıldı. 40-jıllarda awıl xojalıq kadrların tayarlawg`a bag`darlang`an miynet B. Shamambetov ha`m P. Muratovlardın` monografiyası baspadan shıqqan⁶.

60-70 jıllarda awıl xojalıg`ın qayta qurıw, ja`miyetlik fondlar du`ziw arqalı fermer xojalıqların rawajlandırıw ha`m solay etip awıldın` sotsiallıq rawajlanıw mashqalaların sheshiw boyınsha M. Mambetnazarovtin` monografiyalıq miyneti baspadan shıqtı.

Usı jıllar ishinde xalıq xojalıg`ında onın` agrarlıq industrial sektorında ha`m sotsiallıq siyasatta ilimiy-texnikalıq progressti iske asırıwg`a, joqarı qa`nigeli

⁴ Аминова Р. Х. "Ўзбекистон совет властининг аграр сиёсати ва уни сохталаштирувчилар,.. Тошкент: Фан, 1972 й; Камалов К. "Ел хызметинде,.. Нөкис, 1995 ж; Камалов С. "Социально-экономическое положение Каракалпакстана и Аральская катастрофа (1917-1990 гг.),.. Нөкис, 1990 г; Мамбетназаров М. "Общественные фонды потребления и проблемы социального развития села,.. Нөкис, 1991 г; Сарыбаев К. "Роль орошения в социально-экономическом развитии Каракалпакстана,.. Нукус, 1986 г; Палванов Ж. "Қарақалпақстанда салы жетистириўдиң келешегі,.. Нөкис, 1976 ж; Шамамбетов Б. "Қарақалпақ аўыл хожалығы (1965-1985 жж.),.. Нөкис, 1992 ж; Усы автор: "Аграрное развитие республики Каракалпакстана,.. Ташкент, 1994 г; "Қарақалпақстан XIX әсирдиң екінши ярымынан ХХІ әсирге шекем,.. Нөкис: Қарақалпақстан, 2003 ж.

⁵ Камалов К. "Ел хызметинде,.. Нөкис, 1995 ж. 61-бет.

⁶ Досумов Я. М. "Очерки истории Каракалпакской АССР 1917-1927 гг.,.. Т., 1960 г; Елмуратов Ы. "Из истории исследования и укрепления военно-политического союза рабочего класса и трудового крестьянства Каракалпакии, // Вестник КК ФАН УзССР. 1972 г. №2; Шамамбетов Б. "Подготовка сельскохозяйственных кадров – важный участок партийной работы,.. Нукус, 1978 г.

maman kadrlar menen ta'miyin etiwde, jumıstı ha'r ta'repleme jetilistiriwge u'iken a'hmiyet berildi.

Qaraqalpaqstannın' xalıq xojalıg'ın, sonday-aq onın' awıl xojalıg'ı, onın' qaliplesiwi, tikleniw ha'm rawajlanıwı haqqında ilimpazlar, ma'mleketlik g'ayratkerler ta'repinen bir qansha ilimiy miynetler ha'm eske tu'siriwler baspadan shıqtı. Axundjanov L., Bazarbaev R., Kamalov K., Kamalov S., Sarıbaev K., Sarıbaev M., Palvanov J., Tlewbergenov Sh., Shamambetov B., O'zbekstannın' jan'a tariyxı, Qaraqalpaqstan ASSR tariyxı, Qaraqalpaqstannın' jan'a tariyxı h. t. b.⁷ Bul miynetlerde Respublika awıl xojalıg'ın ha'r ta'repleme qarap shıg'ıp, barlıq tarawların sa'wlelendiriw, jetiskenlikler, kemshilikler ha'm olardıń sebepleri bayan etilgen.

N. Maxmudov Avtonom Respublikag'a basshı bolg'an jılları rayonlardı qısqartıp, sovxozlardın' bo'limlerin qısqartıp, o'zinshe "reforma,, o'tkerdi. 1950-1960 jılları Qaraqalpaqstanda awıl xalqının' ma'deniy turmıs jag'dayları bosap qala berdi. Rayonlarg'a baratug'ın jollar jaman, awıllarda imaratlar qurılmag'an, "eski mektep,, jayları tozıp turg'an, go'ne jaylarda edi. Awılda diyqansılıq ma'deniyatı to'men edi. Ha'r jılı u'lkemizge 300 go'ne traktor "NATİ,, berildi. Japlarda qazıw jag'dayları to'men, texnika joq, awıllardı elektrlestiriw bolmadı, kolxozdın' oraylıq ustaxanaları stanoklar menen ta'miyinlenbedi. Qaraqalpaqstannın' urıstan keyingi 1950-1960 jıllar basında ekonomikası, sotsiallıq turmısı ju'da' to'men jag'dayda boldı.

60-70 jıllardag'ı reformalardag'ı qarama-qarsılıqlarg'a qaramastan Respublikanın' o'ndiris ku'shlerinin' rawajlanıwı aytarlıqtay boldı. Xalıq xojalıg'ının' materiallıq-texnikalıq bazası bekkemlendi. Bul jetiskenlikler

⁷ Ахунджанов Л. "Равная в дружной семье,, Т., 1967 г; Базарбаев Р. "История кадровой политики Советской власти в Каракалпакстане,, Нөкис: Билим, 2012 г; Камалов К. "Ел хызметинде,, Нөкис, Каракалпакстан, 1995 ж; Камалов С. "Социально-экономическое положение Каракалпакстана и Аральская катастрофа (1917-1990 гг.),, Нукус, Вестник ККО АН РУз, 1990 г; Сарыбаев К. "Роль орошения в социально-экономическом развитии Каракалпакстана,, Нукус, Каракалпакстан, 1986 г; Он же: "История орошения Каракалпакстана,, Нукус, Каракалпакстан, 1995 г; Сарыбаев М. "Техника хлопковой монокультуры Советской власти в Каракалпакстане и ее последствия (1917-1990 гг.),, Ташкент, 2008 г; Палванов Ж. "Қарақалпақстанда салы жетистириўдиң келешегі,, Нөкис, Қарақалпақстан, 1976 ж; Тлеўбергенов Ш. "Қарақалпақстан санаатының өсиў пәти хәм дүзиліси,, Нөкис: Қарақалпақстан, 1977 ж; Шамамбетов Б. "Қарақалпақстан аўыл хожалығы (1965-1985 жж.),, Нөкис, Қарақалпақстан, 1992 ж; Он же: "Аграрное развитие Республики Каракалпакстан. Опыт и проблемы,, Ташкент, 1994 г.

ko'rsatilgan miynetlerde o'zining sa'wleleniwin toliq tappag'an. Qaraqalpaqstan 50-70 jillarda tariyxıy do'retiwshilik, izleniwler ha'm ko'plep mashqalalardı sheshiw, du'zim ta'repinen a'skeriy kazarmalıq eziwine qaramastan qıynshılıqlardı jen'ip shıqtı ha'm tariyxta bolmag'an issheńlikti ko'rsetti.

50-70 jılları paxta ha'm salının' zu'ra'a'tin ko'beytiwge u'lken itibar berildi. Ha'r jılı 80-100 mın' ga jerler o'zlestirildi, Aral ten'izine suw aqpay qaldı. 70-80 jılları Respublika xalıq xojalıg'ı, a'sirese awıl turmısında ekologiyalıq jag'daylar payda boldı⁸. Jerlerge tek paxta, salı egiw boldı, almaslap egiw texnologiyası buzıldı. Shuralar da'wirinde suw ha'm jer resurslarınan naduris paydalanıw na'tiyjesinde u'lken ekologiyalıq mashqalalar kelip shıqtı⁹.

İlimpazlar izertlewi boyınsha Aral ekologiyası XX a'sirdin' 60-70 jılları anıq sezildi, lekin, Oray ta'repinen bul ma'selege itibar berilmedi, qattı sır bolıp qaldı. U'lkemizde tariyxıy, arxeologiyalıq estelikler shordan wayran boldı¹⁰. Haywanat, quslar, o'simlik tu'rleri "izsiz,, joq bola basladı.

Ten'izdin' qurıwı, A'miwda'r'ya suwının' pataslanıwı Respublika jerlerinin' topıraqlarının' duzlanıwına, kebirlerdin' ko'beyiwine alıp keldi. Ekologiyalıq o'zgerislerdin' unamsız saldarı Qaraqalpaqstan xalqının' sotsiallıq turmıs da'rejesinin' awırilasıwına alıp kelmekte.

İzertlep atırg'an jıllarda Respublikada texnikalardin' ko'beyiwi, awıl xojalıg'ının' materiallıq-texnikalıq bazasının' jeterli qa'lipleskenligin, kadrlar tayarlawg'a jeterli itibar bergенligin ko'remiz. 1981-jıl'g'a kelip awıl xojalıg'ında 21175 mexanizator kadrlar jumıs islegenligi awıl xojalıg'ının' materiallıq-texnikalıq bazasın bekkemlewde ha'm kadrlar menen ta'miyinlewde unamlı jumıs alıp barıl'g'anlıg'ın ko'remiz.

Dissertatsiyalıq jumıs temasının' a'hmiyetliligi. Qaraqalpaqstan erte da'wirlerden beri agrar u'lke. Xalıqtın' basım ko'pshiligi awıllarda jasaydı ha'm tiykarınan awıl xojalıg'ı menen shug'ıllanıp kelmekte. Ken'es hu'kimeti da'wirinde de bul tarawdı rawajlandırıwg'a bolg'an talaplar ku'shli boldı, biraq

⁸ Аметов М. "Современное состояние тугаев Каракалпакстана,,. Нукус, 1994 г. 6-стр

⁹ Насыров Р. А. "Социальное развитие села Узбекистана (1965-1985),,. Ташкент, 1997 г. 15-стр

¹⁰ Давлетов С. "Социально-экологическая ситуация и демографические процессы в регионе Нижней Амударьи. Автореф. дис. ... канд. ист. наук., Ташкент, 2003 г. 20-23 стр.

degen menen jetiskenlikler menen birge qıyınshılıqlar, mashqalalarda ko'p boldı. Bu'gingi ku'nge shekem awıl xojalıg'ının' agrar industriya xojalıqlarg'a aynaldırıwı sho'lkemlestirilgen diyqan-fermer xojalıqlarının' materiallıq-texnikalıq bazasın bekkemlaw wazıypası ku'n ta'rtibinde turg'an aktual problemalardıń biri bolıp sanaladı. Bul tarawdı kadrlar menen ta'miyinlew ma'seleleri de tolıq izertlenip, juwmaqlang'an emes. Sol jag'daylardı esapqa alıp bul tarawdın' tariyxın u'yreniw ha'm izertlewdi baslı wazıypamız etip aldıq.

Bul temanın' u'yreniliw jag'dayına kelsek, tema tiykarınan aktual ma'sele bolıp, ilimpazlar ta'repinen bul temanın' ha'r qıylı ob'ektleri u'yrenilip, o'zlerinin' miynetlerin jarattı. Degen menen biz izertlep atırg'an awıl xojalıg'ın agrar industrial xojalıqlarg'a aynaldırıw, onın' materiallıq texnikalıq bazasın du'ziw ha'm onı kadrlar menen ta'miyinlew boyınsha bu'gingi ku'nge deyin bul tema o'z aldına izertlenbegenligin esapqa alıp, onı izertlewdi wazıypa etip aldıq.

Izertlenip atırg'an jumıstın' maqseti ha'm wazıypalarına kelsek, bul tema bu'gingi ku'n ushında aktual tema bolg'anlıg'ın esapqa alıp, bul problemanı teren'irek ha'm ha'r ta'repleme u'yreniw, o'tmishten sabaq alıp, Respublikamızdın' awıl xojalıg'ın agrar industrial xojalıqlarg'a aynaldırıw wazıypaların izertlew bu'gingi ku'nnin' talabına muwapıq rawajlandırıwda tolıq paydalansa boladı dep oylaymız.

Jumıstın' ilimiy jan'alıg'ı haqqında so'z etetug'ın bolsaq bul da'wirdi mu'mkin bolg'anınsha teren'irek izertlep, bul tarawdag'ı jetiskenlikler menen kemshiliklerdi ko'rsetiw menen bu'gin g'a'rezsizlik jıllarında Respublikamızdın' fermer ha'm diyqan-fermer xojalıqlarında ha'm basqada awıl xojalıq tarawların bu'gingi ku'nnin' talabına ılayıq maman kadrlar menen ta'miyinlewde paydalansaq orınlı bolar edi dep esaplaymız.

Jumıstın' izertleniw ob'ekti. Bul jumıs XX a'sirdin' 50-70 jıllarında Qaraqalpaqstanda agrar industrial xojalıqlarg'a aylandırıw ha'm onın' awıl xojalıq kadrlardı tayarlaw materiallıq-texnikalıq bekkemleniw ilajlarının' jag'dayı: ta'jiriybe ha'm mashqalalar. Respublikanın' awıl xojalıg'ın rawajlandırıwda materiallıq-texnikalıq bazasın du'ziw ha'm onı kerekli texnik ha'm joqarı

qa'niygeli kadrlar menen ta'miyinlew jag'dayların ha'r ta'repleme aship ko'rsetiwdi bashı wazıypa etip aldıq.

Jumıstın' predmeti. Qaraqalpaqstan Respublikasında 50-70 jıllarda hu'kimetimiz ha'm awıl xojalıq organlar ta'repinen bul tarawdı rawajlandırıwg'a baylanıslı konkret sharalar, sonın' ishinde O'zbekstan hu'kimeti ta'repinen 60-jıllardıń ortalarında eki ma'rte ju'da' a'hmiyetli qararlar shıqtı. Bul qararlarg'a tiykarlana otırıp Qaraqalpaqstang'a ha'm onın' awıl xojalıg'ın ko'teriwge ko'p sanda texnikalar, kerekli u'skeneler ha'm kadrlar tayarlawda u'lken ja'rdem ko'rsetti.

Jaqlaw aldında turg'an a'hmiyetli jag'daylar, jumıstın' jazılıw ha'm tamamlaw da'wirinde A'jiniyaz atındag'ı No'kis Ma'mleketlik Pedagogikalıq Instituttın' tariyx fakul'tetinin' "tariyx,, kafedrasının' ma'jilisinde qaraldı ha'm ilimiy basshı, sırtqı eksportlar ta'repinen ko'rilip shıg'ıldı.

Jumıstın' du'ziliwi ha'm ko'lemi, Kirisiw, u'sh bapıtan, bo'limshelerden ibarat, juwmaqlaw ha'm paydalang'an a'debiyatlardan ibarat.

BİRİNCİ BAP. QARAQALPAQSTANNIN 50-70 JILLARDA AWIL XOJALIG'ININ AGRAR INDUSTRIAL XOJALIQLARG'A AYLANIWI HA'M ORAYDIN TALABINA MUWAPIQ PAXTASHILIQTI RAWAJLANDIRIWG'A BOLG'AN TALAPTIN KU'SHEYIWI: TABISLAR, MASHQALALAR

1.1. Respublikanın agrar xojalıqların qalıplestiriw ha'm onı rawajlandırıwda kórilgen ilajlar

Qaraqalpaqstan Respublikası biraz tarawlarda O'zbekstannın oblastlarınan bir qansha tarawlarda artta edi. Sonın ishinde awıl xojalıg'ın jeterli da'rejede rawajlandırıwda aytarlıqtay kemshilikler, jetispewshilikler kózge taslanar edi. Tiykarınan awıl xojalıq texnikaların jetispewshiligi, mineral to'ginlerdin kemligi ha'm tuwrı paydalana almawı, a'dewir qıyınshılıqlarg'a alıp keldi.

A'sirese texnika ma'selesı, kolxoz, sovxozlardın materiallıq texnikalıq bazasın bekkemlew baslı wazıypalardın biri edi. Usı wazıypalardı iske asırıwda O'zbekstan hu'kimeti awıl xojalıg'ının mu'tajlıgın ta'miyinlew boyınsha birqansha ilajlar kórdi. Bul wazıypanı a'melge asırıw ha'r bir kolxoz, sovxoz, rayonlardın aldın paxtashılıqtın zu'ra'atlılıgın asırıw, paxtashılıqtı jaqsılaw, agrotexnikalıq islerin endiriw wazıypaları turdı.

Biraq kerisinshe, paxtashılıqtı rawajlandırıwda belgilengen sharalar tolıq a'melde iske aspadı, biraq Oraydan jobalastırılıp jiberilgen tapsırmalardı orınlaw ma'jbu'r edi. Sol maqsette Qaraqalpaqstang'a 1950-jılı 139 min' tonna paxta tapsırıw kerekligi haqqında kórsetpe berildi.

Qaraqalpaqstannın jer sharayatı, klimatı, irrigatsiyalıq meliorativlik jag'dayı, texnika menen ta'miyinleniwi awhalın esapqa alınbag'anlıg'ı sebepli 1951-1955 jılları Respublika paxta tapsırıw jobasın orınlaw almadı. 1955-jılı 207 min' tonna paxta tapsırıw ornına 137 min' tonna paxta tapsırdı. Oraydın 1954-1958 jılları O'zbekstanda paxtashılıqtı rawajlandırıw haqqındag'ı qararında Qaraqalpaqstanda paxta egis maydanı 1953-jılı 92,9 min' gektarg'a kóbeytildi. Qaraqalpaqstan boyınsha ha'r bir gektar egislik jerden 15,8 tsentner g'ana paxta tapsırıldı.

Mine bul jag'day sol da'wirdegi paxta tapsırıw planının' tek g'ana Oraydan beriliwi, komanda beriw siyasatının' qa'te kemshiligin ko'rsetedi. Berilgen paxta planın orınlawda kolxozlardın' ornına iri sovxozlardı du'ziw rayonlardı da biriktiriw payda beriwı mu'mkin degen oy menen 1956-1963 jılları iri sovxoz ha'm rayonlardı du'ziw mapazı baslandı¹¹.

1955-jılı kolxozlar irilendirildi ha'm olardıń sanı 211 ge jetti. 1957-jıldan baslap arqa rayonlardı sovxozlarg'a aylandırıw sanaw esabınan 32 sovxoz sho'lkemlestirildi, sovxozlar sanı kolxoz xojalıqları ko'beytilip barıldı¹².

Sonın' menen birge bir qatarda rayonlardı biriktirip iri rayonlardı du'ziw siyasatı a'melge asırıldı. Xojeli, Shomanay, Qanlıko'l, Qon'irat rayonları biriktirilip Qon'irat rayonu al, Shomanay, Ken'es, Qarao'zek, Taxtako'pir rayonları biriktirilip Shımbay rayonu, Beruniy, Ellikqala, To'rtku'l rayonları aymaqları biriktirilip To'rtku'l rayonu bolıp ataldı. Bul jılları egislik maydanlarında ko'beytirilip barıldı. 1940-jıl ulıwma egis maydanı 151,2 min' gektar bolsa, 1950-jılı 159 min', 1955-jılı – 178,6 min', 1960-jılı – 191,7 min' gektar jer boldı. Qaraqalpaqstanda paxtashılıqtı, salıgershilikti ha'm basqa da awıl xojalıq tarawların rawajlandırıw ha'm paxtashılıqtı kompleksli mexanizatsiya menen ta'miynlew sheshimi Oray ta'repinen qabıl etildi¹³.

1948-jılı Shomanay kanalının' qurılısı baslanıp, bul jerde 1949-jılı 19 kolxoz ushın 16 min' gektar jer ashıldı, al 1950-jılı Shomanayda u'lken paxtashılıq rayonu du'zildi. 1948-jılı ba'ha'rde Qırıq qız massivinde 950 gekar jer o'zlestirilip, sonın' 700 gektardan aslamına paxta egildi. Solay etip, Qaraqalpaqstanda 1950-jılı suwg'arıw tarawları bar jerleri maydanı 204090 gektar, sonın' egislik maydanı 141738 gektar, paxta 78min' gektar boldı.

Mine usı qararg'a baylanışlı 1960-jıllarda paxta egis ha'm salı egis jer maydanı ko'beytilip barıldı. Eger 1940-jılı paxta egetug'ın jer maydanı 60,9 min' ga bolsa, 1950-jılı 83,6 min' ga, 1955-jılı 114,2 min' ga, 1960-jılı 131,5 min' ga jer ajratıldı. Sonın' menen birge salı egetug'ın jer maydanları 1960-jıldan son'

¹¹ Камалов К. "Ел хызметинде...", Нөкис: Қарақалпақстан, 1995 ж. 75-бет.

¹² "Народное хозяйство ККАССР...", Нукус: Каракалпақстан, 1967 г. 133-стр.

¹³ Молдахмедов К. "Подъем материального благосостояния и культурного уровня колхозного крестьянства ККАССР в 1959-65 гг.", // Вестник КК ФАН УзССР. 1974 г. №4. 52-57 стр.

ken`eyip barıldı. 1950-jıl 8,1 min` ga jerge salı egilgen bolsa 1964-jılı 13,4 min` ga maydang`a salı egildi¹⁴. Son` oraydın` tapsırması boyınsha ma`mleketke salı tapsırıwdı ko`beytiw kerek edi. Sog`an baylanışlı ayırım paxta jer maydanlarında salı egiwge berildi.

Bul jılları paxta salıdan basqa eginler a`sirese palız eginlerine onsha itibar berilmedi. Diyqanlar bul eginlerdi o`zlerinin` atızlarına elep alatug`ın edi. Al, ma`mleketlik kartofel` egin maydanı 1950-jılı 0,4 min` gektar, 1955-jılı 1,4 min`, 1960-jılı 2,0 min` ga jer, ovosh maydanı 1950-jılı 0,7 min`, 1955-jılı 0,8 min`, 1960-jılı 1,2 min` gektar. Baqsha jer maydanı 1950-jılı 1,9 min`, 1955-jılı 2,0 min`, 1960-jılı 2,7 min` gektar jerdi quradı.

Demek tiykarg`ı egis jer maydanı paxta egiwge arnaldı. Bul jılları awıl xojalıg`ın texnika menen ta`miyinlewde bir qansha jaqsılandı: 1958-jılı 4100 traktor, 764 paxta teretug`ın mashina, 361 go`rek teretug`ın mashina, 461 go`rekten paxta shıg`aratug`ın mashina, 2005 traktorlar seyalkası, 3379 traktor kul`tivatorları, 1126 ju`k mashinaları ha`m avtotsistemalar alındı, 13 da`n teriwshi kombayn alındı<sup>15</sup>. Sebebi bunday texnikalar Oraydan berilgen paxta planın orınlaw ushın za`ru`r edi.

Bul texnikalardı alg`ang`a deyin diyqanlar paxta egetug`ın jer maydanın tayarlaw, paxta ko`gergennen keyin paxta arasın kul`tivatsiyalaw, paxtanı shıg`artıw islerin ko`bine qol miyneti menen isler edi. A`sirese jap salmalardı tazalaw, go`rekten paxta shıg`arıw jumısları awır edi.

Kempir-g`arrılar, ere sek balalar tu`ni menen peshtin` quwısına go`rekti keptirip, paxta shıg`arıp otırar edi. Al, paxta planın orınlaw ushın diyqanlar ayanbastan jumıs isler edi. Texnika menen ta`miyinlew a`dewir jaqsı edi.

Solay etip, egis maydanlarının` ko`beyiwi texnika menen ta`miyinlewde jaqsılanıwı ha`m diyqanlardın` pida`kerlik miyneti arqasında jıldan-jılga ma`mleketke paxta, salı tapsırıw artıp bardı.

¹⁴ "Народное хозяйство ККАССР", Нукус: Каракалпакстан, 1967 г. 133-стр.

¹⁵ Сонда. 140-стр

1955-jılı 137,0 min` tonna paxta, 1960-jılı 207,0 min`, 1955-jılı 4,3 tonna salı, 1960-jılı 3,6 min` tonna salı tapsırıldı<sup>16</sup>. Sonın` menen birge paxta talasın islep shıg`ıwda jıldan-jılǵa ko`beyip bardı: 1950-jılı 41,0 min` tonna paxta talasın islep shıqsa, 1955-jılı 69,3 min` tonna, 1960-jılı 76,7 min` tonna paxta talasın islep shıqtı ha`m ma`mleketke tapsırdı. 1955-jılı 4,3 min` tonna kartoshka tapsırıldı. 1955-jılı 12,6 min` tonna kartoshka tapsırıldı. Baxsha o`nimleri: 1955-jılı 7,6 min` tonna tapsırıldı. Ma`kke (ko`k massası, pochatkası) 1955-jılı 37,8 min` tonna, 1960-jılı 454,3 min` tonna tapsırıldı¹⁷.

Da`wir sonı ko`rsetti iri sovxozlardı sho`lkemlestiriw siyasatının` nadurıs ekenligin waqıt ko`rsetti. Sebebi iri rayonlardı, iri sovxozlardı, iri brigadalardı (bir brigadanın` egis jer maydanı 250-500 gektar) basqarıw ju`da` qıyın edi. Sovxozlardı, kolxozlardı, rayonlardı basqarıw ushın ja`rdemge wa`killer jiberiletug`ın edi. Bul wa`killerdin` qa`nigeligi ulıwma awıl xojalıǵına ja`rdem bere alatug`ın da`rejede emes edi.

Sebebi Qaraqalpaqstanda qanday da ma`mleketlik ministrlıklar bolsa (ol den sawlıq ministrligime, ol bilimlendiriw ministrligi me yamasa ma`deniyat ministrligime) solardan wa`killer jiberiler edi, bul wa`killerdin` jumısqa paydasınan zıyanı ko`birek edi. Sovxoz direktorları bas agronomlar, bas injenerler sovxoz aymag`ındag`ı egis maydanların tez o`z waqtında ko`rip u`lgere almaytug`ın edi¹⁸.

Egin jerler o`z waqtında qanıp suwg`arılatug`ın, jerdin` tapqa keliwin, paxta egiletug`ın jerlerdin` jaramlılıǵın yag`nıy paxta egiwge bolama, bolmayma, sonı anıqlaw, paxta ko`gerip o`skennen keyin beriletug`ın to`gin mug`darın anıqlaw neshe ret suwg`arıw, qay waqıtta suwg`arıw jumısların iske asırıw sıyaqlı qıyınshılıqlar tuwıldı. Al, diyqanlar, brigadirler, texniklerdin` bas qa`nigelerge jumıs jag`dayı tuwralı ushırasıwı qıyın edi. Mine iri sovxozlar, iri rayonlardı du`ziw sebepli ma`mleketke ko`p zıyan keldi (tek 1958-jılı 1080 mln rubl` zıyan keldi).

¹⁶ Камалов К. "Ел хызметинде...", Нөкис: Қарақалпақстан, 1995 ж. 72-бет

¹⁷ "Народное хозяйство ККАССР...", Нукус: Каракалпакстан, 1967 г. 133-стр.

¹⁸ Камалов К. "Ел хызметинде...", Нөкис: Қарақалпақстан, 1995 ж. 75-бет.

Egislik jer maydanının o'nimliligin asırıwda jerdin izey suwların qashıratug'ın kollektor-drenajlardın qurılısı ha'm jerdi u'nemli suwg'arıwda irrigatsiyalıq qurılıslardıń iske asırılıw da'rejeside u'ken a'hmiyetke iye. Kollektor drenajlar 1956-jıldan baslap qazıla baslandı. To'rtku'l ha'm Beruniy rayonlarında 1956-1960 jıllar dawamında uzınlıg'ı 90 km kollektor drenaj qazıldı.

Qaraqalpaqstanda 1956-jılı 32,2 mln rubl qarjı ajratıldı. Irrigatsiya jumısların atqarıw ushın Qaraqalpaqstan mashina ekskavator stantsiyası 1951-jılı Xojelide, 1952-jılı Paxta arnada, 1953-jılı Shımbayda ashılıp, onda 65 ekskavator, 80 zemnasos, bul'dozer, greyder boldı ha'm 1955-jılı suw tarmaqlarının 72,5 protsenti tazalandı.

1950-jılı jon'ıshqa egisligine dıqqat awdarıldı. Eger jon'ıshqa 1953-jılı 37,400 gektarg'a egilgen bolsa, 1958-jılı 5772 gektar jer egildi. 1960-jılı paxta egiw menen birge Oraydın ko'rsetpesine muwapıq Qaraqalpaqstanda ma'kke egiw tiykarg'ı ma'selenin biri boldı ha'm ma'kke da'ni ushın 1955-jılı 400 ga jer ajratılgań bolsa, 1960-jılı 900 ga, 1961-jıl 3,2 mln ga jer, ma'kke silosı ushın 1955-jılı 6,2 mln ga jer ajratıldı¹⁹.

Sanaattın, sonın ishinde paxtanı qayta islewde xalıq turmısın jaqsılawda, dizel motorları menen isleytug'ın suw nasoslardı menen bir qatarda joqarg'ı quwatlılıqqa iye elektromotorları ornatılgań suw nasoslarının, suw bo'listiriliwine qurılmalardıń islewinde elektr energiyası u'ken a'hmiyetli orın tuttı. 1958-jılı Qaraqalpaqstanda 48,3 mln kvt energiyası islep shıg'ıldı. Qaraqalpaqstanda elektr energiyasın beriwshi 1956-jılı Taxiıyatash GRES i qurıla basladı ha'm ol ekonomikalıq rawajlanıwg'a u'ken ta'sirin tiygizdi²⁰.

Ekonomikanın rawajlanıwına Charjaw-Xojeli-Qon'ırat temir jolının qurılıp pitiwi o'z ta'sirin tiygizdi²¹. Sebebi basqa o'ndirislerdin ku'sheyiwi menen birge awıl xojalıq o'nimlerinin artıwına kerekli texnikalardı tasıw, asfal't jollardıń qurılıwı sol temir jollardıń pitiwine baylanıslı edi. Mine usıg'an baylanıslı sol jılları Xojeli, Shomanay, Shımbay, Ken'es, Qarao'zek avtomobil jolları tez arada

¹⁹ 'Народное хозяйство ККАССР', Нукус: Каракалпакстан, 1967 г. 37-38 стр.

²⁰ Карвасарский А. "Қарақалпақстанда электр станциясын қурыу тарихынан", Нөкіс, 1992 ж. 58-бет.

²¹ Сейтимбетов М. К. "Народное движение в железнодорожном строительстве ККАССР", // Вестник ККО АН РУ. 1997 г. №3. 99-стр.

qurılıp asfal`tlanıp, tez arada paydalanıwǵa berildi ha`m avtomobillerdin` jumıs islew o`nimliligin arttırdı.

Sonı da aytıp o`tiw kerek, O`zbekistan hu`kimet basshılarının` talabı boyınsha 1955-jıldın` aqırı kolxoz xojalıǵında jetistirilip atırǵan paxtanın` 1 ton- nasının` bahasını 2150 rubl`den 3100 rubl`ge shekem ko`terildi. 1949-jılı 29-aprel`de qabıl etilgen “Eginlerdi suwǵarıw ka`rxanalardın` iqtiyajı ha`m basqa xojalıq za`ru`riyatı ushın suw haqı alıw haqqındag`ı qararı biykar etildi,<sup>22</sup>. Mine bul jag`day kolxozlardın` ekonomikasın bekkemlewde a`hmiyetke iye boldı. Kolxozlardın` pul doxodı 1958-jılı 33,7 mın` bolsa, 1960-jılı 36,3 mın` rubl` boldı²³.

Suwlandırıw tarmaqları basqarması (1949-jılı 4 basqarma) qurıldı. Kanallardı, japlardı tazalaw ushın mashina ekskavator stantsiyası qurıldı. (1951-1953 jıldın` o`zinde 65 ekskavator, 80 greyder, bul`dozer h. t. b. iye boldı. 1955-jılı ulıwma suw tarmaqlarının` 72,5% ti tazaladı). Paxta o`nimin ko`beytiw ha`m xalıq xojalıǵının` basqa tarawların ku`sheytiw esabınan Qaraqalpaqstan ekonomikasın bekkemlew ha`m joqarılalıw maqsetinde temir jol liniyaları (Charjaw-Qon`ırat liniyası)<sup>24</sup>, avtotransport jolları salındı. Taxiataş ıssılıq elektrostantsiyası qurıldı, bunı qurıw ushın Taxiataşgidroenergostroy qurılıs trestı ashıldı ha`m 1958-jıldın` o`zinde 48,3 mln kvt elektr energiyası islenip shıqtı²⁵.

Mine usınday iri jumıslardın` isleniwi xalqımızdın` u`lken miynet islewi na`tiyjesinde 1950-jılı 139 mın` tonna 1954-jılı 199 mın` tonna, 1958-jılı 193 mın` tonna paxta tapsırıldı. Sonday-aq, paxtanın` jıldan-jılǵa ko`p tapsırıwı paxta egiletug`ın jer maydanların` ko`beytilip barılıwınan boldı, yag`nıy ha`r bir gektar jerden alınatug`ın o`nim az edi. Bunın` sebebi paxtanı ta`rbiyalawda agrotexnikalıq qag`ıydalardı orınlawda elede bolsa jeterli da`rejede emesliginde bolıwı, yag`nıy diyqan paxta ta`rbiyasın ha`m bilgeni menen ko`p maydang`a egilgen paxtag`a kerekli to`gindi jetkere almadı ha`m jabayı sho`plerdi tazalap u`lgere almawı ha`m tag`ı basqa ta`rbiya jumısların o`tkere almawı mu`mkin.

²² Мухитдинов Н. “Кремльде өткен жылларым,,, 141-бет.

²³ “Народное хозяйство ККАССР,., Статистический сборник. Нукус: Каракалпакстан, 1967 г. 84-стр.

²⁴ Рахманов К. “Сооружение железной дороги Чарджау-Кунград,, ... 47-стр.

²⁵ Карвасарский А. “Қарақалпақстанда электр станциясын қурыу тарихынан,,, Нөкіс, 1992 ж. 55-бет.

Sonday-aq, paxta o`nimdarlıg`ının` ha`r bir gektar jerinde kem bolıwı paxta ta`rbiyasın jeterli da`rejede bilmeytug`ın adamlardıń paxtashılıq sovxozların basqarıwınan da bolıwı mu`mkin. Solay etip, 1946-1960 jılları awıl xojalıg`ında paxtashılıq bir ta`repleme rawajlandı. Paxtashılıqtıń rawajlanıwı ushın Qaraqalpaqstanda irrigatsiyalıq jumıslar texnikalar menen ta`miyinlew boyınsha bir qansha jumıslar islendi. Jen`il sanaat qurılısına (jip iyiriw – gezleme toqıw h. t. b.) onsha kewil bo`linbedi. Qaraqalpaqstan tek paxtanı beriwshi bolıp qaldı, al paxtadan jip iyiriw, gezleme toqıwshı basqa regionlarg`a paxta jiberilip turıldı.

Avtonomiyalı Respublikanın` hu`kimeti awıl xojalıq o`ndirisi o`nimlerin bunnan bılay da ko`beytiw wazıypaların sheshe otırıp, awıl xojalıg`ının` materiallıq-texnikalıq bazasın bekkemlewge u`lken dıqqat awdardı. Jan`a bes jılıqtıń da`slepki jılında kolxoz ha`m sovxoz o`ndirisin rawajlandırıw ushın 49 mln manatqa jaqın qarjı bo`lip shıg`arıw na`zerde tutıldı, bul 1965-jıldag`ı g`a qarag`anda 13,5% ko`p edi. Jan`a texnika satıp alıwg`a 11 mln manat ajratıldı. 1966-jıldın` dawamında Qaraqalpaqstannın` sovxozları menen kolxozlarına ha`r qıylı markadag`ı 975 traktor, 300 paxta teriw mashinasın, 86 kombayn, 358 seyalka, 480 kul`tivator ha`m ko`plegen basqa da texnikalar satıw na`zerde tutıldı<sup>26</sup>. Awıl xojalıq eginlerinin` zu`ra`a`tliligin arttırıw ushın 100 mın` tonnadan aslam mineral to`gin ha`m ko`plegen basqa da ximikatlar bo`lip shıg`arıldı.

Paxtashılıqtag`ı en` bir qıyın mashqala zu`ra`a`tti atız basınan ma`mleket qırmanına tasıp jetkeriw bolıp tabıladı. Sonlıqtan Respublika partiya sho`lkeminin` qolg`a alg`an bag`darlarınan biri paxtanı tayarlaw punktlerine qap-qanarsız jetkeriw mashqalasın sheshiw boldı.

O`zbekstan Kompartiyasının` Oraylıq Komitetinde islep shıg`ılğ`an ilajlardın` iske asırılıwı 1961-jıldan baslap bul qıyın tarawg`a da kompleksli mexanizatsiyanın` engiziliwin ta`miyinledi²⁷.

Paxtashılıqtı kompleksli mexanizatsiyalaw ushın en` jan`a mashinalar jetistiriwdi o`zlestiriw partiya sho`lkemlerinin` qatan` qadag`alawında boldı.

²⁶ “О некоторых вопросах деятельности система “Узсельхозтехника,,. Нукус, 1978 г. 26 стр.

²⁷ “60 жыл ишинде Қарақалпақстан АССРының халық хожалығы,,. Нөкис: Қарақалпақстан, 1984 ж. 47-48 б.

“O`zbeksel`mash,, ha`m “Shirshiqsel`mash,, zavodlarinin` kollektivlerine ha`r ta`repleme ja`rdem berip turildi.

Respublikamız ta`repinen o`z waqtında qabıl etilgen ha`m konkret ila`jlardin` na`tiyjesinde kolxozlar menen sovxozlarg`a awıl xojalıg`ın rawajlandırıw ushın a`dewir jetilistirilgen traktorlar menen basqa da awıl xojalıq mashinaların jetkerip beriw ko`beytildi²⁸.

Respublikanın` kolxozları menen sovxozlarına ken` ko`lemli paxta teriw, go`rek tazalaw, go`rek teriw mashinaları keldi. Ko`p maqsetlerge paydalanılatug`ın universal mashinalar payda boldı. Texnikalar paydalanıwda a`dewir isenimli ja`ne a`dewir shıdamlı bola basladı. Mashinalar menen mexanizmlerdi universallastırıw ha`m kombinatsiyalawda belgili tabıslarg`a erisildi.

Materiallıq-texnikalıq bazanın` bekkemleniwi na`tiyjesinde mal sharwashılıg`ındag`ı ko`p miynet talap etetug`ın jumıslardı mexanizatsiyalaw jaqsılandı. 1975-jılı komplektatsiya xızmetkerleri ta`repinen mal sharwashılıg`ı qoraları menen qus fermalarınin` 22 u`skenesi, aralas jem tayarlaytug`ın 10 agregat komplektlestirildi.

Kolxozlar menen sovxozlardın` mal sharwashılıq fermalarındag`ı protseslerdi kompleksli mexanizatsiyalawdı bunnan bılay da endiriw za`ru`rligi payda boldı. Jem tsexları menen sho`p ushın tayarlaw, g`a`lle tazalaw ha`m keptiriw punktlerindegi jumıslardın` ko`lemin ko`beytiwge bag`dar alındı.

Awıllardın` texnikalıq u`skeneleniwinin` tez o`siwi awıl xojalıq texnikasınan na`tiyjeli paydalanıwdı arttırıw, o`ndiristi kompleksli mexanizatsiyalawg`a o`tiw wazıypaların aldın`g`ı plang`a shıg`ardı Olardın` sheshiliwine qaray o`ndiris protsesslerin mexanizatsiyalaw da`rejesi arttı. Miynettin` industriallıq usılları o`ndiristin` tek tiykarg`ı g`ana emes, al qosımsha uchastkaların da o`z ishine alıp, barg`an sayın ken` tarala basladı.

İlimiy-texnikalıq progress pa`tlerinin` tezletiliwi awıl xojalıq o`ndirisin intensivlestiriwge mu`mkinshilik tuwdırdı. O`ndiris arttı, atızlar menen

²⁸ “О некоторых вопросах деятельности системы “Узсельхозтехника,,. Нукус, 1976 г. 26-стр.

fermalardin` zu`ra`a`tliligi o`sti. Usı tiykarda kolxozlar menen sovxozlardın` tabısları ko`beydi.

Respublikamız usı da`wirdin` ishinde awıl xojalıq o`ndirisin rawajlandırıw ha`m bekkemlewde aytarlıqtay tabıslarg`a eristi. İri qarjı bo`lip shıg`arıwdın` artıwı, planlastırıwdag`ı o`zgerisler menen kolxozlar menen sovxozlardın` materiallıq-texnikalıq bazalarınin` bekkemleniwi, massalıq, joqarı ha`m orta bilimge iye maman kadrlar tayarlawg`a u`lken a`hmiyet berip, awıl xojalıg`ına bilimli, maman qa`niygeler tayarlaw jumıslarına jeterli a`hmiyet berildi. Kadr tayarlaw, basqarıwdın` jaqsılanıwı ha`m kolxozlar menen sovxozlarg`a u`lken xojalıq erkinliginin` beriliwi Avtonomiyalı Respublika awıl xojalıg`ının` ekonomikasının` bunnan bılay da ko`teriliwin ta`miyinledi.

1.2. Qaraqalpaqstanda Oraydın` talabına muwapıq 50-70 jıllarda paxtashılıqqa bolg`an talaptın` ku`sheyiwi ha`m onın` monokul`turag`a aylanıwı

1950-jıllarda kolxozlardın` paxtashılıqtan alınatug`ın o`nimi ju`da` az bolıwı sebebinen ko`p xojalıqlardın` ekonomikası ju`da` to`men da`rejede boldı. Ko`p kolxozlar paxta jobasın 60-70% ten artıq orınlay almadı. Paxta jobası orınlanbag`annan son` kolxozlardın` basshıları tez-tezden o`zgeretilip turıldı, bul bir jag`ınan ekonomikanın`, ekinshiden, adamlardın` morallıq psixologiyalıq awhalının` to`menlewine sebepshi boldı. Sol waqıttag`ı uzaqtı ko`re bilmeytug`ın Respublika basshıları paxtashılıqtın` to`men rawajlanıwının` bas sebeplerine teren` analiz bermesten, bızın` eldin` diyqanlarına, jergilikli kadrlarg`a jumıs islemeydi, jalqawlıg`ı basım, sonlıqtan paxtashılıq rawajlana almay kiyatır degen nasaq so`zler tag`ıp, ha`mme kadrlardı almasıwıw kerek degen pikirde bolg`anın aytıp o`tiwimiz kerek.

O`zKP Oraylıq komitetinin` birinshi sekretarı bolıp islegen A.İ.Niyazov Qaraqalpaqstannın` du`n`yadag`ı paxtashılıq zonasında en` arqada jaylasıwın, onın` ta`biyg`ıy awhalların esapqa almay, materiallıq texnikalıq baza du`ziw

jo`nindegi o`tinishlarga kewil bo`lmey “Sizler jumis isley almaysiz, jalqawsizlar,, degen pikirde bolip, Qaraqalpaqstang`a basshılıq etiw ushin O`zbekstannın` basqa oblast`larınan ju`zlep kadrlar jiberdi. Biraq onın` bunday kadr siyasatı jaqsı na`tiyje bermedi. Sırttan kelgen basshılar ekonomikag`a unamlı o`zgeris kirgize almay-aq, ellerine qaytıp ketti. A`lbette xalıqtın` u`rp-a`detin, da`stu`rin bilmeytug`ın, jer-suw sharayatları menen biytanı basshısınaqlar jarıtıp jumis isley almadı.

Qaraqalpaqstan oblast`lıq partiya komitetinin` birinshi sekretarı bolıp saylang`an Nasır Maxmudov a`welgi waqıtları bir qatar o`zgerisler isley basladı. Ol Arzı Maxmudovtın` o`zi menen birge ertip kelgen rayonlıq partiya komitetlerinin` birinshi sekretarların, raykom baslıqların o`z ellerine qaytardı. Olardıń birazının` ornına o`zimizdin` qubla rayonlardın` kadrların arqa rayonlarg`a basshı jumısqa jiberdi. Biraq 1958-1960 jıllarda Nasır Maxmudov ta`repinen paxta jerlerin teren` su`rmesten, tırma menen paxta egiw ta`rtibi engizildi.

Bul awhalda jerler paxsa bolıp qatıp qaldı, otaq g`awlap ketti. Paxtanı tırma menen ekpegen To`rtku`ldegi “Sovet O`zbekstanı,, kolxozının` baslıg`ı, Sotsialistik Miynetin` Qaharmanı Matnazar ag`a Masharipov Obkomnın` byurosında qattı partiyalıq jaza aldı. Matnazar ag`a diyqan adam edi, ol tırma menen egiwge qarsı shıqtı. Bizin` arqa rayonlar tırma menen egiwge qarsı bolmadı, biraq jaqsı na`l alıng`an menen g`awashalar paxsa bolıp qalg`an jerge teren`ge tamır ura almay, boyı bir qarıstan aspay, atızlardı otaq basıp ketti. Miyneti ko`p, o`nimi az paxta boldı. Xalıq miynet haqısına aqshalay yamasa da`nley hesh na`rse ala almadı. Usı da`wirde Nasır Maxmudov O`zKP Oraylıq komiteti ha`m O`zbekstan hu`kimetinin` kelisimi menen arqa rayonlardın` kolxozların sovxozlarg`a aylandırdı. 1957-jılı Respublikadag`ı 475 kolxozdan 38 si qaldırılıp, qalg`an 437 kolxoz tiykarında jigirmalag`an irilendirilgen sovxozlar du`zildi²⁹. Menshiktin` kollektiv tu`rinen ma`mleketlik menshik tu`rine o`tken xojalıqlardıń basshıları, qalay etip jumis isleytug`ının bilmey, alıs-beris aktlerin du`zemen

²⁹ Камалов К. “Ел хызметинде,,. Нөкис, Қарақалпақстан, 1995 ж. 64-бет.

degenshe ko'p waqıtlardı o'tkerip aldı, buring'ı kolxozdag'ı mallardın', qurılıslardın', buyımlardın' esapsız zaya bolıwına jol qoyıldı. Sovxozlar ju'da' iri bolıp, basqarıw uqıbın jog'alttı.

Kolxozlardı sovхозlarg'a aylandırıw, menshik formasın o'zgertiw o'zinin' jaman ta'sirin tiygizdi. 1957-1958 jıllarda Qaraqalpaqstanda paxta jobası orınlanbay qaldı. A'sirese 1958-jılı bizde du'zilgen sovхозlar ma'mleketke 108 mln manat zıyan keltirdi. Bizin' ko'plegen basshılarımız O'zbekstan Respublikası aldında u'lken ayıplı adamday ju'zleri to'men ju'rdi. 1959-jıl awıl xojalıq eginleri ushın qolaylı jıl boldı. Paxta erte ba'ha'rde egilip, kerekli jıllılıqtı tezirek alıwı na'tiyjesinde Respublika 200 mın' tonna a'tirapında paxta jetistirip, jobanı artıg'ı menen orınladı.

Usı jılları N. Maxmudov rayonlardı qosıp, irilendiriw, sovхозlardın' bo'limlerin qısqartıp, tikkeley sovхоз direktsiyasına qaraytug'ın 250-500 gektarlıq brigadalar du'ziw, kolxozlardı irilendiriw, basqa da kadrlardı o'zgertiw jumısların ju'rgiziw menen shug'ıllandı.

Bo'limlerdi qısqartıw menen ko'p jıllıq ta'jiriybesi bar basshılar jumısların taslap, kimisi dem alısqa, kimisi qalalarg'a ko'ship ketti. Solay etip, awıl xalqı biraz sınałg'an basshılardan ayırıldı. Bir jag'ınan kolxozlardı, rayonlardı irilendiriw, bo'limlerdi qısqartıw, ekinshi jag'ınan, belgili bir turaqlı administrativlik aymaqtın' bolmawı awıl xojalıg'ının' rawajlanıwına o'zinin' jaman ta'sirin tiygizgeni, a'lbette ha'mmege ma'lim.

1950-jıldın' aqırı 1960-jıllardın' basında xalqımızdın' ma'deniy-turmıs da'rejesi awıllarda da, qalalıq jerlerde de du'zilmedi, awır miyneti jen'illespedi. 60-jılları Qaraqalpaqstan ASSRının' awıl-xojalıg'ı tabıslı rawajlandı. 1959-1965 jılları ma'mleketke ortasha 222,7 mın' tonna, al segizinshi bes jıllıqta 281 mın' tonna paxta tapsırıldı. Bul jetiskenlikler awıl-xojalıg'ı xızmetkerlerinin' pida'kerlik miynetinin' na'tiyjesi boldı. Awıl-xojalıg'ın mexanizatsiyalastırıwdın' o'siwi paxtashılıqtag'ı tabıslardın' a'hmiyetli deregi boldı. Eger 1958-jılı Avtonomiyalı Respublikada 5435 traktor (15 at ku'shine esaplag'anda) bolg'an bolsa, al 1970-jılı 8,9 mın' traktor, usı esapta 965 ha'm 2290 paxta teriw mashinaları 15 ha'm 583

g'a'lle jıynaw kombaynları (fizikalıq birlikte) boldı. 1970-jılı Qaraqalpaqstannın awıl-xojalıg'ında 1965-jılǵı 1,9 mın' ornına 2,6 mın' ju'k avtomobil'leri (avtotsternalardı qosa) jumıs isledi.

Awıl miynetkeshlerin ma'mleket ta'miynlegen quwatlı texnika tiykarınan g'awashanı ta'rbiyalap o'siriwde awır qol miynetin mexanizatsiyalastırıwǵa mu'mkinshilik berdi. 60-jılları kompleksli mexanizatsiyalastırıwdın' bas buwınında paxtanı mashina menen teriwde a'dewir alg'a ilgerilewshilik sezildi.

Biraq usıǵ'an qaramastan oray jer o'zlestiriw ha'm suwg'arıw jumısların dawam etti. 1960-jılları Aral ten'izi suwının' pa'seyiwine itibar bermey, oray A'miwda'r'yanın' to'mengi ag'ısındag'ı jerlerdi u'lken salıgershilik aymag'ına aylandırıw haqqında qararg'a keldi.

Solay etip, Qaraqalpaqstan 1962-1965 jılları tek salıgershilik ushın 7,5 mın' gektar jan'a jerler ashıldı, segiz arnawlı sovxoz ha'm bir kolxoz sho'lkemlestirildi. Bul xojalıqlarda 2,5 mın'nan aslam mexanizator ha'm basqa da qa'niygeliktegi salıkeshler jumıs isledi. Olardıń pida'kerlik miyneti na'tiyjesinde salı tapsırıw ko'lemi 1961-jılǵı 3,5 mın' tonnadan 1965-jılı 27,9 mın' tonnag'a arttı. Usı jılları Qaraqalpaqstanda paxtashılıq ha'm salıgershilik ushın ju'da' u'lken irrigatsiyalıq jumıslar iske asırıldı. Qattıag'ar ha'm Begjan nasos stantsiyaları qurıldı³⁰.

Bul jılları totalitar du'zimi a'dewir keskinlesti. Oraydın' paxtashılıq ha'm salıgershilikti rawajlandırıw talabı barg'an sayın ku'sheydi. 1966-jılı oray 10 jılǵ'a arnalǵ'an qarar qabıl etti, onda awıl xojalıǵı ushın melioratsiya ha'm jan'a jerler o'zlestiriw jumısların jedel pa't penen ju'rgiziw wazıypası qoyıldı³¹. Oraydın' talabına muwapıq Orta Aziyada, sonın' ishinde O'zbekstan ha'm Qaraqalpaqstanda paxta, salı ha'm basqa da awıl xojalıq o'nimlerin ko'beytiw boyınsha jobalar ha'm ilajlar islendi³².

Solay etip, Qaraqalpaqstanda 1963-jılı baslang'an Taqıyatas GRES i qurılısı, dawam etti. 1970-jılı Tu'yemoyın gidrouzeli qurılısı baslandı. Qattıag'ar ha'm Begjan nasos stantsiyaları ja'ne de da'ryada qalqıp ju'retug'in ha'm turaqlı nasos

³⁰ Сарыбаев К. "История орошения Каракалпакстана,.. Нукус: Каракалпакстан, 1995 г. 254-267 стр.

³¹ Советская Каракалпакия, газетасы 6 июль, 1964 ж. №12 2-бет

³² Сарыбаев К. "Роль орошения в социально-экономическом развитии Каракалпакстана,.. Нукус: Каракалпакстан, 1986 г. 158-стр.

stantsiyaları qurıldı. İrrigatsiyalıq tarawlar injenerlik tiykarında qayta qurıla basladı. Qızketken ha'm Lenin kanallarına qosımsha kanallar qurıldı.

Paxta arna suwg'arıw tarmag'ında jan'adan Tu'yemoyın – Paxta arna kanalı qurılısı iske astı. Awıl xojalıg'ı joqarı mag'lıwmatlı agronom ha'm irrigatsiya qa'nigeleri menen ta'miyinlene basladı. Awıl xojalıg'ına xızmet etiwshi iri trestler, basqarmalar ha'm basqa da mekemeler du'zildi. 1966-jılı sho'lkemlestirilgen salıgershilik sovxozlar qurılısının basqarması jan'a jerler ashıw ha'm salıgershilik sovxozların du'ziw jumısları menen shug'ıllandı. Na'tiyjede 1970-jılı salıgershilik jer maydanı 60 mın' gektarg'a jetti, al barlıq suwg'arılıp diyxansılıq egiletug'ın jerler 203 mın' gektardı quradı.

Respublika kolxozlarına ma'mleket ta'repinen berilgen u'lken ja'rdem 1954-1955 jılları g'awashanın egislik maydanın 114,4 mın' ga g'a shekem jetkeriwge mu'mkinshilik berdi. 1954-jılı ha'r ga dan 17,4 ts. den paxta zu'ra'a'ti alınıp, ma'mleketke 199 mın' tonna paxta tapsırıldı³³. 1954-jılǵı paxtashılıqtı rawajlandırıwdag'ı tabıslarg'a aldın'g'ı xojalıqlardıń miynetkeshlerinin pida'kerlik miynetinin na'tiyjesinde erisildi. Ma'selen, Respublikanın 193 kolxozınan 100 kolxozi paxta tapsırıw planın arttırıp orınladı. 1954-1955 jılları mashina menen paxta teriwdin u'lesi o'sti.

Kolxozlar menen sovxozlardı sho'lkemlestiriw xojalıq jag'ınan irilendiriw na'tiyjesinde awıl xojalıq o'ndirisin intensivlestiriwdin ornına basqarıwdın qıyınlasıwına baylanıslı jag'daylar du'zildi. Ko'pshilik xojalıqlar ja'mlesiw ha'm qa'nigelesiw ushın ele pisip jetilispegen edi. Payda bolg'an agrosanaat birlespeleri ju'da u'lken ha'm basqarıp bolmaytug'ın da'rejede edi. Na'tiyjede bir orında turıp qalıw payda boldı.

Moldaviyadag'ı kolxozlar menen xojalıq aralıq birlespelerdin xojalıq-ekonomikalıq ha'm sotsiallıq xızmetin basqarıw ta'jiriybesi ja'ne bul ta'jiriybenin sovxoz, sonın ishinde Qaraqalpaqstan sovxozlarında taratılıwı awıl xojalıg'ın basqarıwdın komandalıq administrativlik sisteması waqtında tuwılg'an o'li bala bolıp shıqtı. Sonlıqtan bul ta'jiriybe ku'tilgen na'tiyjeni bermedi.

³³ Сол кітапта, 288-стр.

Paxta Respublikamızdın` suwg`arılıp egiletug`ın jerlerinde jaylasqan barlıq kolxozlar menen sovхозlardın` tiykarg`ı egini boldı. 1940-jılı orta esap penen ha`r bir kolxozg`a 267 gektar ja`miyetlik egis, sonın` ishinde 121 gektardan g`awasha egisligi tuwra keletug`ın edi. Paxta o`ndiriwdi oraylastırıw, kolxozlardı texnika menen ta`miyinlew, mineral to`ginler jetkerip beriwdi ko`beytiw, irrigatsiyalıq-meliorativlik jumıslardı jaqsılaw ulıwma o`nim jıynap alıwdın` keskin ko`beyiwine ha`m zu`ra`a`tliliktin` artıwına mu`mkinshilik tuwdırdı. On jıl ishinde, yag`nıy 1950-jılǵa kelip ha`r bir kolxozdın` ulıwma egislik maydanı 678 gektarg`a, al g`awasha egisligi 364 gektarg`a jetti. İri kolxoz o`ndirisinin` ko`p sanlı sho`lkemlestiriwshi ha`m basshı kadrları o`sip jetisti³⁴. Paxtashılıq xojalıqlarının` tabısları Respublikamızdın` aldına paxtashılıqtı bunnan bılay da ko`teriwdin` jan`a wazıypaların qoydı.

1950-jıllarda kolxozlardın` paxtashılıqtan alınatug`ın o`nimi ju`da` az bolıwı sebebinen ko`p xojalıqlardın` ekonomikası ju`da` to`men da`rejede boldı. Ko`p kolxozlar paxta jobasın 60-70% ten artıq orınlay almadı. Paxta jobası orınlanbag`annan son` kolxozlardın` basshıları tez-tezden o`zgeritilip turıldı, bul bir jag`ınan ekonomikanın`, ekinshiden, adamlardın` morallıq psixologiyalıq awhalının` to`menlewine sebepshi boldı.

Sol waqıttag`ı uzaqtı ko`re bilmeytug`ın Respublika basshıları paxtashılıqtın` to`men rawajlanıwının` bas sebeplerine teren` analiz bermesten, bizin` eldin` diyqanlarına, jergilikli kadrlarg`a jumıs islemeydi, jalg`awlıg`ı basım, sonlıqtan paxtashılıq rawajlana almay kiyatır degen nasaq so`zler tag`ıp, ha`mme kadrlardı almastırıw kerek degen pikirde bolg`anın aytıp o`tiwimiz kerek.

Qaraqalpaqstan oblastlıq partiya komitetinin` birinshi sekretarı bolıp saylang`an Nasır Maxmudov a`welgi waqıtları bir qatar o`zgerisler isley basladı. Ol Arzı Maxmudovtın` o`zi menen birge ertip kelgen rayonlıq partiya komitetlerinin` birinshi sekretarın, raykom baslıqların o`z ellerine qaytardı. Olardın` birazının` ornına o`zimizdin` qubla rayonlardın` kadrların arqa rayonlarg`a basshı jumısqa jiberdi. Biraq 1958-1960 jıllarda Nasır Maxmudov

³⁴ "Совет власти жылларында Қарақалпақстанның экономикасының қайта қурылыуы,.. Нөкіс, 1969 ж. 82-б.

ta'repinen paxta jerlerin teren' su'rmesten, tırma menen paxta egiw ta'rtibi engizildi.

Bul awhalda jerler paxsa bolıp qatıp qaldı, otaq g'awlap ketti. Paxtanı tırma menen ekpegen To'rtku'ldegi "Sovet O'zbekstanı,, kolxozının' baslıg'ı, Sotsialistik Miynettin' Qaharmanı Matnazar ag'a Masharipov obkomnın' byurosında qattı partiyalıq jaza aldı. Matnazar ag'a diyqan adam edi, ol tırma menen egiwge qarsı shıqtı. Bunın' arqa rayonlar tırma menen egiwge qarsı bolmadı, biraq jaqsı na'l aling'an menen g'awashalar paxsa bolıp qalg'an jerge teren'ge tamır ura almay, boyı bir qarıstan aspay, atızlarg'a otaq basıp ketti. Miyneti ko'p, o'nimi o'z paxta boldı. Xalıq miynet haqısına aqshalay yamasa da'nley hesh na'rse ala almadı.

Usı da'wirde Nasır Maxmudov O'zKP Oraylıq Komiteti ha'm O'zbekstan hu'kimetinin' kelisimi menen arqa rayonlardın' kolxozların sovхозlarg'a aylandırdı. 1957-jılı Respublikadag'ı 475 kolxozdan 38 qaldırılıp, qalg'an 437 kolxoz tiykarında jigirmalag'an irilendirilgen sovхозlar du'zildi³⁵. Menshiktin' tu'rine o'tken xojalıqlardıń basshıları, qalay etip jumıs isleytug'man bilmey, alıs-beris du'zemen degenshe ko'p waqıtlardı o'tkerip aldı, buring'ı kolxozdag'ı mallardıń, qurılıslardıń, buyımlardıń esapsız zaya bolıwına jol qoyıldı. Sovхозlar ju'da' iri bolıp, basqarıw uqıbın jog'alttı.

Kolxozlardı sovхозlarg'a aylandırıw, menshik formasın o'zgertiw o'zinin' jaman ta'sirin tiygizdi. 1957-1958 jıllarda Qaraqalpaqstanda paxta jobası orınlanbay qaldı. A'sirese 1958-jılı bizde du'zilgen sovхозlar ma'mleketke 108 million manat ziyan keltirdi. Bizin' ko'plegen basshılarımız O'zbekstan Respublikası aldında u'lken ayıplı adamday ju'zleri to'men bolıp ju'rđı.

1959-jıl awıl xojalıq eginleri ushın qolaylı jıl boldı. Paxta erte ba'ha'rde egilip, kerekli jıllılıqtı tezirek alıwı na'tiyjesinde Respublika 200 mın' tonna a'tirapında paxta jetistirip, jobanı artıg'ı menen orınladı. Usı jılları N.Maxmudov rayonlardı qosıp, irilendiriw, sovхозlardın' bo'limlerin qısqartıp, tikkeley sovхоз

³⁵ Камалов К. "Ел хызметинде,,. Нөкис: Қарақалпақстан, 1995 ж. 64-бет.

direktsiyasına qaraytug`ın 250-500 gektarlıq brigadalar du`ziw, kolxozlardı irilendiriw, basqa da kadrlardı o`zgertiw jumısların ju`rgiziw menen shug`ıllandı.

Bo`limlerdi qısqartıw menen ko`p jıllıq ta`jiriybesi bar basshılar jumısların taslap, kimisi dem alısqa, kimisi qalalarg`a ko`ship ketti. Solay etip, awıl xalqı biraz sıalg`an basshılardan ayrıldı. Bir jag`ınan kolxozlardı, rayonlardı irilendiriw, bo`limlerdi qısqartıw, ekinshi jag`ınan, belgili bir turaqlı administrativlik aymaqtın` bolmawı awıl xojalıg`ının` rawajlanıwına o`zinin` jaman ta`sirin tiygizgeni, a`lbette ha`mmege ma`lim.

1950-jıldın` aqırı 1960-jıllardın` basında xalqımızdın` ma`deniy-turmıs da`rejesi awıllarda da, qalalıq jerlerde de du`zilmedi, awır miyneti jen`illespedi. Diyqansılıqtın` ma`deniyatı to`men boldı, otız sotık a`tirapındag`ı mayda qıytaq atızlarg`a egin egildi. Bunday atızlarda traktorlar emin-erkin jumıs isley almaytug`ın, iri kanallardın` egislik jerlerge suw beriw quwatı jetispeytug`ın edi. Magistral` kollektorlar menen xojalıq ishindegi izey suwdı shıg`aratug`ın drenajlar joq edi.

Jer su`riw traktorlarının` jetispewinen paxta egisi iyun` ayının` ortasına shekem sozılatug`ın edi. Ha`r jılı Qaraqalpaqstang`a ko`mekke dep Ferg`ana, Surxanda`r`ya ha`m basqa da oblastlardan 300-400 traktor keletug`ın edi<sup>36</sup>. Sol 1960-1964 jıllarda ko`plegen dizel` traktori bolıwına qaramastan, bizlerge eliwinshi jıllardın` “NATİ,, traktorın ko`mekke jiberip turdı. “Atı darday, isi qılday,, degendey, bunday ko`mek o`zinin` jaqsı na`tiyjesin bere almadı. Basqa oblastlardan kelgen go`ne buzıq traktorlar bızın` kolxoz, sovxozlarda qaldırılıp, balansqa alınıp, sanı bar, sapası joq, qozg`alıwg`a halı joq texnika 60-jıllardın` basında bizde ko`p edi.

Balansqa ha`r jılı 300-400 “NATİ,, go`ne traktorlar qosıla bergen son` taza traktor bermeytug`ın boldı. Qazıw texnikalarının` bolmawınan bızın` xalqımız ha`r jılı qısı menen jer to`lede jatıp, u`yinen alıs jerlerde qazıw qazıp, Avtonomiyalı Respublika boyınsha 20-25 mln m³ topıraqtı qol menen ultannan sırtqa

³⁶ Камалов К. “Ел хызметинде,,. Нөкіс: Қарақалпақстан, 1995 ж. 68-бет.

shıg`aratug`ın edi. Sonsha miynet etken menen jıl aqırında miynet haqısına da`ramat bo`liwde hesh na`rse tiyispey qalatug`ın edi.

Awıllardı elektrlestiriw bolmadı, kolxozlardın`, sovхозlardın` oraylıq ustaxanaları stanoklar menen ta`miyinlenbegen edi, burınnan kiyatırğ`an temirshilerdin` ko`rigi sho`kkishinen basqa hesh na`rse bolmadı.

Usı 1961-1963 jılları bizin` Respublikamızda jılına 215 mın` tonna paxta jetistirilip, salıgershilik tarawında birinshi sovхозlar qurılı baslag`an edi. Kolxozshılardıń ortasha bir aylıq miynet haqısı (sol waqıttag`ı baha menen) 40 manatqa jetpeytug`ın edi.

Juwmaqlastırıp aytqanda, 1950-jıllarda ha`m 1960-jıllardıń basında awıl ekonomikası to`men jag`dayda boldı. Paxtashılıq ele parwana rawajlanıw jolına tu`spegen edi. 1950-1963 jıllarda (14 jıl ishinde) Qaraqalpaqstan Respublikasında paxta jobası tek eki ma`rtebe g`ana 1954- ha`m 1959-jılları orındandı. Paxta joba orınlang`an menen de zu`ra`a`t qubla rayonlarda 15-18 tsentner, al arqa rayonlarda 8-12 tsentnerden aspag`an edi³⁷.

1964-jılı O`zKP Oraylıq Komiteti menen Ministrler Sovetinin` birliktegi “Qaraqalpaqstan Respublikasınıń o`ndiriwshi ku`shlerin rawajlandırıw haqqında,, qararı shıqtı. Onda negizinen Respublikanı rawajlandırıw ushın jılma-jıl iri qarjı, avtomashina, jer su`retug`ın, paxtanıń qatar arasın isleytug`ın ha`m ju`k tasıytug`ın traktorlar, kanal, japlar qazıw ushın ekskavatorlar, bul`dozer, skreper, greyder, mineral to`gin, ha`r qıylı stanoklar, u`skeneler bo`lip shıg`arıw anıq ko`rsetilgen edi. Bul qarar xalqımızdın` baxtına qıdır darag`anday qolımız uzayıp qaldı. Avtomashinalar, traktorlar, ekskavatorlar, bul`dozerlar, skreperler jılma-jıl qararda ko`rsetilgen mug`darda alınıp turıldı. Kolxozlar menen sovхозlardag`ı qıytaq-qıytaq atızlar tegislenip, ishinde traktorlar erkin isley alatug`ın 5-8 gektarlıq ko`lemler payda boldı. Usıg`an ılayıqlı olardıń suw jolları ken`eytildi, tazartıldı, drenajları alındı. Paxtashılıqtag`ı buring`ı bizge jat agrotechnikanı o`zgerтип, diyqanlarg`a erkinlik berildi.

³⁷ Камалов К. “Ел хызметинде,.. Нөкис: Қарақалпақстан, 1995 ж, 69-бет.

1964-jılı hesh ko`rilmegen awır karadrına jılı boldı. Jazı menen barlıq ku`sh karadrınag`a qarsı gu`reske jumsaldı. Og`ada ko`p mug`darda za`ha`rli ximikat sebildi. Zu`ra`a`tti aman saqlanıp qaldı. Ko`p jıllar orınlanbag`an paxta jobası sol jılı birinshi ma`rtebe orındandı. Bul Respublikamızdın` 40 jıllıq yubileyine tayarlag`an sawg`amız boldı. Sol jılı Sharaf Rashidovqa bizin` Respublikada rayonlardı bo`lip, ıqshamlap buring`ı qa`lpine keltiriwge kelisim alındı.

Usının` arqasında raykom menen rayatkomnın` diyqansılıqqa ha`m mal sharwashılıg`ına basshılıg`ı buring`ıdan go`re a`dewir on`aylastı. Sonday-aq, Respublikamızda buring`ı ha`dden tis u`lken kolxoz sovxozlar jer-suw ha`m ornalasıw awhallarına qaray basqarıwg`a qolaylı etip qayta qurıldı. Sovxozlardag`ı bo`limler qayta tiklendi, brigadalar 100-125 gektar paxta jer ko`leminde du`zildi, brigadalarg`a tabel`shikler qaytadan berildi. Eldi basqarıw boyınsha o`tkerilgen o`zgerisler tezden o`zinin` jaqsı na`tiyjesin berdi. 1963-jılǵa qarag`anda 1964-jılı 13 min` tonna, 1965-jılı 47 min` tonna, al 1966-jılı 76 min` tonna paxta ko`p alındı.

1965-1966 jılları bizin` Respublikamız O`zbekstanda birinshiler qatarında paxta tapsırıw jobasın orınlag`andag`ı xalqımızdın` quwanışı ayırıqsha edi. Adamlardın` islese tabıs bolatug`ınılg`ına isenimi ku`nnen-ku`nge arttı.

A`lbette, awıl xojalıg`ının` rawajlanıwında texnika menen mineral to`ginlerdin` tutqan ornı o`z aldına. Al, biz texnikadan da, mineral to`ginlerden de tarıqpadıq. Bizin` o`tinishimiz boyınsha O`zKP Oraylıq Komiteti, O`zbekstan Respublikasının` Ministler Soveti 1972-jılı ekinshi ma`rtebe "Qaraqalpaqstanda o`ndiriwshi ku`shlerdi rawajlandırıw,, haqqında qarar qabıl etti. Bul bizin` xalqımızg`a O`zbekstan basshılarının`, ayırıqsha Sharaf Rashidovtın` ko`rsetken u`lken atalıq g`amxorlıg`ı edi. Na`tiyjede biz materiallıq-texnikalıq resurslardı keregimizshe alatug`ın boldıq.

1960-jıllardın` aqırı 1970-jıllardın` basında jılına 700 ge jaqın su`rim traktori, ko`p sanda bul`dozer, jer jumsartatug`ın 1500 traktor, skreper, avtomobil` h. t. b. texnika alınıp turıldı. 1969-jılı SSSR suw xojalıg`ı ministri E.E.Alekseevskiy awqamlıq qor esabınan bir ju`z eliw T-100 bul`dozer ha`m skreperdi

Qaraqalpaqstan ushın o`z aldına bo`lip berdi. 70-jıllardıń aqırlarında bizin` Respublikamızda tek kolxozlar menen sovxozlarda 5231 jer su`riw, 8104 daqıldın` qatar arasin isleytug`ın, 2560 juk tasıw traktori ha`m ko`plegen avtomashina boldı. Texnikanın` ko`pliginen bir traktorshının` u`yinde u`sh traktor (su`rim, qatar arasin iyeleytug`ın, ju`k tasıytug`ın) bolatug`ın edi. Texnikanın` sanı 1960-jıl menen salıstırg`anda on esege ko`beydi.

Aldın`g`ı jılları SSSR dın` paxtadan g`a`rezsizligin ta`miyinlew wazıypa etip qoyıl`g`an bolsa, keyin ala paxta SSSR dın` sırtqa shıg`aratug`ın tiykarg`ı ha`m SSSR dın` iri qalalarındag`ı xalıqlardı jumıs penen ta`miyinlewshi, a`skeriy islerge kerekli, xalıqtın` tutınıw ushın ko`p tu`rli zatlar islep shıg`aratug`ın eginge aynaldı. Paxtashılıqtag`ı artta qalıwshılıq siyasiy terminler menen qaralandı.

Jigirma bir jılda Qaraqalpaqstanda 7 mln 144 mın` tonna yamasa ortasha ha`r jılı 340 mın` tonnadan paxta jetistirildi. Usı salıstırıl`g`an jigirma bir jılda Respublikada shigitinen tazalang`an 2 mln 219 mın` tonna paxta talshıg`ı alınıp, buring`ı SSSR dag`ı toqımashılıq fabrikalarına tapsırıldı. Paxta talshıg`ın alıw 21 jıl ishinde ortasha 31,1% ti quradı³⁸.

Tazadan ashıl`g`an jerler esabınan Ellikqala rayonu du`zildi. Paxtashılıq penen qubla rayonlar, salıgershilik penen arqa rayonlar shug`ıllandı, al qara mallar ushın Bozataw, Moynaq rayonları, qarako`lshilik sovxozları ashıldı. Ellikqala massivi - buring`ı ata-baba diyqanshilıq etken jerler. Biz usı jerlerdi o`zlestiriwdi burınnan ha`wes etip keldik.

1976-jılı Ellikqala o`z aldına rayon boldı. Alımbay Primov rayonlıq partiya komitetinin` birinshi sekretarı bolıp saylandı. Ellikqala rayon bolıp du`zilgende rayon shegarasında 37 mın` xalıq jasar edi, ha`zir 120 mın` xalıq jasaydı. Paxta jetistiriw eki ese ko`beydi. Sho`listan gu`listang`a aynaldı. Bu`gin Ellikqala en` bay, en` jas, en` talwaslı rawajlanıw keleshegi ku`shli rayon.

Suw ma`selesi tek Qaraqalpaqstanda g`ana emes, al Oraylıq Aziya ha`m suwg`arıp egin egetug`ın ha`mme regionlarda negizgi ma`selelerdin` birinen

³⁸ "Қарақалпақстан ХІХ әсирдің екінші ярымынан ХХІ әсирге шекем,,. Нөкіс: Қарақалпақстан, 2003 ж. 85-бет.

esaplanadı. A`miwda`r`yanın` eki jag`asına jaylasqan Xorezm, Tashawız ha`m Qaraqalpaqstandı arqa ta`repien elsiz jatqan Qızılqum dalası ha`m qubla ta`repien Qaraqum sho`listanı qorshap alg`an. A`miwda`r`yanın` suwı bolmag`anda, bul oblastlardın` xalqının` jasap atırǵan jerleri sho`listang`a aynalg`an bolar edi. 50-jıllardıń aqırınan baslap A`miwda`r`yanın` suwı jıldan-jılǵa, a` sirese ba`ha`r waqıtlarında kemeye berdi.

Qızketken ha`m Lenin kanallarına suw shıqpay qaldı, shıqsa da ju`da` az mug`darda boldı. Bul awhal, diyqanlarımızdı qattı qıyınshılıqlarǵa alıp keldi. Eldi suw menen ta`miyinlew mashqalası Respublika basshıların ko`p oylandırdı ha`m tezletilgen qosımsha sharalar ko`riwge ma`jbu`r qıldı.

1964-jılı Respublikadag`ı u`lken Qızketken suwg`arıw sistemasına Qattıag`ar nasos stantsiyasın qurıw tuwralı sheshimge keldik. Solay etip, nasoslar kelip tu`skennen keyin Respublikada barlıq kerekli ku`shlerdi, materiallıq resurslardı toplan, nasos stantsiyası pitkerildi.

Irrigatsiya ha`m melioratsiya boyınsha ma`mleket ilajları paxtashılıqtı suw menen ta`miyinlewdi jaqsılawǵa jag`day tuwdırdı ha`m Qaraqalpaqstannın` arqa rayonlarında salı egisligi ushın tın` jerlerdi o`zlestiriw mu`mkinshiligin berdi. Bul jerlerge ko`bine paxta egildi ha`m na`tiyjede Oray ha`r jılı orta esap penen 1964-1970 jılları 270 min` tonna, 1971-1975 jılları 337,5 min` tonna, 1976-1980 jılları 370 min` tonna, 1981-1984 jılları 405,8 min` tonna Qaraqalpaqstan paxtasın aldı³⁹.

Qaraqalpaqstanda salıgershilik ushın jer ashıw tiykarınan 1962-jıldan baslanıp, 1965-jılǵa kelip 7,5 min` gektar tın` jerge salı egildi ha`m ol ushın 444 shaqırım irrigatsiya tarawları qurılǵan edi. Bul jılları 9 arnawlı salıgershilik xojalıqları sho`lkemlestirildi, olarda 2 min` mexanizator ha`m 500 ha`r qıylı qa`nigeliktegi adamlar jumıs isledi. Salının` o`nimi 1961-jılǵı 3,5 min` tonnadan 1965-jılı 27,9 min` tonnag`a ko`beydi⁴⁰.

Oraydın` paxtashılıqtı ko`beytiwge qaratılǵan talaplarının` jıldan-jılǵa artıp barıwı na`tiyjesinde paxtashılıq “monokul`turag`a,, aynaldı. Bul bolsa

³⁹ Каниязов У. “Борьба трудящихся Каракалпакской АССР за выполнения заданий семилетки (1959-1965 гг.), // Автореф дис. ... канд. ист. наук. Нукус, 1979 г. 55-стр

⁴⁰ Палванов Н. “Қарақалпақстанда салы жетистириўдиң келешегі,, Нөкис: Қарақалпақстан, 1976 ж. 76-бет.

Respublikanın bir ta'repleme rawajlanıwına, yag'nıy shiyki zat orayına aynalıp qalg'anlıg'ın ko'remiz.

Ulıwma alg'anda 50-70 jıllarda Respublika awıl xojalıg'ında aytarlıqtay o'zgerisler, awır qol miyneti jen'illesti, awıl kelbeti o'zgerdi. Bul tarawdı tolıq mexanizatsiyalastırıwg'a ha'reket etildi.

EKINSHI BAP. QARAQALPAQSTANDA AGRAR INDUSTRIAL XOJALIQLARDIN` MATERIALLIQ-TEKNIKALIQ BAZASININ` RAWAJLANIWI HA`M OLARDI TEXNIKA JAQTAN TA`MIYINLEWINDE RESPUBLIKALIQ “O`ZSEL`XOZTEXNIKA BIRLESPEI,, HA`M ONIN` RAYONDAG`I BO`LIMLERININ` ORNI

2.1. Respublikanın` agrar xojalıqlarının` materiallıq-texnikalıq bazasının` rawajlanıw jag`dayları

En` jan`a texnika ha`m texnologiya bazasında diyqansılıqtın` rawajlanıwı Qaraqalpaqstanda jan`a jerlerdi tabıslı o`zlestiriwge mu`mkinshilik tuwdırdı. Da`slep jan`a jerler ko`bine qarayım usılda, puqta planirovkasız ha`m kollektor suw qashırıw qurılıssız o`zlestirildi. Sonlıqtan, Avtonomiyalı Respublika hu`kimeti magistral` kanallardı, suw bo`listiriw tarmaqların qayta u`skenelew, retlestiriwshi gidrotexnikalıq sag`alar qurıw boyınsha iri ila`jlardı iske asırdı.

On jıl (1965-1975 jılları) ishinde kollektor-drenaj tarmaqlarının` salıstırma uzınlıg`ı bes ese o`sti ha`m gektarına 25 metrge jetti. Usı jıllardıń ishinde jan`a jerlerdi o`zlestiriw og`ada ken` ko`lemde ju`rgizildi ha`m 75 mın` gektar, yag`nıy o`tken on jıllıqqa qarag`anda 2,6 ese artıq jer o`zlestirildi. Bul Ellikqala, Jambasqala, sonday-aq arqa rayonlardag`ı basqa da massivler edi. Na`tiyjede jan`a jerlerdin` meliorativ awhalın jaqsılanıwı menen injenerlik o`zlestiriliwi su`rimlik jerdin` ko`lemin 36% ke ken`eytiwge ha`m onı 230 mın` gektarg`a jetkeriwge mu`mkinshilik beredi. Egislik maydanı jıldan-jılga ko`beydi. 1980-jılı ol 245,9 mın`g`a, al, 1983-jılı 290,9 mın` gektardı quradı⁴¹.

Ma`mleket ta`repinen irrigatsiyag`a jumsalg`an u`lken iri qarjılar paxtashılıqtın` suw menen ta`miyinleniwine ha`m salı egiw ushın Respublikada tın` jerlerdin` o`zlestiriliwine mu`mkinshilik tuwdırdı. Qa`niygelestirilgen bir kolxoz ha`m segiz salıgershilik sovxozları du`zildi. Bul xojalıqlardıń mu`ta`jligine ma`mleket ta`repinen 50 mln manattan aslam qarjı jumsaldı.

Na`tiyjede salı egisliginin` maydanı a`dewir ko`beydi. Eger 1961-jılı 1,9 mın` ga jerge salı egilgen bolsa, 1965-jılı – 13,6 mın` ga, 1975-jılı – 42,2 mın` ga, 1983-

⁴¹ “60 жыл ишінде Қарақалпақстан АССРының халық хожалығы,, Нөкіс: Қарақалпақстан, 1984 ж. 48-бет.

jılı – 76,9 mın` gektar jerge salı egildi<sup>42</sup>. Bunda egislik maydanının` ko`pshilik bo`legi tın`nan o`zlestirilgen jerlerge jaylastırıldı. Tazadan sho`lkemlestirilgen salıgershilik xojalıqlarında jumıs islew ushın komsomolliq jollamalar menen O`zbekstannın` barlıq tu`pkirlerinen 2000 mexanizator ha`m ha`r qıylı qa`nigeliktegi 500 den qız-jigitler keldi.

Salıgershilik sovxozları du`zilgen da`slepki jıllardıń ishinde barlıq jumıslar qol menen islendi. Keyingi jılları ko`plegen awır miynetti talap etetug`ın protsessler mexanizatsiyalastı. 1964-jıldın` o`zinde-aq salıgershilik maydanının` 90% ti derlik mashinalar menen egildi. zamanlardan berli salı qol menen orıp jıynalatug`ın edi, al 1963-jıldan baslap onı mashinalar menen orıp basladı: 1963-jılı 500 ga maydandag`ı, al 1965-jılı – 1263 ga maydandag`ı salı mashinalar menen, sonın` ishinen 229 gektarı ayırım usılda orıp alındı.

Mashina menen orıp jıynaw miynet shıg`ınlarınan` qısqarıwına alıp keldi. 1962-jılı bul qol menen orıp jıynag`anda gektarına 20,8 adam ku`nin, al zu`ra`a`tinin` 23,6% ti mashinalar menen jıynap aling`an. 1964-jılı tek 11,4 adam-ku`shin g`ana jumsag`an “Mayjap,, sovxozının` mısalınan ko`rinedi.

1964-jılı salı jetistiriw ha`m onı ma`mleketke satıwda erisken tabısları ushın Qaraqalpaqstannın` segiz mexanizatorı (“Mayjap,, sovxozınan M.E.Adryushenkov, V. M. Poddubniy, VLKSM nın` 45-jıllıg`ı atındag`ı sovxozdan A. Kim, “Raushan,, sovxozının` Sergey Kim ha`m basqalar) ASSR Awıl xojalıg`ının` jetiskenlikler ko`rgizbesine jiberildi, bronza medalı ha`m aqshalay sıylıqlar menen sıylıqlandı.

Hu`kimetimiz 1976-jıl 2-iyun`degi arnawlı qararında xojalıq o`ndirisin qa`nigelestiriw ha`m oraylastırıwdı bunnan bılay da rawajlandırıwdın` “og`ada u`lken siyasiy, ekonomikalıq ha`m sotsiallıq a`hmiyeti,, ja`ne bir ma`rtebe atap ko`rsetilgen.

Sonlıqtan texnikanı, kadrlardı, atızlardı tayarlawdın` barısı ha`m basqa da sho`lkemlestiriw texnikalıq ma`seleler partiya ken`es organlarınan` mudamı dıqqat orayında boldı, olar o`zlerinin` ma`jilislerinde sistemalı tu`rde dodalap bardı ha`m za`ru`rli ila`jlar qabıl etip otırdı. Respublikanın` barlıq kolxozları menen

⁴² “60 жыл ишінде Қарақалпақстан АССРының халық хожалығы,, Нөкіс: Қарақалпақстан, 1984 ж. 38-бет.

sovxoqlarında ha`m awıl xojalıq mekemelerinde jaqın jıllar ishinde paxtashılıqtı ha`m awıl xojalıg`ının` basqa da tarawların kompleksli mexanizatsiyalawdı tamamlawg`a bag`darlang`an konkret ila`jlar islep shıg`ıw boyınsha u`lken sho`lkemlestiriw jumısı ken` en jaydırıldı.

Texnikalıq progress tiykarında paxtashılıqtı bunnan bılay da rawajlandırıw ma`seleleri Avtonomiyalı Respublika hu`kimetinin`, jergilikli partiya komitetlerinin`, awıl xojalıq organları basshılarının` dıqqat orayında turdı. Awıl xojalıg`ında, a`sirese paxtashılıqta, texnikalıq progress O`zbekstan ha`m Qaraqalpaqstan partiya sho`lkeminin` bas liniyası boldı.

Belgilengen planlardı iske asırıw ushın paxtashılıqtag`ı texnikalıq progrestin` jolına baslı irkinish bolıp otırg`an konservatizmdi birotala jen`ip shıg`ıw ushın Avtonomiyalı Respublikamızdın` barlıq partiya sho`lkemlerinen batıl ha`m tabanlı gu`res ju`rgiziw talap etildi. Onın` ha`r qıylı formaların a`shkaralawg`a ha`m soqqı beriwge tuwra keldi. Konservatizmnin` formalarınin` biri paxtanı mashina menen teriwdin` ma`mleketlik planının` u`ziliske tu`siwinin` sebeplerin teoriyalıq jaqtan da`lillep beriwge urınıw boldı. Ayırım xojalıq basshıları mexanizatsiyag`a qarsı keyiptegiler mashinalardıń abırayın to`giw ushın olardan paydalanıw tiyisli da`rejede ekonomikalıq na`tiyje bermeydi, dep tastıyıqladı.

Respublika Kompartiyasının` XIX s`ezdine esaplı dokladında (1976-jıl fevral`) Qaraqalpaqstannın` barlıq xojalıqlarında miynet o`nimliginin` a`ste-aqırınlıq penen o`siwinin` sebepleri analizlep ko`rsetildi. Ayırım rayonlıq partiya sho`lkemlerinin` texnikadan qanaatlanarsızlıq da`rejede paydalanıw faktlerine mawsashılıq penen qaraytug`ınlıg`ı tubalawshılıq ha`m eskishillik keyip ko`rsetip atırg`an kolxoz ha`m sovxoz basshılarına da`kki bermey atırg`anlın`ın atap ko`rsetildi. Texnikalıq progressti irkip atırg`an basshılarg`a hu`kimet talapshan`lıqtı ku`sheytiw wazıypası alg`a qoyıldı.

Baslı wazıypa paxtanı mashina menen terip alıw bolıp tabılatug`ın kompleksli mexanizatsiya paxta jetistiriwdin` turaqlı o`siwine ha`m miynet o`nimliginin` rawajlang`an sotsialistik ja`miyet talaplarınin` da`rejesine shekem artıwına jol ashıp berdi. Paxta teriw, go`rek mashinalarının`, shashılğ`an paxtalardı teriw

mexanizmlerinin` ha`m basqa da texnikalardıń ken`nen qollanılıwı paxtanı teriw ha`m ma`mleketke tapsırıwdıń barlıq sho`lkemlestiriw jumısların tu`p-tiykarınan o`zgeritti. Bul protsestin` u`zliksiz sisteması atız paxta teriw mashinasının` bunkerı, tirkeliwshi telejka, tayarlaw punkti ju`da` xarakterli boldı. Shiyki zat atızda saqlaw ornına barg`ang`a shekem jerge tiydirilmeydi ha`m qayta ju`klenbeydi, bul na`rse onın` joqarı sapalılıg`ın ta`miyin etedi. Mashina teriminen paydalanıw jıyın-terim protsessin tezletip g`ana qoymastan, onı arzanlatadı ja`ne miynet shıg`ınların keskin qısqartadı.

Avtonomiyalı Respublika hu`kimetinin` turaqlı ha`m printsipial jolı sovet ha`m awıl xojalıq organlarının` ku`sh-jigerin kompleksli mexanizatsiyalawdın` konkret mashqalaların sheshiwge ja`mlewge mu`mkinshilik berdi.

MTS lardıń tarqatılıwı ha`m texnikanın` kolxozlarg`a satılıwı menen mashinalardan paydalanıw, saqlaw ha`m remontlaw ushın jan`a jag`daylar qa`liplesti. Kolxozlar menen sovxozlardın` mashina-traktor parkinen paydalanıw da`rejesin arttırıw u`lken xalıq xojalıq wazıypa, awıllardag`ı agrarlıq siyasattın` tiykarg`ı ma`selelerinin` biri boldı.

Ministrler Ken`esinin` “Awıl xojalıg`ında texnikadan paydalanıwdı jaqsılaw ila`jları haqqında,, (1970-jıl 20-iyul`) qararına tiykarlana otırıp, oblastlıq partiya komiteti menen Respublika hu`kimeti Respublikada awıl xojalıq texnikaların remontlaw bazasın bunnan bılay da rawajlandırıw jolların belgilep berdi. “O`zsel`xoztexnika,, ka`rxanalarının` quwatlılıg`ın arttırıw ha`m jan`a remontlaw ustaxanaları menen zavodlar, avtomobillerge texnikalıq xızmet ko`rsetiw stantsiyaların qurıwg`a a`hmiyetli orın berildi. “O`zsel`xoztexnika,, Respublika xojalıqlarında injenerlik-texnikalıq ha`m agroximiyalıq xızmet ko`rsetiw sistemaların du`ziwde sheshiwshi ku`sh boldı.

Respublika hu`kimeti texnikadan paydalanıwdın` na`tiyjeliligini arttırıwg`a, onda mashinalardıń joqarı o`nimdarlı jumıs islewi olardıń sheberligi menen qa`nigeligine baylanıslı bolg`an mexanizatorlardın` rolin arttırıwg`a mudamı kewil awdarıp otırdı.

Xojalıqlarda massalıq qa'nigeliktegi kadrlardıń tayarlanıwı ha'm bekkemleniwi is ju'zinde awıl xojalıq o'ndirisin rawajlandırıwdıń barlıq baslı ma'selelerin sheshedi.

1961-jıldın` aprelinde Qaraqalpaqstanda Respublikalıq "O'zsel'xoztexnika birlespesi,, rayonlarda onıń bo'limsheleri du'zildi (buring'ı traktor-remontlaw stantsiyaları (RTS) bazasında). Respublika partiya komiteti ha'm hu'kimeti olardıń sho'lkemleskenlik jag'ınan bekkemlewine u'lken g'amxorlıq ko'rsetti.

Biraq awıl xojalıq o'nimlerinin`, a'sirese mal sharwashılıg'ı, palız, miywe ha'm basqalardıń ko'plegen tu'rlerin jetistiriw basqa Respublikalar menen oblastlardıń da'rejesinen artta qalıp atırǵanlıg'ın atap ko'rsetiw kerek. Paxtashılıq tarawında sezilerlik na'tijeler boldı. Awıl xojalıg'ının` aldın'g'ıları Sh. Muwsaev, A. Saparbaeva, G. Kurbanova, T. Tlewmuratova ha'm basqalar hadal miynet etti ha'm shigitli paxtadan joqarı zu'ra'a't (gektarınan 27-32 ts.) aldı.

Kolxozshılar menen sovxoz jumisshılarının` pida'kerlik miyneti awıl xojalıq o'nimlerin jetistiriwdi bunnan bılay da ko'beytiwdi ta'miynlenedi. O'nimnin` ulıwma qunı 1963-jılǵı 143 mln manattan 1965-jılı 173 mln manatqa o'sti, al zu'ra'a'tlılik 15,8 ts. den gektarına 21,4 ts. ge arttı.

Paxtashılıqta erisken tabısları ushın Qaraqalpaqstan ASSRı SSSR Joqarı Soveti Prezidiumının` 1959-jıl 25-dekabr'degi qararı menen Lenin ordeni menen nagradlandı. Ha'mme jerde o'zlerinin` bay ta'jiriybelerin tarata otırıp, o'ndiris aldın'g'ıları bolǵan Sotsialistlik Miynet Qaharmanları A. Baltabaev, G. Kurbanova, M. Masharipov, A.Saparbaeva, R. Seytniyazova, S. To'reniyazov, A. Kamalova, A. Durdiev, R.Eshanov ha'm basqa da ta'jiriybeli paxtakeshler awıl xojalıg'ının` rawajlanıwı ha'm onıń zu'ra'a'tlıliginin` artıwına u'lken u'les qosti⁴³.

Paxtashılıqtı bunnan bılay da rawajlandırıw g'awasha ta'rbiyasın kompleksli mexanizatsiyalawdı talap etti. Avtonomiyalı Respublikamızdın` agronomları, injenerleri ha'm basqa da qa'nigeleri 1965-jıldın` fevralında Tashkent oblastının` aldın'g'ı xojalıqlarında bolıp qayttı. Olar o'zlerinin` o'zbek joldaslarının`

⁴³ "Қарақалпақстан АССР тарийхы,, Нөкис: Қарақалпақстан, 1989 ж. 290-бет.

ta'jiriybelerin u'yrenip, naryadsız sistema boyınsha ken' ko'lemelerde paxtashılıqqa mexanizatsiyanı engize basladı.

Segizinshi bes jılıqtın' basında O'zbekstanda 5 mın'nan aslam traktor dala brigadaları menen zvenoları, sonın' ishinde Qaraqalpaqstanda 429 brigada ha'm zvenolar bar edi. XXI oblastlıq partiya konferentsiyasında (1966-jılı 1-fevral') usı brigadalar menen zvenolardıń basım ko'pshiligi paxta jetistiriwde, miynet o'nimlilikin arttırıwda, o'nimnin' o'zine tu'ser bahasın arzanlatıwda, mashina teriminin' planın orınlawda jaqsı na'tiyjelerge eriskenligi atap ko'rsetildi.

Kompleksli brigadalar menen zvenolardı belgili mexanizatorlar: Qon'irat rayonının' "Qon'irat,, sovxozınan Z. Danilenko, Xojeli rayonının' Lenin atındag'ı kolxozınan Yu. Matkarimov ha'm basqalar basqardı. İlimiy-texnikalıq protsesstin' jetiskenliklerin paydalana otırıp, paxta jetistiriwdi ko'beytiwde erisken u'lken xızmetleri ushın SSSR Joqarg'ı Soveti Prezidiumının' qararı menen Yu.Matkarimovqa Sotsialistlik Miynetin' Qaharmanı atag'ı berildi, al, Z.Danilenko "Lenin,, ordeni menen nagradlandı.

Mexanizatorlardın' atızlardag'ı miyneti a'diwli ha'm hu'rmetli boldı. 1964-jıldın' iyulinde bolıp o'tken awıl xojalıg'ı qa'nigelerinin' Respublikalıq ma'jilisinde 23 mexanizatorg'a "Qaraqalpaqstan ASSR ına miyneti sin'gen mexanizator,, hu'rmeti atag'ı berildi ha'm 93 traktorshı ja'ne mexanikler Qaraqalpaqstan ASSR Joqarı Prezidiumının' Hu'rmet jarlıg'ı menen sıylıqlandı.

Avtonomiyalı Respublikanın' hu'kimeti awıl xojalıq o'ndirisi o'nimlerin bunnan bılay da ko'beytiw wazıypaların sheshe otırıp, awıl xojalıg'ının' materiallıq-texnikalıq bazasın bekkemlewge u'lken dıqqat awdardı. Jan'a bes jılıqtın' da'slepki jılında kolxoz ha'm sovxoz o'ndirisin rawajlandırıw ushın 49 mln manatqa jaqın qarjı bo'lip shıg'arıw na'zerde tutıldı, bul 1965-jıldag'ı g'a qarag'anda 13,5% ke ko'p edi. Jan'a texnika satıp alıwg'a 11 mln manat qaratıldı. 1966-jıldın' dawamında Qaraqalpaqstannın' sovxozları menen kolxozlarına ha'r qıylı markadag'ı 975 traktor, 300 paxta teriw mashinasın, 86 kombayn, 358 seyalka, 480 kul'tivator ha'm ko'plegen basqa da texnikalar satıw na'zerde tutıldı.

Awıl xojalıq eginlerinin` zu`ra`a`tliligin arttırıw ushın 100 mın` tonnadan aslam mineral to`gin ha`m ko`plegen basqa da ximikatlar bo`lip shıg`arıldı.

Awıl xojalıq o`nimlerin ko`beytiwde, kolxoz ha`m sovxoz atızlarının` zu`ra`a`tliligin ko`teriwdе suw xojalıg`ı qurılısının` ma`selesi za`ru`r boldı. Oraylıq Komitetin` Plenum qararları tiykarında Respublikada 10 jıl`a (1966-1975 jılları) esaplang`an melioratsiya jumıslarının`, jerlerdi suwg`arıw ha`m qurg`atıw planı islep shıg`ıldı ha`m qabıl etildi.

Bes jılıqtın` birinshi jılında Avtonomiyalı Respublikada suw xojalıg`ı qurılısın ken` en jaydırıw maqsetinde 22 mln manatqa jaqın qarjı jumsaw na`zerde tutıldı.

Segizinshi bes jılıqtın` birinshi jılında hu`kimet ta`repinen qabıl etilgen ilajlar 1966-jıldın` tapsırmaların orınlap g`ana qoymastan artıg`ı menen orınlaw ushın awıl miynetkeshlerine barlıq za`ru`rli jag`daylardı du`zip berdi.

Ma`selen, sol jılı paxta tayarlaw planı 26-oktyabr`ge orındandı. Paxta tayarlawdın` ma`mleketlik planının` orınlanıwının` baslı faktori kompleksli mexanizatsiya menen ximizatsiyanın` ken`nen engiziliwi, g`awasha zu`ra`a`tliliginin` artıwı boldı. Bul na`rse ulıwma shigitli paxta tayarlawdı 60 mın` tonnag`a ko`beytiwge ha`m onı 289 mın` tonnag`a jetkeriwge mu`mkinshilik berdi. 96,4 mın` tonnadan aslam paxta mashinalar menen terip alındı, 1965-jıl`g`ı g`a qarag`anda 32 mın` tonna ko`p.

Joqarı zu`ra`a`t ushın gu`reste To`rtku`l rayonının` M. Gor`kiy atındag`ı, Beruniy rayonının` Kirov atındag`ı, A`miwda`r`ya rayonının` Krupskaya atındag`ı, Xojeli rayonının` “Kommunizm,, ha`m Kalinin atındag`ı kolxozları ha`mde Lenin atındag`ı, Kegeyli rayonının` Kuybishev atındag`ı, Shomanay rayonının` Kirov atındag`ı ha`m Shomanay sovxozları jaqsı ko`rsetkishlerge eristi, paxtanın` zu`ra`a`tliligi boyınsha ha`r gektarınan 30-35 ts ha`m onnan da ko`birek o`nim aldı. To`rtku`l rayonının` Dmitrov atındag`ı kolxozınan İ. Allambergenovtın`, M. Gor`kiy atındag`ı kolxozınan K. Saparovtın`, Beruniy rayonının` “Pravda,, kolxozınan R.Bekniyazovtın`, Ordjenikidze atındag`ı kolxozınan R. Sultanovtın` brigadalrı ha`m basqalar gektarınan 45-50 ts. shekem o`nim jetistirdi. Paxtanı

mashina menen teriwde Lenin atındag'ı, Kirov atındag'ı, Engel's atındag'ı sovxozlar jaqsı ko'rsetkishlerge eristi. Kirov atındag'ı sovxozdın mexanizatorları barlıq tayarlang'an zu'ra'a'ttin' 65,1% in mashinalar menen terip aldı. Onlag'an mexanik-aydawshılar: Engel's atındag'ı kolxozdan R. Kamalova, A'miwda'r'ya rayonının Krupskaya atındag'ı kolxozınan A. Kamalova, Kirov atındag'ı kolxozdan İ. Reymov, M. Jumanazarov atındag'ı sovxozdan X. Beknazarov, To'rtku'l rayonının XXI parts'ezd atındag'ı kolxozınan X. Xalmuratov ma'wsim ishinde o'zlerinin "ko'k korabllerinin", bunkerlerinin 150-160 tonnadan paxta to'kti.

Kompleksli mexanizatsiyalasqan brigadalar menen zvenolar u'lken tabıslarg'a eristi. Ma'selen, "Moskva,, sovxozınan J. Dawkeev basshılıq etken 5 adam quramındag'ı kompleksli mexanizatsiyalasqan zveno 40 gektar g'awashasının ha'r gektarınan 25 ts den terip aldı, bul plandag'ıdan 10 ts ko'p.

Jeti jıllıqtın ishinde awıl xojalıq o'ndirisin mexanizatsiyalaw ken'eytildi. Eger 1958-jılı Qaraqalpaqstannın awıl xojalıg'ında 5435 ke jaqın traktor (15 at ku'shine esaplag'anda) bolg'an bolsa, 1965-jılı ol 12088 ge jetti. Usı jıllardın ishinde paxta teriw mashinalarının sanı 965 ten 2099 ga, g'alle jiynawshı kobaynlar (fizikalıq birlikte) 19 dan 181 ge shekem ko'beydi. Ju'k avtomobillerinin sanı a'dewir arttı. Texnikadan paydalanıw bir qansha jaqsılandı. Respublikada kadrlar tayarlaw boyınsha u'lken jumıs islendi. Eger 1963-jılı 8,7 mın mexanizator bolg'an bolsa, 1965-jılı 11,5 mın'g'a jetti.

Avtonomiyalı Respublikanın mexanizatorları mashina teriminin pa'tlerin jıldan-jıl'g'a arttırdı. Aldın'g'ı qatarlı mexanizatorlar ha'r jılı paxta teriminin plandı tapsırmaların arttırıp orınladı. Ma'selen, Xojeli rayonının Lenin atındag'ı kolxozınan A. Artıqova, To'rtku'l rayonının Lenin atındag'ı kolxozınan R. Tan'irbergenova, To'rtku'l rayonının Kommunizm atındag'ı kolxozınan O. Pirnazarova ha'm A. Reymov, Pravda kolxozınan G. Pirnazarova, Beruniy rayonınan T.Jumakova, A. Nurıllaeva, Xojeli rayonının Engel's atındag'ı kolxozınan J. Saparbaeva, Shımbay rayonının Quralpa atındag'ı sovxozınan

A.Ma'mbetnazarov, O. Pirlepesovlardin' ha'r qaysısı ma'wsim ishinde o'z mashinaları menen 100-120 tonna ha'm onnan da ko'birekten paxta terdi.

Paxta teriminde tiykarg'ı ro'ldi hayal-qızlar atqardı. Qaraqalpaqstanda A'miwda'r'ya rayonının' Krupskaya atındag'ı kolxozınan Ayım Kamalova Tursınay Axunovanın' jolin quwdı. Ol o'zinin' 1970-jıl 5-yanvar'dag'ı "Sovetskaya Karakalpakiya,, gazetasında ja'riyalang'an xatında jaslardı paxta teriw mashinasının' aydawshısı qa'nigeligin iyelewge shaqırdı.

O'zbekstan Kompartiyasının' Qaraqalpaqstan oblastlıq partiya komiteti Ayım Kamalovanın' patriotlıq baslamasın maqulladı ha'm Respublikanın' partiya, profsoyuz ja'ne komsomol sho'lkemleri Ayım Kamalovanın' patriotlıq baslamasın miynetkeshlerge ken'nen tu'sindiriwge minnetledi, komsomollar menen uyımda joq jaslardı paxta jetistiriwdi ko'beytiw, jan'a texnikanı iyelew ushın gu'reske ken'nen shaqırdı.

Awıl xojalıg'ı tarawında erisilgen tabıslar menen qatarda kemshilikler de boldı. Bir qatar kolxozlar menen sovxozlar g'awashanın' zu'ra'a'tlıligin arttırıwda keyinde qaldı, mal sharwashılıq xojalıqlarında o'ndiris protsesslerine kompleksli mexanizatsiya ele de ju'da' to'men engizilip atırg'an edi, mallardın' ko'p o'liwine, tuwatug'in mallardın' qısır qalıwına h. t. b. jol qoyılıp keldi.

Diyqansılıqtın' barlıq tu'rlerinin' zu'ra'a'tlıligin arttırıwda, kolxoz, sovxoz o'ndirisin bunnan bılay da rawajlandırıwda hu'kimetimizdin' qararları ja'ne ha'r ta'repleme g'amxorlıg'ı u'lken rol oynadı, onda awıl xojalıg'ın rawajlandırıwdın' ken' bag'darlaması islep shıg'ıldı, ol bag'darlama tog'ızınshı bes jıllıqtın' tapsırmaların orınlawdın' tiykarın quradı. Ol Avtonomiyalı Respublikamızdın' awıl miynetkeshlerin jan'a miynet ma'rtligine ruwxlandırdı.

Tog'ızınshı bes jıllıqtın' birinshi jılında Respublika mexanizatorları da u'lken jen'iske eristi. 1971-jılı paxta terimine 2500 mexanizator qatnastı. Ko'k korabllerdin' ja'rdemi menen 125 mın' 200 tonna paxta terip alındı. Respublika mexanizatorları joqarı sheberlik ha'm miynet qaharmanlıg'ın ko'rsetti. Beruniy rayonının' Beruniy atındag'ı sovxozınan 270 t paxta tergen Perdegu'l Rozıмова, To'rtku'l rayonının' XXI parts'ezd atındag'ı kolxozdan 260 t paxta tergen Sıban

Jumaniyazov, A`miwda`r`ya rayonının` Krupskaya atındag`ı kolxozınan 230 t paxta tergen Qazaq Kamalov en` jaqsı ko`k korabl` kapitanları boldı.

Qaraqalpaqstan awıl xojalıg`ının` miynetkeshleri jıldan jılǵa jaqsı jen`islerge erise berdi. Respublika Ministrler Soveti awıl xojalıg`ı o`ndirisinin` na`tiyjeliligin arttırıw boyınsha bir qansha ila`jlardı iske asırdı.

Bes jılıqtın` ishinde awıl xojalıg`ının` materiallıq-texnikalıq bazasın bunnan bilay da bekkemlew ushın u`lken jumıslar islendi. Onı rawajlandırıwǵa 210 mln manattan aslam ma`mleketlik qarjı jumsaldı. Jan`a jerlerdi o`zlestiriw, salıgershilik ha`m mal sharwashılıg`ın rawajlandırıw, ximiya sanaatın rawajlandırıw ushın mineral-shiyki zat resurslarınan paydalanıw elektr quwatının` rawajlanıwına tikkeley baylanıshı. 1965-jılı awıl xojalıg`ında miynetin` energiya menen qurallanıwı 783 at ku`shine iye bolsa, 1970-jılı 1174 at ku`shine, 1975-jılı 1671 at ku`shine ten` boldı⁴⁴.

1970-jıl iyul`de SSSR Ministrler Ken`esi “Awıl xojalıg`ında texnikadan paydalanıwdı bunnan bilay da jaqsılaw ila`jları haqqında,, qarar qabıl etti. Onda ayırım xojalıqlardı, ko`p sanlı ha`zirgi zaman joqarı o`nimdarlı texnikanın` kelip tu`siwine qaramastan, mashinalardıń smenalıq ha`m ku`nlik jumıs o`nimi ju`da` a`ste-aqırınlıq penen artıp atırǵanlıg`ı, al ayırım jerlerde ha`tte to`menlep ketkenligi atap ko`rsetilgen. Mal sharwashılıq fermaların` u`skeneleri jetkiliksiz da`rejede paydalanıldı.

Awıl xojalıq texnikaları tiykarsız esaptan shıǵ`arıp taslang`an. Traktorlardı, avtomobillerdi, awıl xojalıq mashinaların ha`m mal sharwashılıq fermaların` u`skenelerin jaqsılaw, awıl xojalıq texnikaların` saqlanıwına qadag`alawdı ku`sheytiw, mashina-traktor parkinen texnikalıq paydalanıwdın` da`rejesin arttırıw, miynetke haqı to`lewdi sho`lkemlestiriw, normallastırıwdın` en` jaqsı formaların engiziw, mexanizator kadrlarının` qa`nigeligin arttırıw ha`m olardıń miynet ja`ne ma`deniy-turmıs jag`dayların jaqsılaw ilajları iyelendi.

İri remontlaw ju`rgiziw, qa`de retinde, “O`zsel`xoztexnika,,nın` ka`rxanalarında, al remont ha`m xızmet ko`rsetiwdin` basqa tu`rleri – oraylıq

⁴⁴ “Өзбекстан тоғызыншы бес жыллық ишинде (1971-1975 жж.),, Қысқаша стат. топләм. Т., 1976 ж. 33-бет.

remontlaw ustaxanaları menen xojalıqlardıń texnikalıq xızmet ko`rsetiw punktlerinde iske asırılıp atırǵan awıl xojalıq texnikalarınń remontın sho`lkemlestiriwdegi burınnan qa`liplesken bag`dar durıs dep tabıldı.

Mashinalar menen u`skenelerdi remontlaw ha`m texnikalıq xızmet ko`rsetiwdi sho`lkemlestiriwdi jetilistiriw ushın Respublika hu`kimeti ta`repinen remontlaw ka`rxanalarınń to`mendegidey tu`rleri: sovxoz, kolxoz ha`m basqa da awıl xojalıq ka`rxanalarınń oraylıq remontlaw ustaxanaları, xojalıqlardıń bo`limleri menen brigadalarındaǵı texnikalıq xızmet ko`rsetiw punktleri, avtomobillerdi saqlaw ha`m texnikalıq xızmetlerdi iske asırıwǵa arnalǵan xalıqlardıń oraylıq ha`wlilerindegi profilaktoriyalı garajlar, mashinalar menen u`skenelerge, olardıń uzelleri menen agregatlarına iri remont ju`rgiziw ushın “O`tsel`xoztexnika,, sistemasının` qa`nigelestirilgen remontlaw ustaxanaları menen zavodları, xojalıqlardıń texnikalar menen u`skenelerdi remontlaw ha`m texnikalıq xızmet ko`rsetiw boyınsha barlıq buyırtpaların orınlaytug`ın “O`tsel`xoztexnika,,nıń ulıwma bag`dardag`ı ustaxanaları, “O`tsel`xoztexnika,, sistemasındag`ı avtomobillerge texnikalıq xızmet ko`rsetiw stantsiyaları ha`m melioratsiyalıq, jer qazıw ha`m qurılıs mashinaların, olardıń uzelleri menen agregatların remontlaytug`ın “Soyuzsel`xoztexnika,,lar belgilendi.

1971-1975 jıllarda mashina-traktor parkine texnikalıq xızmet ko`rsetiw ken` rawajlandı. Bul jıllarda Qaraqalpaqstanda 32 xojalıqta qa`nigelestirilgen texnikalıq xızmet ko`rsetiw sho`lkemlestirildi. Olarda 450 adam jumıs isledi ha`m tek 1975-jıldın` ishinde olarda 1672 traktor, 459 paxta teriw mashinaları remontlandı ha`m 245,3 mın` manatlıq tozg`an detallar, basqa da texnikalar qayta tiklendi⁴⁵.

Ulıwma alg`anda on jıl ishinde “O`tsel`xoztexnika,,nıń qa`nigelestirilgen remontlaw ka`rxanalarında traktorlardıń remontı 172% ke o`sti. 1971-1975 jıllarda remontlaw-profilaktikalıq bazaları sho`lkemlestirildi. 1974-jıldın` o`zinde kolxozlar menen sovxozlarg`a xızmet ko`rsetiw ushın I qa`nigelestirilgen remontlaw ka`rxanası du`zildi⁴⁶.

⁴⁵ “Өзсельхозтехника хызметиниң айырым мәселелери ҳаққында,,. Нөкис: Қарақалпақстан, 1976 ж. 15,1 17-бет.

⁴⁶ Сонда, 13-бет.

Biraq kolxozlarda, sovxozlarda ha'm awıl xojalıg`ının` basqa da ma'mleketlik ka'rxanalarında burınnan bar texnikalar ele jeterli da'rejede paydalanılmadı. Kolxozlardın`, sovxozlardın` ha'm "O`zsel`xoztexnika,, birlespelerinin` remontlaw bazalarınin` rawajlanıwı mashina-traktor parkinin` o`siwinen a`dewir artta qaldı. Ko`plegen kolxozlar menen sovxozlardın` remontlaw ustaxanaları joq edi, al barları bolsa olar qolaylastırılmaq`an jaylarda ornalasqan edi. Texnikalıq xızmet ko`rsetiw ustaxanaları, statsionar postları menen sherteklerdin` qurılısı ju`da` jetkiliksiz ko`lemde, eski proektler boyınsha ju`rgizildi ha'm kesip alıp islew jumısının` planlarına kirgizilmedi.

Respublikada jan`a modadag`ı traktorlardın`, ayırım markadag`ı avtomobiller menen quramalı awıl xojalıq mashinalarının` remontı ju`rgizilmedi. Qaraqalpaqstan "O`zsel`xoztexnika,,sı traktorlar menen olardıń agregatların remontlaytug`ın, sonday-aq olardıń zapas bo`leklerin qayta tikleytug`ın ha`zirgi zaman iri ka'rxanalarına iye emes edi, texnikalıq xızmet ko`rsetiw ja`ne mashinalarg`a jen`il remont isleytug`ın baza du`zilmegen edi. Usı maqsetler ushın bo`lip shıg`arılq`an iri qarjılar mayda remontlaw ka'rxanaların qayta u`skenelew ha'm salıwg`a jumsaldı. Texnikanın` remontta uzaq jatıp qalıw ha'm jumıstın` to`men sapada orınlanıw jag`dayları orın aldı. 1975-jılı Respublikanın` remontlaw bazaları menen ta`miyinleniwi 40% ke jaqın boldı.

Kolxozlar menen sovxozlardın` 70% de ha`zirgi zaman janar may o`nimlerin saqlawshı skladları, garajlar, texnikalar saqlanatug`ın shertekler menen maydanshalar joq edi. Ko`plegen awıl xojalıq mashinaları ma'mleketlik standartqa tuwrı kelmeytug`ın orınlarda saqlandı, bul na`rse xojalıqlarda jetispey atırg`an ko`p sanlı kombaynlar menen basqa da mashinalardı waqtınan burın esaptan shıg`arıp taslawg`a sebepshi boldı. Mashina-traktor parkine "O`zsel`xoztexnika,, birlespelerinin` qa`nigelestirilgen bo`limsheleri menen kolxoz ha'm sovxozlardın` sheber naladchikler zvenoları ta`repinen xızmet ko`rsetiw a`ste-aqırınlıq penen o`ndirildi.

Xojalıqlardıń 30% ti g`ana kerekli mug`dardag`ı remontshı raboshiylar menen sheber naladchiklerine iye boldı. Janar may, zapas bo`lekler, remontlaw

ja'ne texnikalıq ku'tim quralların jumsawdın' jekke esabı sho'lkemlestirilmedi, olardı u'nemlegeni ushın mexanizatorlarg'a aqshalay sıylıqlar to'lenbedi. Rayonlıq "O'zsel'xoztexnika,, birlespeleri mashina-traktor parkine planlı-texnikalıq xızmet ko'rsetiwdi sho'lkemlestiriwde ha'm awıl xojalıq o'ndirisin kompleksli mexanizatsiyalawdın' qıyın ma'selelerin sheshiwde kolxozlar menen sovxozlardın' injener-texnik xızmetkerlerine turaqlı ja'rdem ko'rsetip turılmadı.

Kolxozlar menen sovxozlardın' o'ndirislik turmıs jag'dayların jaqsılawg'a jeterli kewil bo'linbedi. Ustaxanalar menen texnikalıq xızmet ko'rsetiw punktleri jılıtılmadı, olarda qol juwg'ıshlar, duwısh bolmadı, mashina ha'wlilerinde dem alıw bo'lmeleri, turmıslıq bo'lmeler ajratılmadı.

Sonlıqtan, Avtonomiyalı Respublikanın' awıl xojalıg'ın rawajlandırıwda texnikalıq progresstin' tiykarg'ı bag'darlardı mashinalar sistemasına qaratıldı, tiykarg'ı dıqqat "O'zsel'xoztexnika,, birlespesindegi iri qurılısqa awdarıldı. Eger segizinshi bes jılıqta usı maqsetler ushın 8 mln 600 mın' manat o'zlestirilgen bolsa, tog'ızınshı bes jılıqta 11081 mın' manat o'zlestirildi, al onınshı bes jılıqta onı 40% ke ko'beydi. Respublikanın' kolxozları menen sovxozlarına ken' ko'lemli paxta teriw, go'rek tazalaw ha'm go'rek teriw mashinaları keldi. Ko'p maqsetlerge paydalanılatug'ın universal mashinalar payda boldı. Texnikalar paydalanıwda a'dewir isenimli ja'ne a'dewir shıdamlı bolıp basladı. Mashinalar menen mexanizmlerdi universallastırıw ha'm kombinatsiyalawda belgili tabıslarg'a erisildi.

Materiallıq-texnikalıq bazanın' bekkemleniwi na'tiyjesinde mal sharwashılıg'ındag'ı ko'p miynet talap etetug'ın jumıslardı mexanizatsiyalaw jaqsılandı. 1975-jılı komplektatsiya xızmetkerleri ta'repinen mal sharwashılıg'ı qoraları menen qus fermaların' 22 u'skenesi, aralas jem tayarlaytug'ın 10 agregat komplektestirildi. Kolxozlar menen sovxozlardın' mal sharwashılıq fermalarındag'ı protsesslerdi kompleksli mexanizatsiyalawdı bunnan bılay da endiriw za'ru'rliğı payda boldı. Jem tsexları menen sho'p ushın tayarlaw, g'a'lle tazalaw ha'm keptiriw punktlerindeki jumıslardı ko'lemin ko'beytiwge bag'dar alındı.

Awıllardıń texnikalıq u'skeneleniwiniń tez o'siwi awıl xojalıq texnikasınan na'tiyjeli paydalanıwdı arttırıw, o'ndiristi kompleksli mexanizatsiyalawg'a o'tiw wazıypaların aldın'g'ı plang'a shıg'ardı Olardıń sheshiliwine qaray o'ndiris protsesslerin mexanizatsiyalaw da'rejesi arttı. Miynetin' industriallıq usılları o'ndiristin' tek tiykarg'ı g'ana emes, al qosımsha ushastkaların da o'z ishine alıp, barg'an sayın ken' tarala basladı.

İlimiy-texnikalıq progress pa'tlerinin' tezletiliwi awıl xojalıq o'ndirisin intensivlestiriwge mu'mkinshilik tuwdırdı. O'ndiris arttı, atızlar menen fermalardıń zu'ra'a'tlılıgı o'sti. Usı tiykarda kolxozlar menen sovxozlardıń tabısları ko'beydi.

2.2. Respublikanın' awıl xojalıqların texnika menen ta'miyinlewinde "O'zsel'xoztexnika,, birlespesinin' ha'm onıń rayonlardag'ı bo'limlerinin' orni

Qaraqalpaqstan Respublikasınıń awıl xojalıg'ının' basqa oblastlardan artta qalıwı Respublika basshılarının' bul ma'seleni sheshiw ushın tiyisli orınlarg'a ma'sele qoyıp sheshiw baslı ma'sele edi. Respublika basshıları bul ma'seleni O'zbekstan Respublika basshıları aldına ma'sele etip qoydı. Na'tiyjede bul ma'sele oylag'anday etip sheshiliwge miyasar boldı.

Respublika awıl xojalıg'ın ko'teriwge baylanıslı bolg'an baslı jag'daylardın' biri, awıl xojalıg'ı kerekli bolg'an texnika menen ta'miyinlew sheshilgen. Respublikag'a kerekli mug'darda texnika kele baslag'an ha'm awıl xojalıg'ının' materiallıq-texnikalıq bazasın bekkemlew, ol texnikalarg'a jeterli da'rejede remontlıq bazasın jaratıw, og'an kerekli kadrlardı tayarlaw baslı ma'sele bolıp qaldı. Sonday-aq, Respublikada paxtashılıqtı rawajlandırıw tazadan tu'rli bo'limler ha'm onı isleytug'ın taza ka'rxana Qaraqalpaqstan "O'zsel'xoztexnika birlespesi,, ka'rxanası sho'lkemlestirildi.

Usı maqsetlerde paxta teriw ha'm go'rek teriw mashinaların, paxtanı qap-qanarsız tasıw ushın traktor tirkewshilerin, mexanikalıq usılda shashıl'gan

paxtalardı teriwshiler islep shıǵarıwdı ko`beytiw ushın jan`a quwatlılıqlardı engiziw, sonday-aq paxtashılıq ushın traktorlar islep shıǵarıw boyınsha jan`a sanaat tarawların du`ziw belgilendi.

Respublika mashinalar jetistiriwdi ko`beytiw boyınsha og`ada u`lken sho`lkemlestiriw ha`m siyasiy jumıstı en jaydırıp jiberdi. Awıl xojalıǵı, birinshi gezekte paxtashılıq mu`ta`jleri ushın texnika islep shıǵarıw ma`seleleri Plenumlardın` ku`n ta`rtibinde turdı. Lawazımı boyınsha usı bir en` a`hmiyetli partiyalıq ha`m ma`mleketlik is tapsırılǵan adamlar ha`r ku`n sayın ja`ne u`zliksiz usı ma`seleler menen shug`ıllandı.

Paxtashılıq ushın traktor jetistiriwdi sho`lkemlestiriw paxta sanaat kompleksin rawajlandırıwda en` u`lken waqıya boldı. Tashkentte traktor zavodının` payda bolıwı Respublikanın` industrialıq rawajlanıwının`, injener-texnik kadrlarının`, konstruktorlardın` ha`m qa`nigeli jumısshılardıń o`sip shıǵıwının` logikalıq na`tiyjesi boldı.

Qaraqalpaqstannın` awıl xojalıǵı ha`zirgi zaman mashina texnikası menen u`skenelendi. Jerlerdi su`riw, egiw, qatar araların islew, mineral to`ginlerdi to`giw, sonday-aq g`oza payaların jıynap alıw tolıǵı menen mexanizatsiyalandı. Eger 1955-jılı zu`ra`a`ttin` ulıwma mug`darının` 23,3% ti mashinalar menen terip alıń`an bolsa, al 1965-jılı zu`ra`a`tti jıynap alıw protsessi 55 % ke mexanizatsiyalastı.

Respublikada awıl-xojalıq o`ndirisinin` texnika menen ta`miynleniwi jıldan jılǵa o`sip bardı. Ma`selen 1965-jıldan 1975-jılǵa shekem kolxoz, sovxozlarg`a 15832 traktor, paxta teriw mashinaları 34154 ju`k mashinaları 280,5 ha`m 404 mln. manatlıq ko`p sanlı awıl xojalıq mashinaları, sonday-aq 2294300 mın` tonna mineral to`ginler satıldı⁴⁷.

1976-jıldın` basında Respublikanın` kolxozları menen sovxozlarında 13700 traktor ha`m ko`p sanlı basqa da mashinalar boldı, ha`r 1 ga egislik maydanına

⁴⁷ "Өзсельхозтехника системасы хызметиниң гейпара мәселелери ҳаққында,.. Нөкис: Қарақалпақстан, 1976 ж. 26-бет.

esaplag`anda olardın` bahası 500⁴⁸ manatqa jetti. Usı da`wirdin` ishinde awıl xojalıg`ında elektr quwatınan paydalanıw 6 ese derlik o`sti⁴⁹.

Respublikanın` awıl xojalıg`ında miynetin` energiya menen qurallanıwı 1970-jıldan 1975-jılǵa shekem 11% ke o`sti ha`m bir xızmetkerge esaplag`anda 9,3 at ku`shin quradı<sup>50</sup>. Jeti jılıqtın` ishinde awıl xojalıq o`ndirisin mexanizatsiyalaw ken`eytildi. Materiallıq-texnikalıq baza jaqsılandı, jan`a texnikanın` sanı o`sti. Eger 1958-jılı 5435 traktor (15 at ku`shine esaplag`anda) bolg`an bolsa, al 1965-jılı 12038 boldı. Tap usı da`wir ishinde paxta teriw mashinalarının` sanı 965 ge jetti.

1965-jıldan baslap awıl xojalıg`ın texnikalıq jaqtan qayta qurallandıırıw barg`an sayın tezletilgen pa`tler menen ju`rgizilip atır, barlıq markadag`ı traktorlardın` sanı 1,3 ese arttı. Tek 1976-jıldın` o`zinde 3 mın` traktor alıp kelindi. Bul birinshi bes jılıqtın` aqırındag`ı Avtonomiyalı Respublikada bar barlıq traktordın` sanınan 25 ese, al quwatı jag`ınan 75 ese derlik ko`p. Paxta teriw mashinaları, da`n kombaynları, nasoslar, avtomobiller ha`m basqada qospalı texnika parki o`sip baratır.

Magistral` ha`m suw bo`listiriwshi irrigatsiyalıq-melioratsiyalıq tarawlardı qazıw ha`m tazalaw, atızlarg`a suwdı beriw, egiske shekem jerdi islew, egis, eginlerdin` qatar araların islew, mineral to`ginlerdi to`giw, salını, ma`kke ju`werini, mallarg`a ot-jem bolatug`ın eginlerdi jıynap alıw, ot-sho`p tayarlaw tolıg`ı menen mexanizatsiyalastırıldı. Paxta zu`ra`a`tin jıynap-terip alıw 65% ke, al bir qatar xojalıqlarda 85% ke ha`m onnan da ko`birek protsentke mexanizatsiyalastırıldı.

Awıl xojalıg`ın elektrlestiriw ken`nen rawajlandı, kolxozlar menen sovxozlardın` 93,4% ti ma`mleketlik energosistemag`a tutastırılǵan, elektr quwatın paydalanıw 2,92 mln kilovatt saattan 55 mln kilovatt saatqa arttı. Diyqansılıqtı ximiyalastırıw u`zliksiz artıp bardı. 1976-jılı Avtonomiyalı Respublikag`a 1965-jıldag`ıg`a qarag`anda 2,3 ese ko`p mineral to`ginler alıp

⁴⁸ "Сельское хозяйство Узбекистана,, журналы. 1976 г. № 6. 16- стр.

⁴⁹ "Правда Востока,, газетасы. 1976 г. 6-январь. №2 саны 3-стр

⁵⁰ "Коммунист Узбекистана,, журналы. 1976 г. № 6. 32- стр.

kelindi. Kolxozlardın` ha`m sovхозlardın` doxodları ko`beydi, olardıń ekonomikası bekkemlendi. Respublika awıl xojalıg`ının` jetekshi tarawları bolg`an paxtashılıqta ha`m salıgershilikte a`dewir tabıslarg`a erisildi.

1975-jılı paxta jetistiriw joqarı pa`tler menen o`sti. Bul jılı zu`ra`a`tlilik gektarınan 31,1 tsentnerdi quradı ha`m ma`mleketlik tayarlaw punktlerine Qaraqalpaqstannın` pu`tkil tariyxında birinshi ret 386 mın` tonna paxta tapsırıldı. Paxtashılıqtı ha`m salıgershilikti tez pa`tler menen rawajlandırıw bag`darlamasın turmısqa asırıw menen birge Avtonomiyalı Respublikanın` miynetkeshleri awıl xojalıg`ının` basqa tarawların da ko`teriw ushın gu`res ju`rgizip atır.

1965-jılǵa qarag`anda palız jetistiriw 15 ese, palız eginleri o`nimlerin jetistiriw bir yarım ese arttı. Mal sharwashılıg`ın rawajlandırıwda unamlı na`tiyjelerge erisildi. İri qara mallardıń bas sanı 32% ke, qoylardın` bas sanı 23% ke ko`beydi, olardıń o`nimdarlıg`ı arttı, mal sharwashılıg`ı o`nimlerin jetistiriw ha`m tayarlaw ko`beydi. Sharwashılıqtın` ot-jem bazasın bekkemlew, mallardı ku`tiwdi jaqsılaw, mal fermaları xızmetkerlerinin` qa`nigeligin arttırıw ma`selelerine kewil bo`liw ku`sheydi.

Mal sharwashılıg`ı kem-kemnen sanaat tiykarına o`tkerilip atır, u`sh mal sharwashılıq kompleksli, 100 mın` ma`ken tawıq sıyatug`ın qus fabrikasının` da`slepki na`wbeti paydalaniwg`a berildi, kolxozlar aralıq 4 ha`m sovхозlar aralıq bir mal semirti w bazası du`zildi.

Barlıq kolxozlardın` predsdatelleri ha`m sovхозlardın` direktorları joqarı ja`ne orta mag`lıwmatqa iye, al solardıń ishinde ko`pshiligi arnawlı awıl xojalıg`ı bilimine iye. 1965-jılǵa qarag`anda kolxozlardag`ı ha`m sovхозlardag`ı qa`nigelerdin` sanı 2,3 ese, traktorshi-mashinistlerdin` ha`m kombayınshılardıń sanı 1,6 ese ko`beydi⁵¹.

Mexanizator kadrların tayarlaw barısı kolxoz ha`m sovхозlarda mın` adamg`a⁵²

jıllar	1965	1970	1975	1980	1985
ha`mmesi	2000	2200	2610	6817	9459

⁵¹ Шамамбетов Б. Қарақалпақстан аўыл хожалығы (1965-1985 жж.),, Нөкіс, 1992 ж. 58-бет.

⁵² Сол мийнетте. 60-бет

Biraqta tayarlang'an awıl xojalıq kadrlarının` ko`pshiligi basqa da mekemeler, tarawlarda qalıp ketetug`ın edi. Ha`mde kadrlar ko`p tayarlang'an menen to`mengi kadrlar menen ta`miyinlew az bolatug`ın edi. Sonın` ushın da texnikumlarda, proftexuchilisheler awıl xojalıg`ın tolıq kadrlar menen ta`miyinley almaytug`ın edi.

Awıl xojalıq kadrların tayarlawg`a mu`ta`jlik ayırıqsha 60-80 jılları ku`sheydi.

1965-1975 jılları joqarı mag`lıwmat beretug`ın institutlar ashıldı. Tashkentte, Samarqandta awıl xojalıg`ı institutı, irrigatsiya institutı, suw xojalıg`ı kadrların tayarlaytug`ın institutlar ashıldı. 1980-1985 jılları NGU joqarı mag`lıwmatqa iye 1251 qa`nige, sonın` ishinen 310 agronom, 313 injener ha`m mexanizatorlar, 511 den ziyat buxgalterler tayarlandı⁵³.

Ha`zirgi waqıtta ha`mme bas qa`nigeler – bas agronom, zootexnik, injener, mal doktorlar joqarı ha`m de orta mag`lıwmatlı. Qaraqalpaqstan awıl xojalıg`ı Ministrliginin` mag`lıwmatı boyınsha sovxoz direktorları, kolxoz baslıqlarının` ko`pshiligi joqarı oqıw orınlarında sırttan oqıp, bilimin asırmaqta.

1965-jılı 300 qa`nige orta mag`lıwmat beriwshi oqıw orınlarında tayarlandı, al 1970-jılı 458, 1975-jılı 239 adam tayarlandı. Barlıg`ı bolıp tog`ızınshı bes jıllıqta awıl xojalıg`ına 444 ti pitkerip shıg`arılğ'an kadrlar jiberildi. Olardıń ko`pshiligi ha`r tu`rli sebeplerge ko`re jumısların dawam etpegen, 1971-1975 jılları 124 adam ketip qalg`an, orta mag`lıwmat alg`an kadrlardan 260 adam awıl xojalıg`ınan ketken.

Mexanizator kadrların tayarlawda olardıń jasına qarap bo`listiriw u`lken a`hmiyetke iye boldı. Awıl jag`dayında jas u`lken aqsaqallar ta`jiriybeli jas kadrlardı awıl xojalıq miynetine u`yretiwde u`lken a`hmiyetke iye boldı. Kadrlardı tayarlawda PTU lardıń roli kem boldı. 1965-1985 jılları bunday uchilishelerdin` sanı 4 ten 45 ke jetti, onda oqıytug`ınlar 160 tan 18 mın` adamg`a jetti⁵⁴.

Qaraqalpaqstanda mexanizator kadrlar menen ta`miyinlewdi analizlep ko`rilgende, xojalıqta islewshi kadrlar sanı kolxoz ha`m sovxozlar mu`ta`jligin ta`miyinley almaslıg`ın ko`rsetti. 100 traktorg`a ortasha 105-107 mexanizatorдан

⁵³ Камалов К. Ел хызметинде. Нөкис, 1995. 341-бет.

⁵⁴ Ст. сб. 118-стр.

tuwra keldi, bazı bir xojalıqlarda ha'r bir mashina o'z xojayına iye emes edi. Ha'r bir mashina 2 smenada islewi, kerek jag'dayda rezerv bolıwı ushın ja'nede mexanizator kadrların tayarlawg'a tuwra keler edi.

Qaraqalpaqstanda kadrlar tayarlaw ushın Rossiya, Ukraina, Belorussiya, O'zbekstan, Qazaqstan joqarı oqıw orınları qatnastı, 1965-1980 jılları usı Respublika VUZ ları 15 min`nan aslam qa'niygeler tayarlap berdi, sonın` ishinde awıl xojalıq qa'niygeleri (agronom, zootexnik, veterinar xızmetkerleri, jer qurılısı, irrigatorlar, injenerler, ekonomistler tayarladı).

1981-1985 jılları awıl xojalıg'ı qa'niygelerinin` sanı 1,3 min` adamdı quradı. Respublikada awıl xojalıg'ı kadrlarının` jetispewine qaramastan, tayarlang'an qa'niygelerdin` ko`pshiligi o'z tarawında islemedi.

Ulıwma alg`anda ha'r qıylı tarawlarda 2768 awıl xojalıg'ı kadrları o'z ka'sibinde islemedi. Al awıl xojalıq tarawında basshı xızmetlerde 3674 is ta'jiriybesi bar, biraqta joqarı, ha'mde orta mag'lıwmatqa iye bolmag'an adamlar isledi. Olar basshı xızmetkerlerdin` 39,3% ti quraytug`ın edi. Usı waqıtlarda kolxoz baslıqlarınan joqarı ha'm orta mag'lıwmatlar sanı 5 ma`rtebege ko`terildi, ha'mde 83% ti quradı 85% ti sovxoz direktorları joqarı mag'lıwmatlı edi. Awıl xojalıg`ında orta zveno baslıqların tayarlaw, olardın` ta'jiriybesin arttırıw isi buring`ı qa'lpinde qaldı.

1985-jılı Qaraqalpaqstan awıl xojalıg`ında 2684 kolxoz, sovxozlardag'ı brigadirlerinen 1528 adamında joqarı ha'm arnawlı bilim almag'an edi⁵⁵.

Ju`da` a`stelik penen bo`lim baslıqları ha'm ferma baslıqların tayarlaw alıp barıldı. Mal sharwashılıg`ında da tap sonday awhal dawam etti. 384 ferma baslıg`ınan 25 adamı joqarı mag'lıwmatlı, ortasha ha'm arnawlı bilimge iye – 120 adam edi. Bul sonı ko`rsetip turıptı, mal sharwashılıg'ı artta qalıw sebebin. Awıl xojalıg'ı kadrların tayarlaw, jaylastırıw, olardın` ta'jiriybesin asırıw Avtonom Respublika hu`kimetinin` qadag`alawında boldı.

Ministrler Ken`esinin` 27 oktyabr` 1971-jılǵı “1971-1975 jılları kolxoz sovxozlar, basshı xızmetkerlerin tayarlaw, ta'jiriybesin arttırıw,, tuwralı qararı

⁵⁵ Ст. сб. Нөкіс, 1992, 58-бет.

boyınsha awıl xojalıg'ı kadrların jetistiriw Respublika awıl xojalıg'ına tiyisli organizatsiyalarg'a tapsırıldı.

Usı qararg'a baylanıslı 1975-jıl aqırında usıg'an tiyisli mekemeler 720 baslıqlar, 11,5 mın' mexanizator kadrlardı, 40 mın'nan aslam kolxozshılardı, sovxoz raboshiyların oqıtıp, bilimin jetilistirdi. Usının' ushın No'kis awıl xojalıg'ı texnikumında brigadirler ha'm ferma baslıqların oqıtatug'ın kurslar islep turdı.

1966-jılı joqarı ha'm orta bilimge iye qa'nigelerdin' pitkeriwshiler sanı 700 adam bolsa, 1985-jılı 5 mın' adamg'a jetti. Kolxoz ha'm sovxozlar 13 mın' adam joqarı ha'm orta arnawlı mag'lıwmatlı qa'niygeler xızmet etti, ha'r xojalıqqa 10 diplomlı qa'niygeler tuwra keldi. Usılay etip, tayarlang'an kadrlar ja'rdeminde awıl xojalıg'ı basshıların, awıl xojalıg'ın bekkemlewge erisildi.

Ulıwma alg'anda awıl xojalıg'ında joqarı ha'm orta arnawlı mag'lıwmatqa, bilimge iye qa'niygeler isledi, bul bolsa xalıq xojalıg'ında islewshilerdin' 1/4 bo'legin qurar edi.

Awıl xojalıg'ın ko'teriwdin' birden bir jolı awıl xojalıg'ı baslıqları da'rejesin ko'teriw, kolxoz, sovxozlardı agronom, zootexnik, injenerler menen tolıqtırıw edi. Agronomlar, zootexnikler, injenerler awıl xojalıg'ında taza jumıs ta'rtibin engiziw, texnika ha'm bilim jetiskenliklerin engiziwshiler, sho'lkemlestiriwshiler edi.

Qaraqalpaq "O'zsel'xoztexnika,, sistemasında ha'zirgi waqıtta 11 arnawlı stantsiya mal sharwashılıg'ı tarawına arnalg'an. Stantsiyada usıg'an baylanıslı kerekli buyımlar, priborlar, instrumentler menen ta'miyinlengen. 1975-jılı mal sharwashılıg'ı kolxoz ha'm sovxozlarda 60% ko'leminde xızmet etti. Awıl xojalıg'ı tarawına ja'ne de jan'a traktorlar, kombaynlar ja'ne de t. b. awıl xojalıg'ı mashinaları jıl sayın alıp keliniwi ko'beymekte. Sonlıqtanda olarg'a texnik xızmet ko'rsetiw jolları ko'rip shıg'ılıp atır.

Kolxoz ha'm sovxozlardın' mashina-traktor parklarının' rawajlanıwı ha'm olardı paydalanıw, awıl xojalıq texnikalarının' sapasının' artıwı, remonttan shıqqan texnikalardıń jaqsı islewi, awıl xojalıg'ı ha'm "O'zsel'xoztexnika,,g'a, onın' kadrlarının' aldına joqarı da'rejedegi talaplardı keltirip shıg'ardı.

Sanaat tarawının` islep shıg`arg`an texnik buyımları ishinde awıl xojalıg`ı buyımları ko`pshilikti quraydı, sonın` ushında awıl xojalıg`ı texnikaların jetistirip beriw “O`zsel`xoztexnika,,nın` tiykarg`ı wazıypası esaplanadı.

1966-1975 jılları “O`zsel`xoztexnika,, awıl xojalıg`ı ushın 404 mln rubl` mug`darında o`ndiriske kerekli zatlardı jetkerip berdi, 1966-1970 jılları 165 mln rubl`, 1971-1975 jılları 239 mln rubl` ko`leminde jetkerip berdi. Bul bolsa “O`zsel`xoztexnika,, xızmetkerleri aldına elede awıl xojalıg`ı buyımlarının` sapasın joqarılatıw wazıypasın ju`kledi.

“O`zsel`xoztexnika,, sisteması kolxoz ha`m sovxozlarda mal sharwashılıg`ı tarawında da texnikalıq ja`rdem beriwde u`lken jumıslar alıp bardı. Tog`ızınshı bes jıllıqta fermalarda 73 fermada montaj jumısları alıp barıldı. Bul bolsa bunnan aldın`g`ı bes jıllıqqa salıstırg`anda 7,3 esege ko`p ekenligin ko`rsetedi. 1975-jılı 1 mln 200 mın` rubl` montaj jumısları orınlandı.

Awıl xojalıq tarawına ko`p mug`darda qa`rejet jumsalıwı ko`zde tutıl`g`anına baylanıslı, ja`ne de awıl xojalıg`ı qurılısının` ko`beyiwine baylanıstı, jan`a u`skeneler menen ta`miyinlew jumısların alıp barıw ushın “O`zsel`xoztexnika,, tarawında komplektler menen ta`miyinlew bo`limi sho`lkemlestirildi.

1975-jılı bul bo`lim ta`repinen 35 ob`ekt buyımlar menen tolıq tapsırıldı<sup>56</sup>, solardan 22 mal sharwashılıg`ı ha`m quslardı o`siriw fermalarınin` qurılıs jumısları, 3 neftebaza ha`mde kombikorın tayarlaytug`ın agregatlar boldı.

Kolxoz ha`m sovxozlardın` mal sharwashılıq fermaların mexanizatsiyalastırıw “O`zsel`xoztexnika,, tarawının` montajlaw bo`liminin` keleshekte ken`eytiriw wazıypasın qoyadı. U`lken mal sharwashılıg`ı komplekslerinde, jem tayarlaw tsexı ha`m punktlerinde kepek tayarlaw, da`ndi tazalaw, keptiriw tsexların rawajlandırıw talabı qoyıldı.

“O`zsel`xoztexnika,, sisteması jumısı iske tu`siwden-aq kolxoz ha`m sovxozlarda jerlerdi qazıw, suwg`arıw jumısların bejeriw tapsırıl`g`an edi. Arnawlı bo`limler ha`m mexanizatsiyalang`an otryadlar kolxoz ha`m sovxozlarda awıl xojalıg`ı jumısları jer awdarıwdan baslap egiw ha`m egindi jiynap alıw jumısların

⁵⁶ “О некоторых вопросах деятельности системы Узсельхозтехники,, Нукус, 1978 г. 34-стр.

alıp bardı. Bul jumıslardı alıp barıw ushın “O`zsel`xoztexnika,, ku`shli jer qazıw ekskavatorlar ha`mde basqada awıl xojalıg`ı arnawlı texnikaları menen ta`miyinlendi. Ja`ne de joqarı kategoriyalı mexanizatorlar, xızmetkerlerge iye boldı.

Joqarıda ko`rsetilgen jumıslardı orınlawg`a “O`zsel`xoztexnika,, rayonlıq bo`limlerinde arnawlı agrotexnikalıq xızmet ko`rsetiw bo`limleri, ximiyalıq ko`rsetiw jumısları menen birge bo`limler ashıldı.

“O`zsel`xoztexnika,,nın` tiykarg`ı bo`limleri – bular arnawlı bo`limler, mexanizatsiyalang`an otryadlar bolıp, olar ha`zirgi zaman, u`lken, ko`p o`nimli, jer qazatug`ın, melioratsiyalıq jumıslar boyınsha ha`mde awıl xojalıg`ına kerek bolg`an arnawlı texnikaları menen ta`miyinlengen bolıwı ko`zde tutılğ`an boldı.

Barlıq jan`a mashinalar satıwdan aldın torgbazlarda jıynalıp tekseriwden o`tkeriletug`ın edi. 1971-1975 jılları awıl xojalıg`ına Respublikanın` 1200 tu`rli mashinalar kiritildi⁵⁷. Mexanizatorlar kadrların tayarlawdı jolg`a qoyıw maqsetinde Qaraqalpaq “O`zsel`xoztexnika,, bo`limine mexanizatorlar tayarlaw jumısı ju`klendi.

1965-jıldan baslap Qaraqalpaq “O`zsel`xoztexnika,, bo`limi mexanizatorlar tayarlaw, olardıń bilimin asırıw jumısların alıp bardı. Bunın` ushın usı jıllarda 9 oqıw klassları, Qaraqalpaq “O`zsel`xoztexnika,,sında, ja`ne de kolxozlardın` o`zinde klasslar sho`lkemlestirildi.

Mexanizatorlar tayarlaw ha`m olardıń bilimin jetilistiriw bekitilgen joba ha`m bag`darlamalar tiykarında alıp barılıp, Avtonom Respublika, paxtashılıqqa, sol bag`darda alıp barıldı. Mexanizatorlardı oqıtıw kelisimli tu`rde kolxozlardın` esabınan o`ndirildi. Bir traktorshını 4 aylıq kursta, kelisimli bekitilgen joba boyınsha “O`zsel`xoztexnika,,g`a 132 rubl` to`lener edi. Bul qa`rejettin` ishine oqıtıwg`a ketken ha`mme rasxodlar kiretug`ın edi. Awqatqa oqıwshılar asxanag`a pul to`leytug`ın edi.

Aytıp o`tiw kerek, “O`zsel`xoztexnika,,nın` rayonlıq bo`limlerinde mexanizatorlar tayarlaw boyınsha u`lesi ha`m ta`jiriybesi artıp, awıl xojalıg`ı

⁵⁷ Сол мийнетте, 43- стр.

mexanizatorların tayarlawda olardin' u'lesi 40% ti quradı.

1961-jılı aprel' ayında bureng'ı traktor remontlaw stantsiyası ornında "Soyuzsel'xoztexnika,, sisteması ha'm bo'limleri du'zildi. 1975-jıldın' 1-yanvarınan baslap "O'zel'xoztexnika,, Qaraqalpaq birlespesinde 8 arnawlı remontlaw birlespesi bolıp, onın' quwatlılıg'ı 3500 mın' remont jumısına, yag'nıy ortasha alg'anda ha'r birlespege 430 remont jumısları tuwra keldi. Ha'zirgi waqıtta remontlaw sho'lkemleri, arnawlı taraw esaplanıp, onda 450 adam miynet etedi ("O'zel'xoztexnika,, jumısshıları ha'm xızmetkerleri).

O'zel'xoztexnika Qaraqalpaq o'ndirislik birlespesinde 1975-jılı 1672 traktorlar, 459 paxta teriw mashinaları, 318 avtomashinalar remontlandı, isten shıqqan 245,3 mın' rubl'ge ten' remontlaw jumısları alıp barıldı. Aqırğ'ı jıllarda "O'zel'xoztexnika,, o'ndirislik birlespesi kolxoz ha'm sovxozlardag'ı mashinalardı texnik ko'rikten o'tkerip remontlaw menen shug'ıllanadı. Bunday xızmet ko'rsetiw jumısları ha'r qıylı bolıp, jergilikli jag'daylarg'a, ol istin' ko'lemine, mug'darına, kolxoz ha'm sovxozlardın' texnik a'sbapları menen ta'miyinlengenligine, injenerlik xızmettin' awhalına baylanıslı alıp barıladı.

Bul tarawdag'ı islengen jumıslardı juwmaqlap aytatug'ın bolsaq, bul jılları Respublika awıl xojalıg'ın ko'teriwge baylanıslar ila'jlarg'a kelsek, birinshi gezekte awıl xojalıg'ının' materiallıq-texnikalıq bazasının' jaratılıwı, bul tarawdı kerekli texnikalar menen ta'miyinlew, olardı tuwrı paydalanatug'ın qa'nigelerdi tayarlaw kerek edi.

Bul ma'selede O'zbekstan Respublikası onın' basshıları jeterli da'rejede ja'rdem bergenligin ko'remiz. Qol miynetin jen'illestiriw, awıl xojalıg'ın mexanizatsiyalastırıw ma'seleleri a'melge asırıldı. A'kelingen texnikalarg'a jeterli da'rejede remontlaw bazası ha'm texnik ja'rdem sho'lkemlestiretug'ın "O'zel'xoztexnika,, birlespesinin' sho'lkemlestiriliwi, texnikanı a'keliw, remontlaw ha'm kerek texnik kadrlardı tayarlawda u'lken xızmetinin' bar ekenligi ko'rsetip berilgen. Bul tarawda a'sirese 60-jıllardın' ekinshi yarımı 70-jıllarda jeterli da'rejede jumıs alıp barıldı.

U' SHINSHI BAP. QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASI AGRAR INDUSTRIAL XOJALIQLARG'A AYLANDIRIW WAZIYPASIN SHESHIWDE MAMAN QA'NIYGELI KADRLAR TAYARLAW ILA'JLARI: JETISKENLIKLER, KEMSHILIKLER

3.1. Respublika awıl xojalıg'ın ko'plep jan'a texnikalar menen ta'miyinlewi ha'm maman massalıq kadrlar menen ta'miyinlew jag'dayı

Qaraqalpaqstanda awıl xojalıq o'nimlerin jetistiriw ushın jerden o'nimli paydalanıw, texnikanı paydalanıwdı talap etetug'ın edi. Sonın' ushın da awıl xojalıq kadrların tayarlaw jumısı hu'kimet ha'm basqa da awıl xojalıq organlarınan' kewil bo'letug'ın wazıypası edi.

Kadrlardı tayarlawdın', olardıń ishinen uqıplı, qolınan jumıs keletug'ın kadrlardı tayarlawg'a SSSR Ministrler Ken'esinin' 2-iyul' 1959-jılı shıg'arılǵ'an "Paxtashılıqtı – rawajlandırıwda mexanizatsiyanı qollanıw tuwralı qararı,"⁵⁸ ha'm Qaraqalpaqstan Ministrler Ken'esinin' "Paxta teriminde mexanizatsiyanı qollanıw,, tuwralı qararları u'lken a'hmiyetke iye boldı.

Ja'ne de u'lken a'hmiyetligi "O'zsel'xoztexnika,,nı tarawın ku'sheytiw ha'mde jan'adan remont etetug'ın masterskoylardı qurıw, avtomobillerdi texnik qadag'alawg'a iye boldı. Respublika awıl xojalıg'ında "O'zsel'xoztexnika,, injener texnik ha'm agroximik jumıslarında u'lken ku'shke iye boldı.

Awıl xojalıg'ı ushın mexanizatorlar tayarlawg'a u'lken a'hmiyet berildi. Mexanizatorlar sanın ko'beytiw menen bir qatarda olardıń sapasın ko'teriwge kewil bo'lindi. Artta qalg'an awıl xojalıg'ında kwalifikatsiyag'a iye qa'nigeler menen bekkemlewge u'lken kewil bo'lindi.

1961-1963 jılları 65 kolxoz ha'm sovxoz baslıqları usınday kadrlar menen almasırdı ha'm 308 sovxoz bo'limi, brigada, ferma, zvenoda (almastırıw) baslıqlar saylandı. 1963-jılı xojalıq basqarmasınan artta qalg'an xojalıqlardı bekkemlew ushın 250 awıl xojalıq kadrları jiberildi⁵⁹.

⁵⁸ "Народное хозяйство ККАССР за 60 лет,,. Нукус, 1984 г, 136-стр.

⁵⁹ "1 ст. сб. социальной статистики республики Каракалпакстан,,. Нукус, 1992 г. 36- стр.

Awıl xojalıg`ında mexanizatsiyanı ken`nen qollanıw, tarawda awıl xojalıg`ında ximiyanı qollanıw, irrigatsiya ha`m melioratsiyanı qollanıw awıl xojalıg`ın rawajlandırıwda u`lken a`hmiyetke iye boldı.

Kadrlardı tayarlawda ma`mleketlik sho`lkemleri tamanınan, ayırıqsha awıl jaslarınan tayarlawg`a u`lken kewil bo`lindi. Awıl xojalıg`ı kadrların tayarlawdın` o`siwi tuwralı mag`lıwmatlarg`a qarag`anda: eger 1965-1985 jılları Joqarı oqıw orınların pitkerip shıqqanlar sanı 28155 ti qurag`an bolsa, arnawlı oqıw orınların pitkeriwshiler sanı 167440 adamdı quradı⁶⁰.

1985-jılg`a kelip kadrlardı tayarlaw Qaraqalpaqstanda 1966-jılg`a qarag`anda 3 ma`rtebe astı. 1985-jılı awıl xojalıg`ında joqarı mag`lıwmatqa iye 5 mın` qa`niyge, orta mag`lıwmatqa iye 8 mın` qa`niyge bar edi. Sonın` menen bir qatarda ken` mashtabta traktor aydawshılardı, kombayn aydawshılardı, shofyorlardı tayarlaw ju`rgizildi ha`mde iske asırıldı. Usının` menen birge awıl xalqın sawatlandırıw ha`mde awıl xojalıg`ı ushın kadrlar tayarlawg`a ko`p kewil bo`lindi.

Awıl xojalıg`ın rawajlandırıw ushın mexanizatorlar tayarlaw u`lken a`hmiyetke iye edi. 50-jılları aqırı 60-jıllardın` basında O`zbekstanda, onnan keyin Qaraqalpaqstanda mexanizator hayallar tayarlawg`a u`lken a`hmiyet berildi. Birinshiden bolıp bul tarawdı Tursınay Axunova basqardı. Mexanizator tarawında hayallardın` ko`pshilikti qurawı da u`lken rol oynadı.

Sonın` menen birge hayallardın` jumıs islewine jag`daylar joq da`rejede edi. Balalar baqshaları, mekteplerde sabaqtan keyin uzaytıl`an klasslar jetispeytug`ın edi. Ja`ne de erkekler arasında mexanizator hayallarg`a ko`z qaras basqasha edi. Traktor ha`m mashinalarda hayallar islewine qolaylı sharayatlarda ko`zde tutılmaq`an edi. Jen`il basqarılátug`ın mashinalar, traktorlar kem edi. 1965-1975 jılları mexanizatorlar sanı 20 mın` adamg`a ko`beydi. Ayırıqsha bul ko`beyiwi sovxozlarda 2 esege ko`beydi.

Kolxozlar menen sovxozlardı massalıq qa`nigeliktegi kadrlar menen ta`miyinlew mashqalası keleshekte de og`ada qıyın ma`sele bolıp qala beriwi mu`mkin. Sonlıqtan usı mashqalanı sheshiw u`stinde sistemalı tu`rde jumıs

⁶⁰ "См. Народное хозяйство ККАССР,,. Нукус, 1984 г. 322- стр.

ju'rgizilip bardı. Respublika hu'kimeti alda turg'an wazıypalar talabına sa'ykes kolxozlar menen sovxozlardı massalıq qa'nigeliktegi kadrlar menen ta'miyinlewdiñ uzaq mu'ddetli bag'darlamasın islep shıqtı, olardı tayarlaw ha'm qayta tayarlawdın', kadrlardıñ awıllarda ornalasıp qalıwları ushın jag'day du'zip beriwdiñ anıq ha'm ta'sirshen' sistemasın belgilep berdi.

Alıp barıl'g'an jumislardıñ na'tiyjesinde Avtonomiyalı Respublikada tiykarınan massalıq qa'nigeliktegi kadrlar menen islesiwdiñ belgili bir sisteması qa'liplesti, ol sistema awıllıq ka'sip-texnikalıq uchilishe, awıllıq orta mekteplerdiñ oqıw-o'ndirislik brigadaları, awıl xojalıq ilimler universiteti, aldın'g'ı ta'jiriybe mektepleri, mexanizatorlıq g'alaba oqıw sıyaqlı formaların o'z ishine aladı. Mexanizatorlardı (traktorshılar) oqıtıp shıg'arıw jıldan-jıl'g'a ko'beymekte. Eger 1975-jılı awıllıq ka'sip-texnikalıq uchilisheler 3,8 mın' adam oqıtıp shıg'arg'an bolsa, 1980-jılı 5,8 mın' adam oqıtıp shıg'ardı. Tek 1980-jıldın' o'zinde sovxozlar menen kolxozlar 5064 traktorshı tayarlap shıg'ardı, yag'nıy 1980-jılı g'alaba oqıw sistemasında 8561 mexanizator oqıdı⁶¹.

Sonın' menen birge 1971-1975 jıllarda "O'zsel'xoztexnika,, birlespesinde 7150 adam, sonın' ishinde 5144 traktorshı tayarlandı⁶². Biraq mexanizator kadrlarının' qolda bar mug'darı Avtonomiyalı Respublika awıl xojalıg'ının' talapların qanaatlandıra almadı. 1981-jıldın' basında 5498 traktorshı jetispeytug'ın edi. Mexanizatorlardı awıllıq ka'sip texnikalıq uchilisheler arqalı tayarlaw kolxozlar menen sovxozlardı joqarı qa'nigeli kadrlar menen tolıqtırıwdın' tiykarg'ı joli edi.

Partiya sho'lkemlerinin' awıl xojalıg'ı ushın mexanizatorlar armiyasın tayarlaw boyınsha ku'sh salıwları onın' san jag'ınan o'siwin ta'miyinledi. Bunday kadrlardı san jag'ınan o'siriw menen bir qatarda olardıñ sapa jag'ınan tayarlıg'ın tu'p-tiykarınan jaqsılawg'a ayırıqsha dıqqat awdarıldı. A'miwda'r'ya rayonının' Krupskaya atındag'ı sovxozının' ataqlı mexanizatorı, Sotsialistlik Miynettin' qaharmanı Ayım Kamalovanın', "Qon'irat,, sovxozınan E. Danilenkonın', Xojeli

⁶¹ "ҚҚАССР АҰЫЛ ХОЖАЛЫҚ МИНИСТРЛИГИНИҢ 1980-ЖЫЛҒЫ ЕСАБЫНАН,,.

⁶² "О некоторых вопросах деятельности системы Узсельхозтехника,,. Нукус: Каракалпакстан, 1976 г. 44- стр.

rayonının` Lenin atındag`ı kolxozınan Yu. Matkarimovtın` baslamaları ha`r bir mashinadan na`tiyjeli paydalanıw ushın mexanizatorlar ha`reketinin` en jaydırılıwında jan`a betti ashıp berdi⁶³.

Ken`es sho`lkemlerinin` talapları tiykarında ha`r bir xojalıqtın` ishki rezervleri menen mu`mkinshiliklerin ashıp ko`rsetiw boyınsha u`lken jumis ju`rgizildi⁶⁴.

1959-1965 jıllarda O`zbekstan, sonın` ishinde Qaraqalpaqstan da elimizdin` shiyki zat orayı boldı. Paxta jetistiriw boyınsha O`zbekstan jeti ha`m ma`mleketke 23674,9 mın` tonna paxta tapsırdı. Tek 1965-jıldın` o`zinde 3902,5 mın` tonna shigitli paxta jetistirildi. Qaraqalpaqstan jeti jıl ishinde 1558 mın` tonna paxta tapsırdı. Orta esap penen ha`r jılǵı jetistirilgen paxta 222,5 mın` tonnanı quradı. Eger 1959-jılı Respublika ma`mleketke 220 mın` tonna paxta tapsırǵan bolsa, 1965-jılı ol 260 mın` tonna boldı.

Bilimnin`, texnikanın` o`sip rawajlanıp barıw jag`dayında raboshiy kadrlarg`a, awıl xojalıǵı qa`nigelerine talap o`sip bardı. Usı jag`dayda ha`r ta`repleme bilimli, kvalifikatsiyası joqarı texnikanı jaqsı men`gerip baratug`ın kadrlarg`a talap ku`sheydi.

Mexanizator kadrlardı tayarlawda Respublikada komsomollar jetekshiligi u`lken rol oynadı. O`zbekstanda awıllarda jasawshı jaslarg`a qarata mexanizator paxtakeshler slyotında bılay delindi: "Ha`r bir slyot qatnasıwshısı u`sh mexanizatordı o`z qaramag`ına alıp basshılıq, qa`wenderlik etsin. Bizlerdin` izlerimizge erin`ler, atız qaharmanları,.. Bul ayılǵan so`zler jas mexanizatorlar ta`repinen qollap quwatlandı. 1968-jılı komsomol sho`lkemlerinin` aktiv qatnasıwında 1897 mexanizatorlar tayarlandı, bilimin de asırdı, 1970-jılı 2200, al 1975-jılı 3,6 mın`⁶⁵.

A`sirese, jergilikli millet qızlarına ko`p kewil bo`lindi, tek g`ana "Polyarnaya zvezda,, kolxozi, Orta Shirshiq rayonında du`zilgen uchilishe 400 mexanizator qızlardı tayarladı.

⁶³ "Советская Каракалпакия,, газетасы, 1975 г. 27-декабрь'. №20 2-стр

⁶⁴ Булда сонда, 1975 г. 27-декабрь'. №20 3-стр

⁶⁵ "Народное хозяйство ККАССР за 60 лет,, Нукус, 1984 г. 118- стр.

Respublika kolxoz ha'm sovxoz basshıları awıl xojalıg'ı kadrların tayarlawda ha'r qıylı oqıtıw tu'rlerinen paydalandı. Mısalg'a A'miwda'r'ya rayonında Ayım Kamalova baslaması menen Krupskaya atındag'ı kolxozda traktorshı qızlar tayarlaytug'ın kurslar ashıldı. 1966-1968 jıllarda Avtonom Respublikada onnan ko'p hayal-qızlar brigada, zveno baslıqları wazıypasın orınladı. Usınday brigadanın' birewin Beruniy rayonu Budenniy atındag'ı sovxozda Perdegul Rozımova basqardı. Keyinshelik ol Miynet Qaharmanı atag'ın aldı.

Ja'ne de Kegeyli rayonu Jumanazarov atındag'ı sovxozda Saliyma Sherbaeva mexanizatorlar kursın tamamlap zveno, brigada baslıg'ı wazıypasın atqarıp, keyinshelik sol sovxozda partiya sho'lkemin basqardı. Shımbay rayonınan "Mayjap,, sovxozınan Raygu'l Jumamuratova mexanizator kursın pitkerip salının' brigadiri bolıp isledi, keyinshelik usı sovxozda direktor wazıypasında isledi.

Usı jıllar dawamında Respublikada jaqsı u'rdis qa'liplesti, bul boyınsha ta'jiriybeli masterler jaslardı qa'wenderlikke aldı. Ja'miyetlik sho'lkemler veteranlar baslaması quwatlap turdı, olardı baspada, radio ha'm televideniye propaganda etip turdı.

1971-1975 jılları 1172 qa'nige o'zinin' bilimin asırg'an, solardıń ishinen 37 sovxoz direktorı, 30 kolxoz baslıqları, 243 agronom, 159 zootexnik, 200 vetvrach, 286 mexanik bolg'an. Awıl xojalıg'ı kadrların tayarlawda awıllarda orta mektepler u'lken rol oynadı. 1965-1975 jılları Qaraqalpaqstanda 74,2 mın' orınlıq taza mektepler, solardan 21,1 mın' orınlıq mektep kolxozlar esabınan qurıldı. Kadrlar tayarlawda SPTU dın' a'hmiyeti awıl ushın u'lken a'hmiyetke iye boldı.

1965-1966 jılları Respublikada 4 SPTU bar bolıp, olarda 1,6 mın' adam oqıdı. Bul uchilishe mexanizatorlar, tokarlar, elektrikler, sut sawıw mashina menen, qus fermaları operatorların tayarladı. Tek g'ana 1965-1970 jılları SPTU Qaraqalpaqstanda awıl xojalıg'ı ushın 4,1 mın' qa'nigelerdi tayarlap berdi. 1969-jılı Respublika kolxozları ha'm sovxozlarına 2127 traktorshılar, mexanikler, paxta teriw mashinaların basqarıwshılardı, SPTU pitkeriwshilerin jiberdi⁶⁶.

⁶⁶ Сол кітапта, 75-стр.

1968-1969 jılları SPTU larda ha'm rayon bo'limlerindeki "O'zsel' xoztexnika,, kurslarında 2470 kvalifikatsiyalı jumısshılar tayarlang'an, sonın' ishinde 1820 traktorsit mashinistler, 150 kobaynler, 500 paxta teriw mashinaların aydawshı mexanizatorlar tayarlandı.

Respublikamızda SPTU bazasında jas paxtakeshler kvalifikatsiyasın asıratug'ın kurslar uyımlastırıldı. Solardan Kegeyli rayonındag'ı Xalqabad sovxozındag'ı 1970-jılı du'zilgen SPTU dın' isleri, ta'jiriybesin ayıp, ko'rsetip o'tiwge boladı. Bul uchilishede traktorshı-mashinistler, slesarlar, paxta teriw mashinaları mexaniklerin tayarlap shıg'ardı. Ha'r jılı ko'p ka'sipke iye qa'nigelerdi tayarlaytug'ın jan'adan SPTU lar ashıla basladı. 1976-1980 jılları tek mexanizatorlardan 10769 adam tayarlandı.

Bul jerde sonı da ko'rsetip o'tiw orınlı, SPTU da tayarlang'an kadrlardıń sapası pa's, to'men da'rejede edi. Mısalı 1983-jılı 2098 adamnan SPTU pitkergerlerden, 1980 traktorshılardan ha'r qıylı sebeplerge baylanıslı 568 shıg'ıp ketken.

Respublikada barlıg'ı bolıp segizinshi ha'm tog'ızınshı bes jılıqta SPTU larda, sovxoz, kolxozlar kursında 139,4 mın' qa'nigeler ha'm basshı xızmetkerler tayarlandı. Eger 1965-1966 oqıw jılında 10,4 mın' adam tayarlang'an bolsa, al 1970-jılı 11,2 mın', 1971-jılı 30 mın', 1975-jılı 10 mın' adam tayarlandı.

60-80 jıllarda awıl intelligentsiyası ha'm awıl xızmetkerleri sanı o'sip bardı (agronomlar, zootexnikler, veterinar xızmetkerleri, injenerler, mexanikler, ekonomistler). Joqarı mag'lıwmatlar qa'nigeler sanı awıl xojalıg'ında 1965-jılı 605 adam, 1970-jılı 926 adam, 1975-jılı 1526 adam, 1980-jılı 2280 adam, 1983-jılı 2774 adamg'a o'sti. Orta mag'lıwmatlı qa'nigeler bolsa usı jıllarda: 1788, 2539, 3942, 5630, 6841⁶⁷. Mexanizator kadrların tayarlawda olardıń jasına qarap bo'listiriw u'lken a'hmiyetke iye boldı.

Tek g'ana 1965-1970 jılları SPTU Qaraqalpaqstanda awıl xojalıg'ı ushın 4,1 mın' qa'nigelerdi tayarlap berdi. 1969-jılı Respublika kolxozları ha'm sovxozlarına

⁶⁷ "Народное хозяйство ККАССР за 60 лет,,. Нукус, 1984. 117- стр.

2127 traktorshılar, mexanikler, paxta teriw mashinaların basqarıwshılardı, SPTU pitkeriwshilerin jiberdi⁶⁸.

1968-1969 jılları SPTU larda ha'm rayon bo'limlerindeki "O'zsel'xoztexnika,, kurslarında 2470 kvalifikatsiyalı jumısshılar tayarlang'an, sonın' ishinde 1820 traktorshı mashinistler, 150 kombaynshiler, 500 paxta teriw mashinaların aydawshı mexanizatorlar.

Biraz Respublikadag'ı SPTU bazasında jas paxtakeshler kvalifikatsiyasın asıratug'ın kurslar uyımlastırıldı. Solardan Kegeyli rayonındag'ı Xalqabad sovxozındag'ı 1970-jılı du'zilgen SPTU dın' isleri, ta'jiriybesin ayıp, ko'rsetip o'tiwge boladı. Bul uchilishede traktorshı-mashinistler, slesarlar, paxta teriw mashinaları mexaniklerin tayarlap shıg'ardı. Ha'r jılı ko'p ka'sipke iye qa'niygelerdi tayarlaytug'ın jan'adan SPTU lar ashıla basladı. 1976-1980 jılları tek mexanizatorlardan 10769 adam tayarlandı. Bul jerde sonı da ko'rsetip o'tiw orınlı, SPTU da tayarlang'an kadrlardıń sapası pa's, to'men da'rejede edi.

Respublika awıl xojalıg'ında "O'zsel'xoztexnika,, injener texnik ha'm agroximik jumıslarında u'lken ku'shke iye boldı. Awıl xojalıg'ı ushın mexanizatorlar tayarlawg'a u'lken a'hmiyet berildi. Mexanizatorlar sanın ko'beytiw menen bir qatarda olardıń sapasın ko'teriwge kewil bo'lindi.

Artta qalg'an awıl xojalıg'ında kvalifikatsiyag'a iye qa'nigeler menen bekkemlewge u'lken kewil bo'lindi. 1961-1963 jılları 65 kolxoz ha'm sovxoz baslıqları usınday kadrlar menen almasıırıldı ha'm 308 sovxoz bo'limi, brigada, ferma, zvenoda (almasıırıw) baslıqlar saylandı.

1963-jılı xojalıq basqarmasınan artta qalg'an xojalıqlardı bekkemlew ushın 250 awıl xojalıq kadrları jiberildi⁶⁹. Awıl xojalıg'ında mexanizatsiyanı ken'nen qollanıw, tarawda awıl xojalıg'ında ximiyanı qollanıw, irrigatsiya ha'm melioratsiyanı qollanıw awıl xojalıg'ın rawajlandırıwda u'lken a'hmiyetke iye boldı.

⁶⁸ Сол китапта, 75- стр.

⁶⁹ "1 ст. сб. социальной статистики республики Каракалпакстан,,. Нукус, 1992 г. 36- стр.

Taza oqıw orınlarınan ashılıw na'tiyjesinde 1965-1966 jılları olarda barlıg'ı bolıp 3000 g'a jaqın jaslar oqısa, 1981-jıl'g'a kelip olardıń sanı 15 mın'nan asıp ketti. Qa'nigelestirilgen tazadan ashılǵ'an, ja'ne de burınnan islep kiyatırǵ'an texnikumlar 1970-jıllardıń aqırına kelip, xalıq xojalıǵ'ının ha'mme tarawlarına ko'plep kadrlardı o'zimizde tayarlap beriwge eristi.

Usı islengen ilajlardıń barlıg'ı xalıq xojalıǵ'ının kadrlarg'a bolǵ'an talabın tolıq qanaatlandırıp, bir ma'seledegi kemshiligimizdi ku'n ta'rtibinen alıp tasladı. Degen menen tayarlang'an kadrlardı jumıs penen ta'miyin etiw baslı ma'sele bolıp kelmekte. Ha'zir du'n'ya ju'zlik ekonomikalıq-finans krizisi da'wirin jaslardı jumıs penen ta'miyin etiw tuwralı o'z miynetinde "En' tuqımı, qayta islew ka'rxanaların sho'lkemlestiriw arqalı biz en' a'weli jumıs orınlarına talap barha' u'lken bolǵ'an awıllarda jaslardı jumıs penen ta'miyinlew mashqalasın hal etiw imkaniyatına iye bolamız",⁷⁰.

Awıl jag'dayında jas u'lken aqsaqallar ta'jiriybeli jas kadrlardı awıl xojalıq miynetine u'yretiwde u'lken a'hmiyetke iye boldı. Kadrlardı tayarlawda PTU lardıń roli kem boldı. 1965-1985 jılları bunday uchilishelerdin' sanı 4 ten 45 ke jetti, onda oqıytug'ınlar 160 tan 18 mın' adamg'a jetti⁷¹.

Qaraqalpaqstanda mexanizator kadrlar menen ta'miyinlewdi analizlep ko'rilgende, xojalıqta islewshi kadrlar sanı kolxoz ha'm sovxozlar mu'ta'jligin ta'miyinley almaslıg'ın ko'rsetti. 100 traktorg'a ortasha 105-107 mexanizatoran tuwra keldi, bazı bir xojalıqlarda ha'r bir mashina o'z xojayına iye emes edi. Ha'r bir mashina 2 smenada islewi, kerek jag'dayda rezerv bolıwı ushın ja'nede mexanizator kadrların tayarlawg'a tuwra keler edi.

Qaraqalpaqstanda kadrlar tayarlaw ushın Rossiya, Ukraina, Belorussiya, O'zbekistan, Qazaqstan joqarı oqıw orınları qatnastı, 1965-1980 jılları usı Respublika VUZ ları 15 mın'nan aslam qa'nigeler tayarlap berdi, sonın' ishinde awıl xojalıq qa'nigeleri (agronom, zootexnik, veterinar xızmetkerleri, jer qurılısı, irrigatorlar, injenerler, ekonomistler tayarladı).

⁷⁰ Каримов И. А. "Жаҳон молиявий-иқтисодий инкирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари,, Тошкент: Ўзбекистон, 2009 й. 25-бет

⁷¹ Ст. сб. 118- стр.

1981-1985 jılları awıl xojalıg'ı qa'nigelerinin` sanı 1,3 mın` adamdı quradı. Respublikada awıl xojalıg'ı kadrlarının` jetispewine qaramastan, tayarlang'an qa'nigelerdin` ko`pshiligi o`z tarawında islemedi. Mısalg'a alg`anda, qurılıs tarawında – 788, sanaat islep shıg`arıw tarawında – 493, transportta – 221, basqa da ministrliklerde, mekemelerde isledi. Gosstrax sistemasında 11 agronom, 3 shelkovod, 2 zootexnik, 4 veterinar, sawda tarawında – 106 awıl xojalıg'ı qa'niygeleri isledi.

Ulıwma alg`anda, ha`r qıylı tarawlarda 2768 awıl xojalıg'ı kadrları o`z ka`sibinde islemedi. Al awıl xojalıq tarawında basshı xızmetlerde 3674 ta`jiriybesi bar, biraqta joqarı, ha`mde orta mag`lıwmatqa iye bolmag`an adamlar isledi. Olar basshı xızmetkerlerdin` 39,3% ti quraytug`ın edi. Usı waqıtlarda kolxoz baslıqlarınan joqarı ha`m orta mag`lıwmatlar sanı 5 ma`rtebege ko`terildi, ha`mde 83% ti quradı 85% ti sovxoz direktorları joqarı mag`lıwmatlı edi.

Awıl xojalıg`ında orta zveno baslıqların tayarlaw, olardın` ta`jiriybesin arttırıw isi burıng'ı qa`lpinde qaldı. 1985-jılı Qaraqalpaqstan awıl xojalıg`ında 2684 kolxoz, sovxozlardag'ı brigadirlerinen 1528 adamında joqarı ha`m arnawlı bilim almag`an edi⁷².

Ju`da` a`stelik penen bo`lim baslıqları ha`m ferma baslıqların tayarlaw alıp barıldı. Mal sharwashılıg`ında da tap sonday awhal dawam etti. 384 ferma baslıg`ınan 25 adamı joqarı mag`lıwmatlı, ortasha ha`m arnawlı bilimge iye 120 adam edi. Bul sonı ko`rsetip turıptı, mal sharwashılıg'ı artta qalıw sebebin. Awıl xojalıg'ı kadrların tayarlaw, jaylastırıw, olardın` ta`jiriybesin asırıw Avtonom Respublika hu`kimetinin` qadag`alawında boldı.

Ministrler Ken`esinin` 27 oktyabr` 1971-jılǵı “1971-1975 jılları kolxoz sovxozlar, basshı xızmetkerlerin tayarlaw, ta`jiriybesin arttırıw,, tuwralı qararı boyınsha awıl xojalıg'ı kadrların jetistiriw Respublika awıl xojalıg`ına tiyisli organizatsiyalarg'a tapsırıldı. Usı qararg'a baylanıslı 1975-jıl aqırında usıǵan tiyisli mekemeler 720 baslıqlar, 11,5 mın` mexanizator kadrlardı, 40 mın`nan aslam kolxozshılardı, sovxoz raboshiyların oqıtıp, bilimin jetilistirdi. Usının` ushın

⁷² Ст. сб. Нөкис, 1992 г, 58- стр.

No`kis awıl xojalıg`ı texnikumında brigadirler ha`m ferma baslıqların oqıtatug`ın kurslar islep turdı. Usı jıllarda kolhoz ha`m sovxoz baslıqlarına ha`m qa`niygelerge qatan` ta`rtip berildi, 25 direktor sovxoz, 12 kolhoz baslıg`ı, 128 bas qa`niygeler jumıstan bosatıldı.

1966-jılı joqarı ha`m orta bilimge iye qa`niygelerdin` pitkeriwshiler sanı 700 adam bolsa, 1985-jılı 5 mın` adamg`a jetti. Kolhoz ha`m sovxozlar 13 mın` adam joqarı ha`m orta arnawlı mag`lıwmatlı qa`niygeler xızmet etti, ha`r xojalıqqa 10 diplomlı qa`niygeler tuwra keldi. Usılay etip, tayarlang`an kadrlar ja`rdeminde awıl xojalıg`ı basshıların, awıl xojalıg`ın bekkemlewge erisildi.

Ulıwma alg`anda awıl xojalıg`ında joqarı ha`m orta arnawlı mag`lıwmatqa, bilimge iye qa`niygeler isledi, bul bolsa xalıq xojalıg`ında islewshilerdin` 1/4 bo`legin qurar edi.

Awıl xojalıg`ın ko`teriwdin` birden bir jolı awıl xojalıg`ı baslıqları da`rejesin ko`teriw, kolhoz, sovxozlardı agronom, zootexnik, injenerler menen tolıqtırıw edi. Agronomlar, zootexnikler, injenerler awıl xojalıg`ında taza jumıs ta`rtibin engiziw, texnika ha`m bilim jetiskenliklerin engiziwshiler, sho`lkemlestiriwshiler edi.

Mexanizator kadrların tayarlawdı jaqsı jolg`a qoyıw, kwalifikatsiyası joqarı kadrlardı tayarlawdı, bul boyınsha, usı taraw oqıtıwshıların tayarlawg`a, materiallıq-texnikalıq baza tayarlawg`a tiykar saldı. Awillarda kadrlar menen bekkemlew, olarg`a jag`day tuwdırıp beriw ushın taza sovxozlarda turar jaylar, ma`deniyat, xojalıq, kommunallıq ob`ektler qurıldı.

İzertlenip otırg`an da`wirde qa`niygeli kadrlar, a`sirese texnikalıq kadrlar tayarlaw ma`selesine u`lken kewil bo`lindi. O`ytkeni massalıq ka`siptegi texnikalıq kadrlardın` o`siwi awıl xojalıg`ının` texnikalıq qurallanıw da`rejesinen artta qalg`an edi. Ma`selen, 1966-jıldan 1975-jılǵa shekem kolhozlar menen sovxozlardag`ı awıl xojalıq mashinalarının` ulıwma sanı 51% ke, al traktorshılardın` sanı – 23% ke ko`beydi. 1975-jılı kolhozlardın` 13% ti ha`r traktorg`a bir mexanizatordan kemirek tuwra keldi. Na`tiyjede texnikanın` basım ko`pshiligi ratsional paydalanılmadı.

Kadrlar tayarlaw SPTU da, joqarı ha'm orta arnawlı oqıw orınlarında, mekteplerde, "O`zsel`xoztenika,, birlespesi sistemaların` kurslarında ju`rgizildi. Mashinalarda jumıs islewge qızlardın` tartılıwı u`lken a`hmiyetke iye boldı. Segizinshi, tog`ızınshı ha'm onınshı bes jıllıqlardıń ishinde mexanizatorlardın` sanı a`dewir ko`beydi. 1965-jıldan 1975-jılǵa shekem da`wir ishinde kurslardın` o`zinde g`ana 5144 traktorshı, 1976 mexanik aydawshı tayarlandı.

No`kis universitetinin` awıl xojalıq fakul`tetinde 1976-1977 jılları 68 adam oqıǵan bolsa 1985-jılı 1,5 mın` adam oqıǵan. Segizinshi besjıllıqta 658 awıl xojalıǵı basshıları o`zinin` bilimin asırıw maqsetinde awıl xojalıǵı texnikumında oqıǵan, bilimin asırg`an. 1971-1975-jılı 1172 qa`nige o`zinin` bilimin asırg`an, solardıń ishinen 37 sovхоз direktorı, 30 kolхоз baslıqları, 243 agronom, 159 zootexnik, 200 vetvrach, 286 mexanik bolǵan. Awıl xojalıǵı kadrların tayarlawda awıllarda orta mektepler u`lken rol oynadı. Kadrlar tayarlawda SPTU dın` a`hmiyeti awıl ushın u`lken a`hmiyetke iye boldı.

1965-1966 jılları Respublikada 4 SPTU bar bolıp, olarda 1,6 mın` adam oqıdı. Bul uchilishe mexanizatorlar, tokarlar, elektrikler, sut sawıw mashina menen, qus fermaları operatorların tayarladı. Mısalı 1983-jılı 2098 adamnan SPTU pitkergerlerden, 1980 traktoristlerden ha`r qıylı sebeplerge baylanıslı 568 shıǵıp ketken.

Respublikada barlıǵı bolıp segizinshi ha'm tog`ızınshı bes jıllıqta SPTU larda, sovхоз, kolхозlar kursında 139,4 mın` qa`nigeler ha'm basshı xızmetkerler tayarlandı. Eger 1965-1966 oqıw jılında 10,4 mın` adam tayarlang`an bolsa, al 1970-jılı 11,2 mın`, 1971-jılı 30 mın`, 1975-jılı 10 mın` adam tayarlandı.

60-80 jıllarda awıl intelligentsiyası ha'm awıl xızmetkerleri sanı o`sip bardı (agronomlar, zootexnikler, veterinar xızmetkerleri, injenerler, mexanikler, ekonomistler). Joqarı mag`lıwmatlı qa`niygeler sanı awıl xojalıǵında 1965-jılı 605 adam, 1970-jılı 926 adam, 1975-jılı 1526 adam, 1980-jılı 2280 adam, 1983-jılı 2774 adamǵa o`sti. Orta mag`lıwmatlı qa`niygeler bolsa usı jıllarda: 1788, 2539, 3942, 5630, 6841⁷³.

⁷³ "Народное хозяйство ККАССР за 60 лет,,. Нукус, 1984 г. 117- стр.

3.2. Respublikanın` agrar industrial xojalıqlarg`a aylanıwı ha`m onı joqarı awıl xojalıq kadrları menen ta`miyinlew ilajları

Qaraqalpaqstanda paxtashılıqtı bunnan bılayda rawajlandırıwda texnikanın` roli jıldan jılg`a o`sip bardı. Paxtanı mashina menen terip alıw, paxta arasın islew ha`m paxta tasıwda kolxoz sovxozlarg`a jeterli da`rejede texnika menen ta`miyinlewde hu`kimet basshıları ta`repinen aytarlıqtay na`tiyjeli jumıslar islendi. A`sirese, xojalıqlardı paxta teriw mashinaları menen ta`miyinlew, en` awır paxtanı qol menen teriw miynetin jen`illetiwge eristi. 70-jıllarg`a kelip Respublikada o`ndirilgen paxta zu`ra`a`tinin` 60% ke jaqını mashinalar menen teriwge erisildi.

Mal sharwashılıg`ı da bunnan bılay rawajlandı. Eger 1960-jılg`a shekem Avtonomiyalı Respublika sovxozlarında paxtashılıq tiykarg`ı jag`dayda iyelegen bolsa, al 60-jılları ha`r qıylı bag`dardag`ı: go`sh-su`t (No`kis sovxozı), qarako`lshilik (K. Marks atındag`ı, Qaraqalpaqstan ASSRının` 40 jıllıg`ı) ha`m basqa da bag`dardag`ı qa`nigelestirilgen mal sharwashılıg`ı sovxozları sho`lkemlestirile basladı. Ayırım rayonlarda go`sh bag`darındag`ı mallardı qolda bag`ıw, o`siriw ha`m jayıp bag`ıw boyınsha kolxozlar aralıq qa`nigelestirilgen xojalıqlar du`zildi.

Mal sharwashılıg`ın qa`nigelestiriw joqarı na`tiyje berdi ha`m onın` o`niminin` ko`beywine alıp keldi. Eger 1960-jılı xojalıqlardıń barlıq tarawında 227,2 mın` bas iri qara mallar bolg`an bolsa, al 1970-jılı ol 263,8 mın` basqa jetti. Solardan sıyırları usı esap penen 94,7 mın` nan 104,8 mın` bas boldı<sup>74</sup>. Usı jıllardıń ishinde shoshqalardıń ha`m qarako`l qoylarınin` bas sanı ko`beydi. Sonın` menen birge basqa porodadag`ı qoylardın`, eshkilerdin`, jılqılardıń, tu`yelerdin` bas sanının` kem-kemnen azayıwshılıg`ı bayqaldı.

Ma`mleket Avtonomiyalı Respublikanın` kolxoz ha`m sovxozların texnika menen mudamı ta`miyinlep turdı. Eger Qaraqalpaqstannın` awıl xojalıg`ı o`ndirisi 1970-jılı 8,9 mın` traktorg`a iye bolg`an bolsa, al 1980-jılı 15,1 ha`m 3269 paxta teriw mashinalarına, 2,6 mın` ha`m 4,2 mın` ju`k avtomobillerine

⁷⁴ "Қарақалпақстан жаңа тарийхы,,, Нөкис, Қарақалпақстан 2003 ж. 291-бет.

(avtotsternalardı qosa) iye boldı. 1980-jılı Respublikanın` awıl xojalıg`ının` energetikalıq quwatı 2392 mın` at ku`shin quradı.

70-jılları irrigatsiya texnikanın` roli birden o`sti, suw jetkeriw usılının` salıstırmalı mag`lıwmatları bunı da`liylleydi. 1980-jılı Respublikanın` 288,0 mın`g`a jeri mashinalardıń ja`rdemi menen ha`m barlıg`ı bolıp 36,1 mın`g`a jer ag`ın suw menen suwg`arıldı. Sonlıqtan, awıl xojalıg`ın atap aytqanda, irrigatsiyanı rawajlandırıw ma`mlekettin` u`lken qarjı jumsawın talap etti. Tog`ızınshı ha`m onınshı bes jıllıqlar da`wirinde bul maqsetler ushın 1,760 mln manat, yag`nıy Avtonomiyanı Respublikanın` xalıq xojalıg`ına jumsalatug`ın barlıq iri qarjının` yarımınan ko`bi jumsaldı.

Awıl xojalıg`ı o`ndirisin mexanizatsiyalastırıwdın` o`siwine baylanıslı 70-jıllardıń aqırında mexanizator kadrlardıń sanı a`dewir o`sti 1981-jılı sovxozlarda, kolxozlarda ha`m xojalıq aralıq awıl xojalıg`ı ka`rxanalarında 20175 mexanizator isledi. Awıl xojalıg`ında islewshi joqarı ha`m orta arnawlı bilimi bar qa`niygelerdin` sanı da a`dewir o`sti. Sovxoz direktorlarınin` ha`m kolxoz predsdatel`lerinin`, bas qa`niygelerdin` barlıg`ı derlik, agronomlar, zootexnikler, veterinar vrachlar, fel`dsherler ha`m texniklerdin` ko`pshiligi joqarg`ı ha`m orta arnawlı bilimge iye boldı.

1965-jılı kolxozlar menen sovxozlarda 491 paxta teriw mashinasının` bolıwı usı bir qıyın mashqalanı tez pa`t penen sheshiw ushın jag`daylar du`zip berdi⁷⁵.

Respublika boyınsha mashina teriminin` na`tiyjeleri jıyın-terim jumısının` mexanizatsiyalanıwı jıldan-jılǵa o`sip baratırǵanlıg`ın ko`rsetti. Eger 1959-jılı mashinalar menen tek 30 mln tonna paxta terip aling`an bolsa, 1965-jılı 61 mın` tonna – 2 ese ko`p paxta terip alındı. Sonın` menen birge ko`plegen kolxozlar menen sovxozlar, rayonlar, mashina teriminin` planın orınlamadı, qolda bar mashinalar parkinen na`tiyjeli paydalana almadı. Respublikanın` partiya, sovet ha`m awıl xojalıq organlarınin` baslı qa`tesi paxta teriw mashinalarınan durıs paydalang`an kolxoz, sovxoz ha`m brigadalardıń ta`jiriybeleri ken`nen

⁷⁵ “60 жыл ишинде Қарақалпақстан АССРының халық хожалығы,,. Нөкис: Қарақалпақстан. 1984 ж. 47-бет.

taratilmadı. Paxtani mashina menen teriw planının` sistemalı tu`rde u`zliksiz tu`siwinin` tiykarg`ı sebebi mine usı boldı⁷⁶.

Ayırım basshılar so`z ju`zinde mexanizatsiyanı quwatladı da, al is ju`zinde paxtani qol menen teriwge bag`dar aldı. Is minag`an shekem barıp jetti, yag`nıy awıl xojalıg`ı ministrliği "SXM-48,, marqalı barlıq mashinalardı haqıyqıy qolda bar texnikalardıń qatarınan shıg`arıp tasladı.

O`zbekistan hu`kimetinin` ja`rdemi menen qollap-quwatlawına su`yene otırıp, Avtonomiyalı Respublikamızda kompleksli mexanizatsiyag`a ha`m birinshi gezekte paxtani mashina menen terip alıwg`a sheshiwshi tu`rde o`tiw ushın jag`daylar du`zip, orayda ha`m orınlarda artta qalıwshılıqtag`ı konservatizmnin` ta`repdarlarına qarsı sheshiwshi tu`rde gu`res en jaydırdı. Bul gu`restin` uzaqqa sozılatug`ını ma`lim boldı.

Kadrlardı tayarlawda ma`mleket sho`lkemleri tamanınan, ayırıqsha awıl jaslarınan tayarlawg`a u`lken kewil bo`lindi. Awıl xojalıg`ı kadrların tayarlawdın` o`siwi tuwralı mag`lıwmatlarg`a qarag`anda: eger 1965-1985 jılları Joqarı oqıw orınların pitkerip shıqqanlar sanı 28155 ti qurag`an bolsa, arnawlı oqıw orınların pitkeriwshiler sanı 167440 adamdı quradı⁷⁷.

1985-jılg`a kelip kadrlardı tayarlaw Qaraqalpaqstanda 1966-jılg`a qarag`anda 3 ma`rtebe astı. 1985-jılı awıl xojalıg`ında joqarı mag`lıwmatqa iye 5 mın` qa`niyge, orta mag`lıwmatqa iye 8 mın` qa`niyge bar edi. Sonın` menen bir qatarda ken` mashtabta traktor aydawshılardı, kombayn aydawshılardı, shofyorlardı tayarlaw ju`rgizildi, iske asırıldı.

Respublika massalıq qa`nigeliktegi mexanizatorlardı tayarlaw ha`m olardıń mamanlıg`ın arttırıwdın` u`zliksiz ha`reket etiwshi sisteması du`zildi. Traktorshılar, mashinistler ha`m mexanizatorlardın` jan`a texnika menen miynettin` aldın`g`ı usılların o`z waqtında u`yrenip barıw sho`lkemlestirildi.

Solay etip, 1966-1975 jıllarda awıl xojalıg`ının` materiallıq-texnikalıq bazasın bekkemlew ha`m rawajlandırıw jolında adım atlandı. Bul awıl xojalıg`ında ilimiy-

⁷⁶ МЛИӨзФ ОА, 56 ф, 204 оп, 58 д, 55 б.

⁷⁷ См. "Народное хозяйство ККАССР,, Нукус, 1984 г. 322- стр.

texnikalıq progressti a`dewir tezletti, kolxozlar menen sovхозlardın` ekonomikasın bekkemledi.

Awıl xojalıg`ın texnikalıq qurallandıırıwda Qaraqalpaqstang`a tuwısqan Respublikalar u`lken ja`rdem ko`rsetti, olar diyqanlarg`a 100 ge jaqın ha`r tu`rli atamadag`ı ha`r qıylı mashinalar menen olardıń zapas bo`leklerin jetkerip berdi. 1971-1975 jıllarda Avtonomiyalı Respublikanın` awıl xojalıq o`ndirisine 1200 ge jaqın ha`r tu`rli atamadag`ı mashinalar engizildi.

Keyinshelik 1976-jılı No`kis Ma`mleketlik Universitetine aylandırıldı. 1976-1985-jılları 5 min` oqıtıwshılardı awıl xalqına tayarlap berdi. Agronom, injener ha`m buxgalterlerdi tayarladı.

Kadrlar jag`dayın tekserip ko`rilgende 1985-jıl aqırında xalıq xojalıg`ı tarawında 90,9 min` diplomlı qa`niygeler islegen bolsa, olardan joqarı mag`lıwmatqa iyesi 38,7 min` adam, bul bolsa islewshilerdin` 11,8% ti quraydı. Tek g`ana on birinshi bes jıllıqta 25,0 min` adam tayarlang`an bolsa, solardan 4342 awıl xojalıg`ı kadrları edi.

Xalıq xojalıg`ında joqarı ha`m orta arnawlı mag`lıwmatqa iye qa`niygelerdin` sanının` biraz o`siwine qaramastan awıl xojalıg`ı qa`niygelerin tayarlaw to`men ko`rsetkishlerdi edi. Joqarı ha`m arnawlı orta bilimli qa`niygelerdin` 10861 jumıs islewshi qa`niygelerdin` tek g`ana 12292 si g`ana awıl xojalıg`ı qa`niygeleri edi. Bul bolsa ha`mme islewshilerdin` 9,9% in tutadı. 1965-1975 jılları Mexanizatorlar sanı 20 min` adamg`a ko`beydi. Ayırıqsha bul ko`beyiwi sovхозlarda 2 esege ko`beydi.

Mexanizator kadrların tayarlaw barısı kolhoz ha`m sovхозlardamın` adamg`a⁷⁸

jıllar	1965	1970	1975	1980	1985
ha`mesi	2000	2200	2610	6817	9459

Biraqta tayarlang`an awıl xojalıq kadrlarının` ko`pshiligi basqa da mekemeler, tarawlarda qalıp ketetug`ın edi. Ha`mde kadrlar ko`p tayarlang`an menen

⁷⁸ Шамамбетов Б. “Қарақалпақстан ауыл хожалығы (1965-1985 жж). Нөкіс, 1992 ж, 58-бет.

to'mengii kadrlar menen ta'miyinlew az bolatug`ın edi. Sonın` ushın da texnikumlarda, proftexuchilisheler awıl xojalıg`ın tolıq kadrlar menen ta'miyinley almaytug`ın edi.

Awıl xojalıq kadrların tayarlawg`a muxtajlıq ayırıqsha 60-80 jılları ku`sheydi.

1965-1975 jılları joqarı mag`lıwmat beretug`ın institutlar ashıldı. Tashkentte, Samarqandta awıl xojalıg`ı institutı, irrigatsiya institutı, suw xojalıg`ı kadrların tayarlaytug`ın institutlar ashıldı. 1980-1985 jılları NGU joqarı mag`lıwmatqa iye 1251 qa`nige, sonın` ishinen 310 agronom, 313 injener ha`m mexanizatorlar, 511 den ziyat buxgalterler tayarlandı.

Ha`zirgi waqıtta ha`mme bas qa`nigeler – bas agronom, zootexnik, injener, mal doktorlar joqarı ha`m de orta mag`lıwmatlı. Qaraqalpaqstan awıl xojalıg`ı Ministrliginin` mag`lıwmatı boyınsha sovxoz direktorları, kolxoz baslıqlarının` ko`pshiligi joqarı oqıw orınlarında sırttan oqıp, bilimin asırmaqta.

1965-jılı 300 qa`nige orta mag`lıwmat beriwshi oqıw orınlarında tayarlandı, al 1970-jılı 458, 1975-jılı 239 adam tayarlandı. Barlıg`ı bolıp tog`ızınshı bes jıllıqta awıl xojalıg`ına 444 ti pitkerip shıg`arılğ`an kadrlar jiberildi. Olardın` ko`pshiligi ha`r tu`rli sebeplerge ko`re jumısların dawam etpegen, 1971-1975 jılları 124 adam ketip qalg`an, orta mag`lıwmat alg`an kadrlardan 260 adam awıl xojalıg`ınan ketken.

No`kis Universitetinin` awıl xojalıq fakul`tetinde 1976-1977 jılları 68 adam oqıg`an bolsa 1985-jılı 1,5 mın` adam oqıg`an. Segizinshi besjıllıqta 658 awıl xojalıg`ı basshıları o`zinin` bilimin asırıw maqsetinde awıl xojalıg`ı texnikumında oqıg`an, bilimin asırg`an.

1971-1975 jılı 1172 qa`nige o`zinin` bilimin asırg`an, solardın` ishinen 37 sovxoz direktorı, 30 kolxoz baslıqları, 243 agronom, 159 zootexnik, 200 vetvrach, 286 mexanik bolg`an. Awıl xojalıg`ı kadrların tayarlawda awıllarda orta mektepler u`lken rol oynadı. 1965-1975 jılları Qaraqalpaqstanda 74,2 mın` orınlıq taza mektepler, solardan 21,1 mın` orınlıq mektep kolxozlar esabınan qurıldı. Kadrlar tayarlawda SPTU dın` a`hmiyeti awıl ushın u`lken a`hmiyetke iye boldı.

1965-1966 jılları Respublikada 4 SPTU bar bolıp, olarda 1,6 mın` adam oqıdı. Bul uchilishe mexanizatorlar, tokarlar, elektrikler, sut sawıw mashina menen, qus fermaları operatorların tayarladı. Mısalı 1983-jılı 2098 adamnan SPTU pitkergerlerden, 1980 traktorshılar ha`r qıylı sebeplerge baylanıslı 568 shıg`ıp ketken.

Respublikada barlıg`ı bolıp segizinshi ha`m tog`ızınshı bes jıllıqta SPTU arda, sovxoz, kolxozlar kursında 139,4 mın` qa`niygeler ha`m basshı xızmetkerler tayarlandı. Eger 1965-1966 oqıw jılında 10,4 mın` adam tayarlang`an bolsa, al 1970-jılı 11,2 mın`, 1971-jılı 30 mın`, 1975-jılı 10 mın` adam tayarlandı. 60-80 jıllarda awıl intelligentsiyası ha`m awıl xızmetkerleri sanı o`sip bardı (agronomlar, zootexnikler, veterinar xızmetkerleri, injenerler, mexanikler, ekonomistler).

Joqarı mag`lıwmatlar qa`niygeler sanı awıl xojalıg`ında 1965-jılı 605 adam, 1970-jılı 926 adam, 1975-jılı 1526 adam, 1980-jılı 2280 adam, 1983-jılı 2774 adamg`a o`sti. Orta mag`lıwmatlı qa`niygeler bolsa usı jıllarda: 1788, 2539, 3942, 5630, 6841<sup>79</sup>. Mexanizator kadrların tayarlawda olardıń jasına qarap bo`listiriw u`lken a`hmiyetke iye boldı. Awıl jag`dayında jas u`lken aqsaqallar ta`jiriybeli jas kadrlardı awıl xojalıq miynetine u`yretiwde u`lken a`hmiyetke iye boldı.

Kadrlardı tayarlawda PTU lardıń roli kem boldı. 1965-1985 jılları bunday uchilishelerdin` sanı 4 ten 45 ke jetti, onda oqıytug`ınlar 160 tan 18 mın` adamg`a jetti⁸⁰.

Qaraqalpaqstanda mexanizator kadrlar menen ta`miyinlewdi analizlep ko`rilgende, xojalıqta islewshi kadrlar sanı kolxoz ha`m sovxozlar mu`ta`jligin ta`miyinley almaslıg`ın ko`rsetti. 100 traktorg`a ortasha 105-107 mexanizatorдан tuwra keldi, bazı bir xojalıqlarda ha`r bir mashina o`z xojayına iye emes edi. Ha`r bir mashina 2 smenada islewi, kerek jag`dayda rezerv bolıwı ushın ja`nede mexanizator kadrların tayarlawg`a tuwra keler edi.

Qaraqalpaqstanda kadrlar tayarlaw ushın Rossiya, Ukraina, Belorussiya, O`zbekstan, Qazaqstan joqarı oqıw orınları qatnastı, 1965-1980 jılları usı

⁷⁹ "Народное хозяйство ККАССР за 60 лет.,. Нукус, 1984 г, 117- стр.

⁸⁰ Ст. сб. 118-бет.

Respublika VUZ ları 15 min`nan aslam qa`niygeler tayarlap berdi, sonın` ishinde awıl xojalıq qa`niygeleri (agronom, zootexnik, veterinar xızmetkerleri, jer qurılısı, irrigatorlar, injenerler, ekonomistler tayarladı).

1981-1985 jılları awıl xojalıg`ı qa`niygelerinin` sanı 1,3 min` adamdı quradı. Respublikada awıl xojalıg`ı kadrlarının` jetispewine qaramastan, tayarlang`an qa`niygelerdin` ko`pshiligi o`z tarawında islemedi. Mısalg`a alg`anda, qurılıs tarawında – 788, sanaat islep shıg`arıw tarawında – 493, transportta – 221, basqa da ministrliklerde, mekemelerde isledi. Gosstrax sistemasında 11 agronom, 3 shelkovod, 2 zootexnik, 4 veterinar, sawda tarawında – 106 awıl xojalıg`ı qa`nigeleri isledi.

Ulıwma alg`anda ha`r qıylı tarawlarda 2768 awıl xojalıg`ı kadrları o`z ka`sibinde islemedi. Al awıl xojalıq tarawında basshı xızmetlerde 3674 – is ta`jiriybesi bar, biraqta joqarı, ha`mde orta mag`lıwmatqa iye bolmag`an adamlar isledi. Olar basshı xızmetkerlerdin` 39,3% ti quraytug`ın edi. Usı waqıtlarda kolxoz baslıqlarınan joqarı ha`m orta mag`lıwmatlar sanı 5 ma`rtebege ko`terildi, ha`mde 83% ti quradı 85% ti sovхоз direktorları joqarı mag`lıwmatlı edi.

Awıl xojalıg`ında orta zveno baslıqların tayarlaw, olardın` ta`jiriybesin arttırıw isi burıng`ı qa`lpinde qaldı. 1985-jılı Qaraqalpaqstan awıl xojalıg`ında 2684 kolxoz, sovхозlardag`ı brigadirlerinen 1528 adamında joqarı ha`m arnawlı bilim almag`an edi⁸¹.

Ju`da` a`stelik penen bo`lim baslıqları ha`m ferma baslıqların tayarlaw alıp barıldı. Mal sharwashılıg`ında da tap sonday awhal dawam etti. 384 ferma baslıg`ınan 25 adamı joqarı mag`lıwmatlı, ortasha ha`m arnawlı bilimge iye 120 adam edi. Bul sonı ko`rsetip turıptı, mal sharwashılıg`ı artta qalıw sebebin. Awıl xojalıg`ı kadrların tayarlaw, jaylastırıw, olardın` ta`jiriybesin asırıw Avtonom Respublika hu`kimetinin` qadag`alawında boldı.

Ministrler sovetinin` 27 oktyabr` 1971-jılğ`ı “1971-1975 jılları kolxoz sovхозlar, basshı xızmetkerlerin tayarlaw, ta`jiriybesin arttırıw,, tuwralı qararı

⁸¹ Ст. сб. Нөкис, 1992 ж, 58-бет.

boyınsha awıl xojalıg'ı kadrların jetistiriw Respublika awıl xojalıg'ına tiyisli organizatsiyalarg'a tapsırıldı.

Usı qararg'a baylanıslı 1975-jıl aqırında usıg'an tiyisli mekemeler 720 baslıqlar, 11,5 min' mexanizator kadrlardı, 40 min'nan aslam kolxozshılardı, sovxoz raboshiyların oqıtıp, bilimin jetilistirdi. Usının' ushın No'kis awıl xojalıg'ı texnikumlar brigadirler, ferma baslıqların oqıtatug'ın kurslar islep turdı. Usı jıllarda kolxoz ha'm sovxoz baslıqlarına ha'm qa'niygelerge qatan' ta'rtip berildi, 25 direktor sovxoz, 12 kolxoz baslıg'ı, 128 bas qa'niygeler jumıstan bosatıldı.

1966-jılı joqarı ha'm orta bilimge iye qa'niygelerdin' pitkeriwshiler sanı 700 adam bolsa, 1985-jılı 5 min' adamg'a jetti. Kolxoz ha'm sovxozlar 13 min' adam joqarı ha'm orta arnawlı mag'lıwmatlı qa'niygeler xızmet etti, ha'r xojalıqqa 10 diplomlı qa'niygeler tuwra keldi. Usılay etip, tayarlang'an kadrlar ja'rdeminde awıl xojalıg'ı basshıların, awıl xojalıg'ın bekkemlewge erisildi.

Ulıwma alg'anda awıl xojalıg'ında joqarı ha'm orta arnawlı mag'lıwmatqa, bilimge iye qa'niygeler isledi, bul bolsa xalıq xojalıg'ında islewshilerdin' 1/4 bo'legin qurar edi.

Awıl xojalıg'ın ko'teriwdin' birden bir jolı awıl xojalıg'ı baslıqları da'rejesin ko'teriw, kolxoz, sovxozlardı agronom, zootexnik, injenerler menen tolıqtırıw edi. Agronomlar, zootexnikler, injenerler awıl xojalıg'ında taza jumıs ta'rtibin engiziw, texnika ha'm bilim jetiskenliklerin engiziwshiler, sho'lkemlestiriwshiler edi.

Mexanizator kadrların tayarlawdı jaqsı jolg'a qoyıw, kvalifikatsiyası joqarı kadrlardı tayarlawdı, bul boyınsha, usı taraw oqıtıwshılardı tayarlawg'a, materiallıq-texnikalıq baza tayarlawg'a tiykar saldı. Awıllarda kadrlar menen bekkemlew, olarg'a jag'day tuwdırıp beriw ushın taza sovxozlarda turar jaylar, ma'deniyat, xojalıq, kommunalıq ob'ekter qurıldı. Qurılısta islewshi qa'niygeler bolsa 21,6% ti, sanaatta 16,9% quraytug'ın edi.

1966-1985 jılları kolxozlar baslıg'ın, sovxoz direktorları, awıl xojalıg'ı qa'niygeleri bolıp injenerler, agronomlar, ekonomistler, mal doktorları isledi. Ko'binen ko'p jas u'lken kadrlardı saylap alıw menen birge shaqqan keleshegi bar jaslar da saylandı. 1985-jılı 60 jastan asqan 40 adam xojalıqlardı basqardı.

1980-jılı 35 jasqa shekemgi kolxoz baslıqları, sovxoz direktorları 5% quradı, al 50 jasqa shekem 70% ti quradı. Jumıstı alıp bara almaytug`ın kadrlardı bir jerden basqa jerge ko`shirilip almasterılıp turıldı.

1988-jılı Respublika kolxozlarında paxta hasıldarlıg`ı ortasha 30,1 tsentnerdi qurag`an bolsa, 1990-jılda 30,9 tsentnerdi quradı. O`zbekstan paxtakeshleri miynetine berilip atırg`an aylıq SSSRdın` basqa Respublikalarındag`ı diyqanlarg`a beriletug`ın aylıqtan to`menliginshe qala berdi. Sol na`rsege ayırıqsha itibar beriw kerek, o`zbek paxtakeshleri miyneti tek qag`azda g`ana xoshametlendi. Is ju`zinde, haq to`lewde a`dillik printsipi, a`dillik ta`rezisi buzıldı.

Bunın` u`stine O`zbekstanda ko`p paxta hasılın alıw ha`reketi bul jerdegi ekologiyalıq awhaldın` jamanlasıwına, kisiler, a`sirese hayal-qızlar ha`m balalar arasında ha`r qıylı kesellikler (a`sirese ishek, asqazan ha`m sarı awırıw keselligi)nin` ko`beyiwine alıp keldi.

1990-jıldın` ortalarınan 1992-jılg`a shekem o`tken da`wirde Respublika hu`kimetinin` shıg`arg`an 23 qararında xojalıq ju`rgiziw ha`m mu`mkinshilik tu`rleri, paxtashılıqtın` ta`g`diri haqqında jol-jorıqlar belgilendi⁸².

O`zbekstanda jin`ishke talalı paxta jetistiriwge ha`m ayırıqsha itibar berildi. Sonday-aq, 1965-jılda 72,5 mın` tonna sonday-aq, qımbat bahadag`ı paxta hasılı jetistirilgen bolsa, 1970-jılg`a kelip ol 197,7 mın` tonnanı, 1975-jılda 240,7 mın` tonnanı quradı. Endi ha`r jılı Respublika boyınsha 5 million tonnadan zıyat paxta hasılı jetistirile basladı.

Paxta ushın gu`res 80-jıllarda a`sirese ku`shli boldı. Sovet ma`mleketi endi o`zinin` ekstensiv rawajlanıw imkanıyatlarınan shala-tegis paydalanıp bolg`an, intensiv jolg`a o`tiwge xojalıqqa basshılıq qılıwdın` eskishe, zaman talabına juwap bere almay atırg`an mexanizmi tosıq bolg`an edi.

1980-jılda O`zbekstan boyınsha birinshi ma`rtebe altı million tonnalıq shegaradan o`tip ha`m sol jılı 6245 mın` tonna "aq altın,, tayarlang`anlıg`ı tuwralı dag`aza qılındı. Mashinalarda terilgen paxta mug`darı 4 million tonnanı quradı. 1976-1980 jıllar dawamında paxta hasıldarlıg`ı ha`r gektar jer esabına 5

⁸² "Ўзбекистон овози,, газетасы, 1991 й, 27-декабрь' №10 2-бет

tsentnerden asqanlig'ı ma'lim qilindi. Xorezm oblastında ha'r gektar jerden 42 tsentnerden, Buxara oblastında 37,4, Tashkent, Samarqand oblastlarında 35,6 tsentnerden hasil alındı. Biraq sonın' menen birge Respublika awıl xojalig'ı paxtashılıqtı rawajlandırıwda u'lken qa'te-kemshiliklerge jol qoydı. Bul qa'teler a'sirese 1982-1983 jıllarda ko'zge anıq ko'rindi. O'zbekstan awıl xojalıq sho'lkemleri alıp barg'an isler ha'mme waqta da maqsetke muwapıq bola bermedi.

O'zbekstannın' ko'plegen oblastlarında irrigatsiya ha'm melioratsiya islerinin' jolg'a qoyılıwı bul isti rawajlandırıwdı, suw xojalig'ı sho'lkemleri jumısın jaqsılawdı talap qılatug'ın edi. Bul tarawg'a basshılıq qılıw usılların jan'a sharayatqa tuwrıláp islep shig'ıw za'ru'r edi. Sonlıqtan da, irrigatsiya ha'm melioratsiyanın' Respublikamız ushın u'lken a'hmiyetke iye ekenligin esapqa alıp, burıng'ı suw xojalig'ı ministrligi O'zbekstan melioratsiya ha'm suw xojalig'ı ministrligi dep qaytadan ataldı, ministrlikte ayrıqsha melioratsiya basqarması du'zildi. Usıg'an uqsas, oblast suwg'arıw tarmaqları basqarmaları du'zildi. Dizimdegı bul o'zgerisler sebepli melioratsiya isi ushın ayrıqsha moddiy-texnik baza jaratıw imkaniyatı jaratıldı.

Irrigatsiya tarmaqların iske tu'siriw maqsetinde ha'r bir oblastta ku'shli quwatqa iye bolg'an iri qurılıs sho'lkemleri du'zile basladı. Bular bolsa, o'z waqtında, suw xojalig'ı qurılısın u'lken tezlik penen alıp barıwda, suw saqlag'ıshlar ha'm kanallar qurılısı aqıbetinde u'lken maydandag'ı jerlerdin' meliorativ awhalın jaqsılandı.

Respublikada 70-jıllarda ha'm irrigatsiya tarawların qurıw, suw xojalig'ı islerin rawajlandırıw boyınsha ko'p isler a'melge asırıldı. 1971-1976 jıllardın' o'zinde-aq yarım million gektar sho'l jerler iske tu'sirildi. Jan'a jerlerde 50 sovxoz du'zildi. Usı jıllar ishinde Taxiýatash, Aqda'r'ya, Karmana gidrouzelleri, Babataw, Moskva atındag'ı, U'lken Namangan, Ul'yanov atındag'ı, Qarshi magistral kanalları qurıldı ha'm paydalanıwg'a tapsırıldı.

Jerdin' meliorativ awhalın jaqsılaw ha'm bunday jerlerdi o'zlestiriwge sarıplang'an kapital qa'rejet mug'darı ha'm bir tegis rawajlanbadı. Ma'selen, 1976-1980 jıllarda usı maqsetler ushın 7227 million som ajratılğ'an edi. 1981-1985

jillarda bul san 8826 million somg'a jetken bolsa, keyingi bes jil ishinde tek 6702 million somdi quradi.

Respublikamızda buring'ı SSSR dın' paxta bazasına aylandırıw siyasatı, o'z na'wbetinde, jerlerimizdin' buzılıwına ha'm jaramsız jerler mug'darının' asıwına alıp keldi. Ko'p jerlerimiz da'ri "jemesten,, ha'm "ishpesten,, hasıl bermeytug'in bolıp qaldı. Sonın' ushın ha'm, Respublikamızda mineral to'ginler islep shıg'arıwg'a ko'birek itibar berildi. Ma'selen, 1980-jılda dalalarg'a 1102 mın' tonna mineral to'gin to'gilgen bolsa, keyingi jillarda bul san ja'nede asıp bardı. Bul 1987-jılg'a kelip 1423 mın' tonnag'a shekem jetti.

Qararlardı orınlaw, onı turmısqa engiziw perdesi astında ko'p bilimli kadrlar, basshılar isten bosatıldı, qamaldı. Bul jag'daylar jaqing'a shekem, ha'tte O'zbekstan Respublikası o'z g'a'rezsizligin alg'ang'a shekem dawam etti. Oray O'zbekstandı "o'zine keltirip qoyıw,, "jılawın tartıp qoyıw,, maqsetinde "paxta isi,, "o'zbekler isi,, degen jalanı oylap taptı. Oraydan "isenimli,, kadrlar desantı jiberildi.

"Paxta isi,, ha'm buring'ı oraydın' toqıg'an jalası edi. Bul maqset artında o'zbek xalqının' milletin ayaq astı qılıw, Respublikanın' jetilisken kadrlarına jaza beriw arqalı oray abırayın tiklew, alqımların toltırıw, eski dizimdi saqlap qalıwg'a urınıw jatatug'in edi.

1983-1988 jillarda "Paxta isi,, dep atalg'an isler boyınsha 4,5 mın'g'a jaqın awıl xojalıq xızmetkerleri sud qararı menen tu'rli mu'ddetlerge qamaldı.

Respublikadag'ı ju'zlep kolxoz, sovxozlardın' basshıları, awıl xojalıq xızmetkerleri isten bosatıldı. Ma'selen, 1984-1988 jillarda 58 mın' xızmetker wazıypasınan bosatıldı. Buxara oblastınan bir waqıttın' o'zinde rayon partiya komiteti basshılarının' ha'mmesi, rayon atqarıw komiteti basshılarının' 70% ti, oblast' kolxoz ha'm sovxoz basshılarının' 50% ke jaqını qamaldı.

Ha'mmesi bolıp 157,3 mın' traktor bolg'an bolsa, 1986-jılg'a kelip ol 192,8 mın'g'a jetti. Biraq 1990-jılg'a kelip, olardın' sanı 10 mın'g'a kemeyip ketti. Usının' menen birge, paxta teriw mashinaları sanı da kemeyip bardı. Ma'selen 1985-jıldag'ı 39,6 mın' paxta teriw mashinasınan 1990-jılg'a kelip 30,5 mın'ı

g'ana qaldı. Na'tiyjede Respublika xojalıqlarında mashinada paxta terip alıw jıldan-jılǵ'a kemeyip bardı. 1990-jılda barlıq paxtanın 57% in g'ana mashinalarda terip alındı. Andijan, Buxara, Namangan, Ferg'ana, Xorezm oblastlarında bul ko'rsetkish 50% ke jetpedi.

Awıl xojalıǵı sonday-aq, paxtashılıqta miynet o'nimdarlıǵın asırıw, jetistirilgen hasıl sıpatın jaqsılaw isi ko'binese basshı kadrlarg'a ha'mde olardıń tayarlıqlarına baylanıslı. Biraq 60-70 jıllarda ha'm ha'tteki ha'zirde de bul tarawǵ'a awıl xojalıǵına hesh baylanısı bolmag'an kisiler basshılıq qılıp kiyatırǵanın ko'plep ushıratıw mu'mkin. Ma'selen, 1971-jılda ha'mme kolxozlardın 39% ne, sovxozlardın 22% ne oqıtıwshı, vrach ha'm basqa da qa'niygeler basshılıq qıldı. Bul bolsa o'z na'wbetinde, awıl xojalıǵında qıyınshılıqlardı keltirip shıǵardı.

Turg'ınlıq jıllardag'ı en' u'lken qa'telerden biri – kadrlar tayarlawda sıpatqa qarag'anda sang'a ko'birek itibar berilgenliginen edi. Awıl xojalıǵı boyınsha oqıw orınların pitkerip shıqqan ko'binshe a'piwayı wazıypalardı da sheshe almas, o'z aldılarına qoyılǵan wazıypalardı bejere almas edi. Bul bolsa O'zbekstan paxtashılıǵında natuwrı o'zgerislerdi keltirip shıǵardı. Ma'selen, 1991-jılda paxta jetistiretug'ın ha'mme maydannın ko'lemi 11 mın' gektarg'a kemeytirildi. Ma'mleket skladlarına 4646 mın' tonna shiyki zat tapsırıldı, sonnan 403 mın' tonnası sanaat ushın en' qımbatlı bolǵan jipek paxta edi. Hasıldarlıq 27 tsentnerge jetti.

O'zbek paxtakeshlerin ta'shwishke salıp kelgen ma'sele – paxtanın ma'mleketke satıw bahası ma'selesı edi. Ha'mme tarawlarda bar bolǵanı sebepli paxtashılıqta ha'm istin rawajlanıwı, islep shıǵarıwshının ma'pine baylanıslı edi. Biraq uzaq jıllar dawamında ekonomikalıq turmıstın ha'mme tarawlarında bolǵanıday paxtashılıqta ha'm ten'lestiriw printsipi hu'kim su'rdi. Bul ma'plik prinsipinin buzılıwına alıp keldi.

Respublika Ministrler Ken'esinin 1992-jıl 30-marttag'a "Paxta, pille, sharwashılıq o'nimlerinin bahasın ha'm paxta talasının bahasın asırıw haqqında,,g'ı qararı usı printsiptin qaytadan tuwılıwına alıp keldi.

Ma'mleketlik planın orınlay almadı ha'm qarızdar bolıp qaldı. 1957-jılı arqa rayonlardag'ı (Qon'ırat, Kegeyli, Shimbay ha'm Taxtako'pir) 119 kolxoz sovxozlar bolıp qayta du'zildi. Jan'adan 20 sovxoz du'zildi (17 paxtashılıq, 2 mal sharwashılıq ha'm 1 ovosh-su't jetistiriwshi).

Hu'kimet Respublika awıl xoajıg'ına qoldan kelgen ja'rdemin ayamadı. Tek 1954-1958 jıllardın' o'zinde ma'mleketten 2200 traktor, 41 ekskavator, 1639 ju'k avtomobil'leri, mın'lag'an traktor plugları, seyalkalar, kul'tivatorlar, ko'plegen mashinalar ha'm mal sharwashılıg'ında minetti ko'p talap etetug'ın jumislardı mexanizatsiyalastırıw ushın ko'plegen u'skeneler ha'm mashinalar alındı.

Awıl xojalıg'ında islewshi jaslardan kadrlardı tayarlawda ta'jriybeli masterlerdin' qa'wenderligi u'lken rol oynadı. Jas mexanizatorlardı, mal sharwashılıg'ında islewshi ha'm qus ferması xızmetkerlerin qa'wenderlikke aldı.

Kadrlar tayarlawda, a'sirese awıllarda jergilikli millet intelligentsiyasın tayarlawda Qaraqalpaq Ma'mleketlik Pedagogikalıq Institutı u'lken rol oynadı. Keyinshelik 1976-jılı No'kis Ma'mleketlik Universitetine aylandırıldı. 1976-1985 jılları 5 mın' oqıtıwshılardı awıl xalqına tayarlap berdi: agronom, injener ha'm buxgalterlerdi tayarladı.

Kadrlar jag'dayın tekserip ko'rilgende 1985-jıl aqırında xalıq xojalıg'ı tarawında 90,9 mın' diplomlı qa'niygeler islegen bolsa, olardan joqarı mag'lıwmatqa iyesi 38,7 mın' adam, bul bolsa islewshilerdin' 11,8% in quraydı. Tek g'ana onbirinshi besjıllıqta 25,0 mın' adam tayarlang'an bolsa, solardan 4342 si awıl xojalıg'ı kadrları edi.

Xalıq xojalıg'ında joqarı ha'm orta arnawlı mag'lıwmatqa iye qa'niygelerdin' sanının' biraz o'siwine qaramastan awıl xojalıg'ı qa'niygelerin tayarlaw to'men ko'rsetkishlerdi edi. Joqarı ha'm arnawlı orta bilimli qa'niygelerdin' 90861 jumis islewshi qa'niygelerdin' tek g'ana 12292 si g'ana awıl xojalıg'ı qa'nigeleri edi. Bul bolsa ha'mme islewshilerdin' 9,9% in tutadı. Qurılısta islewshi qa'niygeler bolsa 21,6% ti, sanaatta 16,9% in quraytug'ın edi.

Awıl xojalıg'ı o'ndirisin mexanizatsiyalastırıwdın' o'siwine baylanışlı 70-jıllardın' aqırında mexanizator kadrlardın' sanı a'dewir o'sti. 1981-jılı sovxozlarda,

kolxozlarda ha'm xojalıq aralıq awıl xojalıg'ı ka'rxanalarında 20175 mexanizator isledi. Awıl xojalıg'ında islewshi joqarı ha'm orta arawlı bilimi bar qa'niygelerdin' sanı da a'dewir o'sti. Sovxoz direktorlarınin' ha'm kolxoz pedsedatel'lerinin', bas qa'niygelerdin' barlıg'ı derlik, agronomlar, zootexnikler, veterinar vrachlar, fel'dsherler ha'm texniklerdin' ko'pshiligi joqarı ha'm orta arawlı bilimge iye boldı.

70-jılları Qaraqalpaqstan awıl xojalıg'ın rawajlandırıwda belgili tabıslarg'a erisildi, bul xalıq xojalıq planların ha'm sotsialistlik minnetlemelerdi orınlaw boyınsha Respublika miynetkeshlerinin' pida'kerlik miynetinin' na'tiyjesi edi.

1966-1975 jılları kolxozlar baslıg'ın, sovхоз direktorları, awıl xojalıg'ı qa'niygeleri bolıp olar joqarı mag'lıwmatlı injenerler, agronomlar, ekonomistler, mal doktorları jumıs alıp bardı. Ko'binen ko'p jas u'lken kadrlardı saylap alıw menen birge shaqqan keleshegi bar jaslar ha'm saylandı. 1985-jılı 60 jastan asqan 40 adam xojalıqlardı basqardı.

1980-jılı 35 jasqa shekemgi kolxoz baslıqları, sovхоз direktorları 5% ti quradı, al 50 jasqa shekem 70% ti quradı. Jumıstı jaqsı alıp bara almaytug'ın kadrlardı waqtında basqa jumıs penen almasırlıp turıldı.

Juwmaqlap aytqanda Respublikanın' awıl xojalıg'ın rawajlandırıw, onın' materiallıq bazasın jaqsılaw ma'seleleri 50-70 jıllarda hu'kimet basshıları, awıl xojalıq ministrlikleri ta'repinen ba'rha' waqıt dıqqat orayında bolg'anlıg'ın ko'remiz. Bul tarawdı talapqa ılayıq kerekli texnikalar menen ta'miynlew ha'm onı ha'reketke keltiriwshi ha'r qıylı qa'niygeliktegi kadrlar menen ta'miynlew wazıypaları sheshilgenligin ko'remiz. Usı da'wir ishinde Respublikanın' awıl xojalıg'ı ushın texnikalardı basqara alatug'ın massalıq qa'niygeli kadrlar ha'm joqarı ha'm orta buwindag'ı agronom, injener ha'm basqada tarawdag'ı maman kadrlar ha'r qıylı oqıw orınlarında oqıp, bul tarawdı rawajlandırıwg'a o'zlerinin' tolıq u'leslerin qosqanlıg'ın ko'remiz.

JUWMAQLAW

Qaraqalpaqstan Respublikası ekinshi du`n`ya ju`zilik urıstan keyingi xalıq xojalıg`ın tiklew ha`m onı rawajlandırıw jılları ko`p qıyınshılıqlardı sheshiwi kerek boldı. 1950-1970 jıllardıń birinshi yarımında xalqımızdın` ma`deniy-turmıs da`rejesi awıllarda da, qalalarımızda da aytarlıqtay du`zelmedi, xalıqtın` basına tu`sken awır miynet jen`illenbedi. Rayon oraylarında, awıllarda taza imaratlar qurılmadı. Sanaattı, qurılıstı rawajlandırıw asfal`tlang`an jollar salıw, olarg`a iri qarjı jumsaw mu`mkinshiligi bolmadı. Diyqansılıqtın` ma`deniyatı to`men boldı. Texnikanın` jetispewinen paxta egisi iyun` ayına deyin sozıldı. Awıllarımızdı elektrlestiriw bolmadı. Awıldın` ekonomikası to`men boldı.

Ekonomikalıq rawajlanıwdın`, milliy doxodtın` o`siwinin`, xalıqtın` turmıs da`rejesinin` artıwının`, xalıqtı azıq-awqat o`nimleri, al, sanaattı shiyki zat ta`miyinlewın` tabıslı bolıwı ko`p da`rejede sol xalıq xojalıq o`ndirisinin` jag`daylarına baylanıslı boladı.

Kolxoz ha`m sovxoz o`ndirisinin` artta qalıwı ob`ektivlik ha`m sub`ektivlik sebeplerge baylanıslı boldı. Rawajlanıwdın` ekonomikalıq nızamları, ko`teriwde, ja`miyetlik ha`m jekke ma`plerdi durıs u`ylestiriwde awıl miynetkeshlerinin` materiallıq qızıg`ıwshılıq printsipleri tolıq islemedi. Sonday-aq, basqarıwdag`ı sub`ektivizm de a`dewir da`rejede basım edi, bul na`rse planlastırıwda, qarjı bo`lip shıg`arıwda, sonday-aq, baha siyasatında u`lken kemshiliklerge alıp keldi.

Materiallıq-texnikalıq bazanın` bekkemleniwi to`men boldı. Awıl xojalıg`ın rawajlandırıwdın` konkret sharaların ta`miyinlew ushın joqarıdan administrativlik qısım jasaw traditsiyaları irkinish jasadı. Basqarıwshı organlardı tiykarsız o`zgerte beriw jumıs orınlarında juwapkersizlik ha`m ashıwlanıwshılıq jag`dayların payda etti. Usılardıń ha`mmesi awıllardıń ekonomikalıq, sotsiallıq ha`m siyasiy ha`m adamgershilik jag`ınan rawajlanıwının` to`menleniwine alıp keldi.

Qaraqalpaqstan hu'kimeti ekonomikalıq ha'm sotsiallıq protsesslerge ilimiy basshılıq etiwge u'lken a'hmiyet bere otırıp, jiberilgen kemshiliklerdi tezirek du'zetiw, sub'ektivizmdi saplastırıw ha'm xalıq xojalıq o'ndirisin rawajlandırıwda tu'pkilikli o'zgerislerge erisiw, basqarıw usılların jetilistiriw, o'ndiris kollektivleri menen ha'r bir awıl miynetkeshinin' ja'miyetlik ja'ne jeke ma'plerin durıs u'ylestiriw wazıypasın bas bag'dar etip aldı. Qabıl etilgen ekonomikalıq ha'm xojalıq xalıqları awıl xojalıq o'ndirisin rawajlandırıwg'a belgili da'rejede qozg'aw salg'anı menen, qa'liplesip qalg'an ekonomikalıq strukturalardan shıg'ıp kete almadı.

Awıl xojalıg'ındag'ı 50-60 jıllarda da dawam etti. Bul jılları kolxozlardı irilendiriw awıl xojalıg'ına aylandırıw ta'sir etpedi. Bug'an baslı sebep irilengen kolxozlardı texnika menen ta'miyinlew ele ju'da' to'men, sonın' esabınan paxta ha'm basqa egisler sozılıp, waqtında olarg'a jeterli ta'rbiya bere almas edi. Na'tiyjede paxtanın' zu'ra'a'tlılıgı ju'da' to'men boldı.

Respublikada ko'pshilik kolxozlardın' ekonomikasının' awhalı to'menligi menen qala berdi. Plandı orınlamag'an kolxozlardın' basshıları tez-tez o'zgertilip, adamlardın' moral'lıq psixologiyasına ta'sir etpey qalmadı ha'm awıl basshılarının' isenimsizligine alıp keldi. Respublikada kolxozlardı sovxozlarg'a aynaldırıw siyasatı awıl xojalıg'ına jaman ta'sirin tiygizdi. Diyqanshılıqtın' a'sirese paxtashılıqtın' o'nimdarlıg'ının' to'menlep ketiwine sebepshi boldı. Bul tarawdag'ı o'tkerilgen reforma o'z na'tiyjesin bermedi.

Respublikamız usı da'wirdin' ishinde awıl xojalıq o'ndirisin rawajlandırıw ha'm bekkemlewde aytarlıqtay tabıslarg'a eristi. İri qarjı bo'lip shıg'arıwdın' artıwı, planlastırıwdag'ı o'zgerisler menen kolxozlar menen sovxozlardın' materiallıq-texnikalıq bazaların' bekkemleniwi, massalıq, joqarı ha'm orta bilimge iye maman kadrlar tayarlawg'a u'lken a'hmiyet berip, awıl xojalıg'ına bilimli, maman qa'nigeler tayarlaw jumıslarına jeterli a'hmiyet berdi. Kadr tayarlaw, basqarıwdın' jaqsılanıwı ha'm kolxozlar menen sovxozlarg'a u'lken xojalıq erkinliginin' beriliwi Avtonomiyalı Respublika awıl xojalıg'ının' ekonomikasının' bunnan bılay da ko'teriliwin ta'miyinledi.

Paxtashılıq ha'm salıgershilik tarawlarında tabıslarg'a erisildi. Kompleksli mexanizatsiyanın, elektrlestiriwdin ken'nen engiziliwi, almaslap egiwdin qollanıwı, selektsiya jumısının jaqsılanıwı, maqsetke muwapıq alıp barılğ'an kadrlar siyasatı, qısqası usınday faktorlardın tolıq emes dizimi awıl xojalıq o'ndirisinin, sonın ishinde mal sharwashılıg'ı, pilleshilik, palız eginleri, bag'shılıq ha'm basqada tarawlardın rawajlanıwına mu'mkinshilik berdi.

60-jıllardın baslarında ko'pshilik sovxozlar belgilengen planların orınlay almastan, ma'mleket aldında qarızdar bolıp qala berdi. Bul bolsa paxtashılıqta isleytug'ın awıl xalqının turmıs da'rejesine tikkeley ta'sir etti. Sovxozlarda aylıq 40-50 somnan aspadı. Degen menen, jiberilgen qa'teler qayta ko'rilip shıg'ıldı. Awıl xojalıg'ına, sonın ishinde Respublikada paxtashılıqtı rawajlandırıw en' baslı ma'selege aynaldı.

Qaraqalpaqstan hu'kimeti ekonomikalıq ha'm sotsiallıq protsesslerge ilimiy basshılıq etiwge u'lken a'hmiyet bere otırıp, jiberilgen kemshiliklerdi tezirek du'zetiw, sub'ektivizmdi saplastırıw ha'm xalıq xojalıq o'ndirisin rawajlandırıwda tu'pkilikli o'zgerislerge erisiw, basqarıw usılların jetilistiriw, o'ndiris kollektivleri menen ha'r bir awıl miynetkeshinin ja'miyetlik ja'ne jeke ma'plerin durıs u'ylestiriw wazıypasın bas bag'dar etip aldı.

Usı qabıl etilgen ekonomikalıq ha'm xojalıq ilajları awıl xojalıq o'ndirisin rawajlandırıwğ'a belgili da'rejede qozg'aw salg'anı menen qa'liplesip qalg'an ekonomikalıq strukturalardan shıg'ıp kete almadı. Demokratiyanın rawajlanıwı menen ja'miyetti ilimiy jol menen basqarıw a'melge asırılmadı. Partiyalıq jumıs penen siyasiy basshılıq ma'selelerin bir waqıtta ja'mlewde o'zine ta'n bolmag'an funktsiyalardan partiyanı azat etiw o'z maqsetine erise almadı. Partiya ma'mleketlik apparat funktsiyasın orınlanıwın dawam ettire berdi.

Respublikamız usı da'wirdin ishinde awıl xojalıq o'ndirisin rawajlandırıw ha'm bekkemlewde aytarlıqtay tabıslarg'a eristi. İri qarjı bo'lip shıg'arıwdın artıwı, planlastırıwdag'ı o'zgerisler menen kolxozlar menen sovxozlardın materiallıq-texnikalıq bazalarının bekkemleniwi, massalıq kadr tayarlaw, basqarıwdın jaqsılanıwı ha'm kolxozlar menen sovxozlarg'a u'lken xojalıq

erkinliginin` beriliwi Avtonomiyalı Respublika awıl xojalıg`ının` ekonomikasının` bunnan bılayda ko`teriliwin ta`miyinledi.

Qaraqalpaqstan Respublikasında joqarının` tikkeley tapsırması menen jıldan-jılǵa paxtashılıq ha`m salıgershiliktin` egiletug`ın maydanlarının` ko`beyiwi tazadan jerler ashıwdın` esabınan bolıp, bul tarawlardıń o`nimdarlıg`ın asırıwda talap etildi.

Adamzat tirishiliginin` en` a`hmiyetli talabı menen za`ru`rli sha`rti miynet bolıp tabıladı. Sonlıqtan, xalıqtın` jumıs penen ba`nt bolıw strukturasındaǵı o`zgerisler Respublikamızdag`ı bolıp atırg`an sotsiallıq-ekonomikalıq qayta qurıwlar menen o`z-ara baylanısta u`yrenildi. Bul jumısta awıl xalqının` miynet aktivligine, onı arttırıwı faktorlarına ayırıqsha orın beriledi. Awıl xojalıg`ında ha`m awıl xojalıg`ı emes tarawlarda miynet resurslarınan paydalanıw bolıp atırg`an sotsiallıq-ekonomikalıq protsessler menen o`z-ara baylanısta ko`rsetilgen.

Qaraqalpaqstan Respublikasında joqarının` tikkeley tapsırması menen jıldan-jılǵa paxtashılıq ha`m salıgershiliktin` egiletug`ın maydanlarının` ko`beyiwi tazadan jerler o`tkiziwdin` esabınan bolıp, bul tarawlardıń o`nimdarlıg`ın asırıwda talap etildi. Paxta Respublikada monokul`turag`a aylandı. Na`tiyjede ta`biyat nızamlarının` buzılıw ha`m jeterli da`rejede joqarının` waqtında tiyisli shara ko`rmewi Aral ten`izinin` suwının` pa`seyip ketiwine, al bul o`z gezeginde Respublikada ekologiyalıq jag`daydın` buzılıwına alıp kelgenligin ko`remiz.

Paydalang`an a`debiyatlar

1.O`zbekstan Respublikası Prezidenti miynetleri

- 1.1 Каримов И. А. “Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли,,. Тошкент: Ўзбекистон, 1992 йил.
- 1.2 Каримов И. А. “Прогресс дехканского хозяйства путь к изобилию,,. Ташкент: Узбекистан, 1994 йил.
- 1.3 Каримов И. А. “Ўзбекстан экономикалық реформаларды тереңлестириў жолы менен,,. Нөкис: Қарақалпақстан, 1997 жыл.
- 1.4 Каримов И. А. “Ўзбекистон буюк келажак сари,,. Тошкент: Ўзбекистон, 1998 йил.
- 1.5 Каримов И. А. “Тарихий хотирасиз келажак йўк,,. Тошкент: Шарқ, 1998 йил.

2. Tiykarg`ı a`debiyatlar

- 2.1 Аминова Р. Х. “Аграрная политика советской власти в Узбекистане и ее фальсификаторы,,. Ташкент: Узбекистан, 1972 г.
- 2.2 Базарбаев Р. “История кадровой политики Советской власти в Каракалпакистане,,. Нукус: Билим, 2012 г.
- 2.3 Бекимбетов А. “Ленинлик кооператив жолын иске асырыў тарийхынын,,. Нөкис: Қарақалпақстан, 1972 жыл.
- 2.4 Сарыбаев К. “Роль орошения в социально-экономическом развитии Каракалпакистана,,. Нукус, 1986 г.
- 2.5 Сарыбаев К. “Аграрный вопрос в Каракалпакии,,. Нукус, 1976 г.
- 2.6 Сарыбаев М. “История хлопководства в Каракалпакистане,,. Нукус, Каракалпакистан, 1999 г.
- 2.7 Сарыбаев М. “Политика хлопковой монокультуры советской власти в Каракалпакистане и ее последствия (1917-1990 гг.),,. Ташкент, 2008 г.
- 2.8 Мамбетназаров М. “Общественные фонды потребления и проблемы социального развития села,,. Нукус, 1991 г.

- 2.9 Муратова П. “Қарақалпақстанда интеллигент кадрларын таярлаў,,. Нөкис: Қарақалпақстан, 1992 жыл.
- 2.10 “История развития хлопководства в Узбекистане,,. Ташкент: Фан, 1993 г.
- 2.11 Палванов Ж. “Қарақалпақстанда салы жетистириўдиң келешеги. Нөкис: Қарақалпақстан, 1976 жыл.
- 2.12 Раззаков А. “Узбекистон пахтачилиги тарихи,,. Тошкент, 1994 йил.
- Утемуратов Б. “Дехканские (фермерские) хозяйства республики
- 2.13 Каракалпақстан: история возрождения и развития (1917-1990 гг.),,. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Нукус, 1999 г.
- 2.14 Шамамбетов Б. Подготовка сельскохозяйственных кадров важный участок партийной работы. Нукус, Каракалпақстан, 1978 г.
- 2.15 Шамамбетов Б. Қарақалпақстан аўыл хожалығы (1965-1985 жж.). Нөкис: Қарақалпақстан, 1992 жыл.
- 2.16 Шамамбетов Б. “Аграрное развитие республики Каракалпақстана,,. Ташкент, 1994 г.
- 2.17 “Экономическое преобразование Каракалпакии за годы Советской власти,,. Нукус: Каракалпақстан, 1969 г.
- 2.18 “60 жыл ишинде ҚҚАССР халық хожалығы,,. Нөкис: Қарақалпақстан, 1986 жыл.
- 2.19 “Народное хозяйство ККАССР,,. Нукус: Каракалпақстан, 1984 г.

3. Qosimsha a`debiyatlar

- 3.1 Елмуратов Ы. “Уллы аўқам,,. Нөкис: Қарақалпақстан, 1977 жыл.
- 3.2 “Мустақил Ўзбекистон тарихи,,. Тошкент: Шарқ, 2000 йил.
- 3.3 Камалов К. “Ел хызметинде,,. Нөкис: Қарақалпақстан, 1995 жыл.
- 3.4 Камалов С. К. “Социально-экономическое положение Каракалпақстана и Аральская катастрофа (1917-1990 гг.),,. Нукус, Каракалпақстан, 1990 г.
- 3.5 “Каракалпакия в период победы социализма и коммунистического строительства,,. Ташкент: Фан, 1969 г.
- 3.6 “Қарақалпақстан АССР тарийхи,,. Нөкис: Қарақалпақстан, 1989 жыл.

3.7 “Қарақалпақстан XIX әсирдің екінші ярымынан ХХІ әсирге шекем,,. Нөкис: Қарақалпақстан, 2003 жыл.

3.8 Қосымбетов И. “Қарақалпақстан совет интеллигенциясының тарийхынан,,. Нөкис, Қарақалпақстан. 1971 жыл.

4. Arxiv materiallar

4.1 МЛИӨзФ ОА, 56 ф, 204 оп, 58 д, 55 б.

4.2 О`zROMA, f. 1, op. 16, d. 718, l-l. 1-17.

4.3 О`zROMA I-47 fond 1 dizim, 244 is

4.4 О`zROMA I-49 fond 1 dizim, 35 is

5. Internet saytlari

5.1 [www. ziynet. uz](http://www.ziynet.uz)

5.2 www. nature. uz

5.3 www. kitob. uz

5.4 www. arxiv. uz

5.5 www. lex. uz

5.6 www. edu. uz

5.7 www. ndpi. uz

5.8 www. wikipedia. ru

**O'zbekistan Respublikasi Xaliq Bilimlendiriw Ministrliqi
A'jiniyaz atindag'i No'kis ma'mleketlik pedagogikalik
institutinin'
Magistratura bo'limi**

Tariyx oqitiw metodikasinin' 2-kurs talabasi Sag'indikov Baxitjannin'

**“Qaraqalpaqstan Respublikasının` agrar industrial
xojalıqlarg`a aylanıw jag`dayları ha`m onın` materiallıq-
texnikalıq bazasın bekkemlew ilajları: jetiskenlikler,
mashqalalar (1950-1970 jılları),, temasındag`ı**

Magistrlik dissertatsiya jumısı

P R E Z I N T A T S I Y A S I

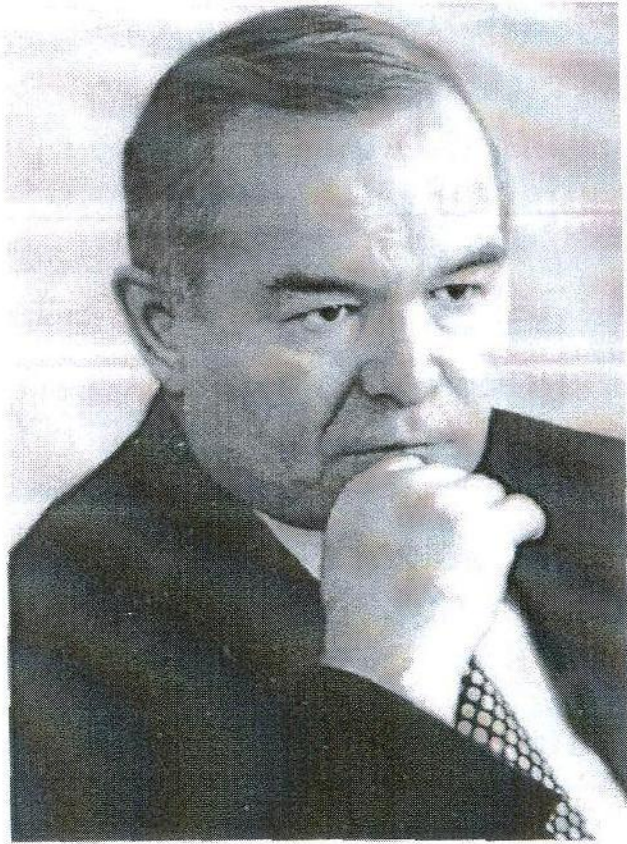
Ilimiy basshi;

professor. B. Shamambetov

Mazmunı

- Qaraqalpaqstannın` 50-70jıllarda awıl xojalıg`ının` agrar industrial xojalıqlarg`a aylanıwı ha`m Oraydın` talabına muwapıq paxtashılıqtı rawajlandırıwg`a bolg`an talaptın` ku`sheyiwi: tabıslar, mashqalalar
- Qaraqalpaqstanda agrar industrial xojalıqlardıń materiallıq-texnikalıq bazasının` rawajlanıwı ha`m olardıń texnika jaqtan ta`miylenwinde respublikalıq “O`zselxoztexnika birlespesi,, ha`m onın` rayondag`ı bo`limlerinin` ornı
- Qaraqalapaqstan respublikası agrar industrial xojalıqlarg`a aylandırıw wazıypasın sheshiwde maman qa`niygeli kadrlar tayarlaw ilajları: jetiskenlikleri, kemshilikleri

Karimov I. A. Shig'armalari. "O'zbekstan,, baspası
Tashkent 2000-jıl
102-bet

- "Qaraqalpaqstan haqqında, onın`
ma`mleketimiz, ja`miiyetimiz
turmısında, aymaqlarımız ortasında
basqalar menen salıstırıwg`a
bolmaytugın ornına ha`m ayrıqsha
huqıqına iye. Biz bul haqıyqattı
hasla umıtpaymız ha`m bul
boyınsha jumıslardı ornı-ornına
qoyıwmız da`rkar. O`ytkeni,
Qaraqalpaqstan Respublikası ko`p
milletili O`zbekstan shan`arag`ında,
O`zbekstan ma`mleketi ha`m
ja`miyetinde o`zine ta`n, o`zine say
ayrıqsha itibarga ılayıq....,,

Magistrilik dissertatsiya jumısının` maqseti ha`m wazıypaları.

- Magistrilik dissertatsiya jumısının` maqseti ha`m wazıypaları to`mendegilerden ibarat: jumis tiykarg`i eki bapıan ibarat bolıp, jumıstın` birinshi babı 50-70 jıllarda awıl xojalıg`ın agrar industrial xojalırg`a aylandırıwda respublika hu`kimeti ta`repinen sharalar, onın` na`tiyjeleri, kemshiliklerin konkret faktler menen ko`rsettim. Sonday-aq urıstan keynngi jıllarda Oraydın` talabına muwapıq, paxtashılıqtı qayta tiklew ha`m rawajlandırıwg`a qoyılğ`an talaptın` ku`sheyiwi paxtashılıqtın` “monokul`tura,,g`a aylanıw jag`dayların so`z etkenmen.
- Dissertatsiyamının` ekinshi babında ayılğ`an jıllarda respublikada sho`lkemlesken agrar industrial xojalıqlardıń materiallıq-texnikalıq bazasın rawajlandırıw jag`daylar, sonday-aq bul xojalıqlardı texnika menen ta`miynlewde “O`zsel`xozteznika,,nın` rayonlarda bo`limlerinin` ashılıwı na`tiyjesinde materiallıq-texnikalıq bazanın` bekkemleniwine ersildi.
- Jumıstın` u`shnishi babında awıl xojalıg`ının` agrar industrial xojalıqlarg`a aylanıw barısında maman qa`niygelerdin` jetispewshiligi ha`m olardıń sanın arttırıw ha`mde olardı qayta tayarlaw kurslarında oqıtıwdag`ı mashqalaların so`z ettim.

Magistrilik dissertatsiya jumısının` aktualıg` 1

- Qaraqalpaqstan erte da`wirlerden beri agrar u`lke. Xalıqtın` basım ko`pshiligi awıllarda jasadı ha`m tiykarınan awıl xojalıg`ı menen shug`ıllanıp kelmekte. Ken`es hu`kimeti da`wirinde de bul tarawdı rawajlandırıw`a bolg`an talaplar ku`shli boldı, biraq degen menen jetiskenlikler menen birge qıyınshılıqlar, mashqalalarda ko`p boldı. Bu`gingi ku`nge shekem awıl xojalıg`ının` agrar industrial xojalıqlarg`a aylandıırıwı sho`lkemlestirilgen diyqan-fermer xojalıqlarının` materiallıq-texnikalıq bazasın bekkemlew wazıypası ku`n ta`rtibinde turg`an aktual problemalardıń biri bolıp sanaladı. Bul tarawdı kadrlar menen ta`miyinlew ma`seleleri de tolıq izertlenip, juwmaqlang`an emes. Sol jag`daylardı esapqa alıp bul tarawdın` tariyxın u`yreniw ha`m izertlewdi baslı wazıypamız etip aldıq.

Magistrilik dissertatsiya jumısının` ilimiy jan`alig`1

- Bul da`wirdi mu`mkin bolg`aninsha teren`irek izertlep, bul tarawdag`1 jetiskenlikler menen kemshiliklerdi ko`rsetiw menen bu`gingi g`a`resizlik jillarında respublikamızdın` fermer ha`m diyqan-fermer xojalıqlarında ha`m basqa da awıl xojalıq tarawların bu`gingi ku`nnin` talabına ılayıq maman kadrlar menen ta`miynlewde paydalansaq orınlı bolar dep esaplaymız.

Qaraqalpaqstanda paxtashılıqtın rawajlanıwındag`ı mashqalaları

- Texnika joqtın` qasında edi, sonın` ushında diyqanlar paxta egetug`ın jer maydanın tayarlaw, paxta ko`gergennen keyin paxta arasın kul`tivatsiyalaw, paxtanı shıg`artıw islerin ko`binese qol miyneti menen isler edi. A`sirese jap salmalardı tazalaw, go`rekten paxta shıg`arıw jumısları awır edi. Kempir-g`arrılar, erese k balalar tu`ni menen peshtin` quwısına go`rekti keptirip, paxta shıg`arıp otırar edi.

QQASSR da paxtashılıqtın` rawajlanıw dinamikası

1940-1965 jıllar

Ko`rsetkish ler	1940- jıl	1950- jıl	1953- jıl	1958- jıl	1960- jıl	1962- jıl	1963- jıl	1964 - jıl	1965- jıl
Egis maydanı (min` ga)	60,9	83,7	92,9	117,0	131,5	134,6	135,4	126,8	121,5
1940-jılǵı`ı` % esabında	100,0	137,5	152,6	192,2	216,0	221,4	222,4	208,3	205,2
Zu`ra`a`tlık (ts ga)	12,4	16,6	16,6	16,5	15,8	15,8	15,8	17,9	21,5
1940-jılǵı`ı` % esabında	100,0	133,9	133,9	131,1	127,4	125,9	127,4	144,4	173,4
Ulwma o`nim (min` tonna)	76	139	154	193	207	211	214	227	260
1940-jılǵı`ı` % esabında	100,0	183,0	202,7	254,0	272,4	277,7	281,6	298,7	342,2

Respublikada paxta yetishtirishdagi qo'shimchalari

Jillar	Yetishtirilgan paxta (min tonna)	Jillar	Yetishtirilgan paxta (min tonna)
1932	32	1950	138,9
1937	74,1	1955	137,2
1940	77,5	1958	193,4
1946	60,2	1965	259,9

Paxtashılıqta egis maydanın` o`siw dinamikası

Ko`rset- kishler	140-jıl	1950-jıl	1955-jıl	1960-jıl
Egis maydanı (min` ge)	151,2	159	178,6	191,7

bazasının` mashqalaları

- 50-jıllardın` ortasında 500-600 gektar paxta egetug`ın kolxozda 3-4 NATİ traktori, 3-4 universal traktorlar bar edi. Olarda o`nimli isley almay buzılıp, remont talap etip, atızda jatıp qalatug`ın edi. Traktorlar sapasız remont etilgenlikten, bir atızg`a kirip tap saladı da, sol jerde buzılıp qaladı. Onı atızdan 3-4 ku`n remontlaydı. Jer taptan shıg`ıp ketip, traktordı buksir menen atızdan shıg`arıp, sheli jig`ilg`an atızdın` ja`ne shelin qol menen alıp, egis jerdi qaytadan jen`il shayıp suwg`arıw, egisge tayarlag`an edi.

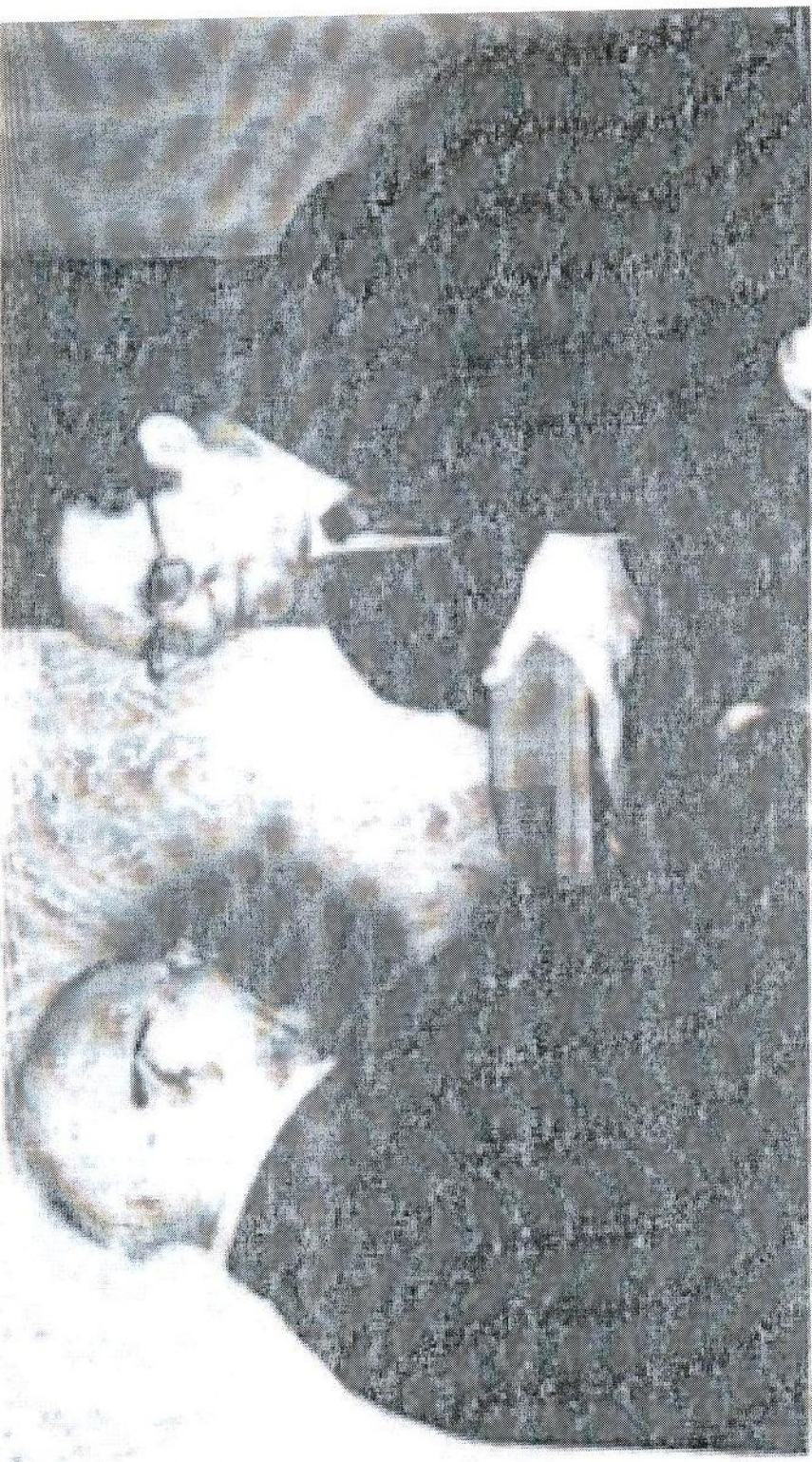
- Sh. Rashidov atızda miynet veteranları arasında.

■ Qaraqalpaqstanlı raykomnıń birinshi sekretarları Tashkentte.

Soldan on`g`a qaray birinshi qatarda: Q. Kamalov,
N.Qurbanov, O` Arzimbetov, J. Jieymuratov, Yu. Rajapov,

■ 2-qatarda: J. Duyusov, K. Tayırov, Ya. Abdalov,
Abdikayumov.

- N. V. Podgorniy Kreml'de Q. Kamalovqa
“Altın juldız,, tapsırıp atır.

Ma'mleketke paxta planin joqari
zu'ra'a'tte orinlag'an brigaderler...

- Sh. Muwsaev,
- A. Saparbaeva,
- G. Qurbanova,
- T. Tlewмурatova.

Paxtashılıqta erisken tabısları ushın “Sotsialistlik Miynet”,
Qaharmanı ordenin miyasar bolg’an kolxoz ha`m sovxoz baslıqları

(1950-1960 jıl)

- A. Baltabaev,
- G. Kurbanova,
- M. Masharipov,
- A. Saparbaeva,
- R. Seytniyazova,
- S. To`reniyazov,
- A. Kamalova,
- A. Durdiev,
- R. Eshanov.

Ma'mleketke salı jetistiriwde joqarı zu'ra`a`tte orinlag'anlar mexanizatorlar...

- M .E. Adryushenkov,
- V. M. Poddubniy,
- A. Kim,
- S. Kim.

- Q. Kamalov Xojeli rayonının paxta atızlarında.

- Sh. Rashidov Qon'irattag'ı Chapaev atındag'ı savxozdın' salı atızlarında.

■ Sh. Rashidov, Q. Kamalov

Izertlewde tiykarg`i ilimpazlardin` miynetleri

- Aminova R. X. “Agrarnaya politika sovetsskoy vlasti v Uzbekistane i ee fal`sifakatori,,. Tashkent: Uzbekistan, 1972 g.
- Muratova P. “Qaraqalpaqstanda intelligent kadrların tayarlaw,,. No`kis: Qaraqalpaqstan, 1992 jıl.
- “İstoriya razvitiya xlopkovodstva v Uzbekistane,,. Tashkent: Fan, 1993 g
- Kamalov K. “El xızmetinde,,. No`kis: Qaraqalpaqstan, 1995 jıl.
- Saribaev K. “Agrarniy vopros v Karakalpakii,,. Nukus, 1976 g.
- Saribaev M. “İstoriya xlopkovodstva v Karakalpakstane,,. Nukus, Karakalpakstan, 1999 g.
- Saribaev M. “Politika xlopkovoy monokul`turı sovetsskoy vlasti v Karakalpakstane i ee posledstviya (1917-1990 gg.),,. Tashkent, 2008 g.
- Shamambetov B. Podgotovka sel`skoxozyaystvennix kadrov vajniy uchastok partiynoy raboti. Nukus, Karakalpakstan, 1978 g.
- Shamambetov B. Qaraqalpaqstan awıl xojalıg`ı (1965-1985 jj.). No`kis: Qaraqalpaqstan, 1992 jıl.
- Shamambetov B. “Agrarnoe razvıtie respubliki Karakalpakstana,,. Tashkent, 1994 g.

DIQATLARINIZ USHIN RAHMET!!!